

**ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IASI
(SERIE NOUĂ)**

I S T O R I E

TOMUL XLII-XLIII

1996-1997

Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII "ALEXANDRU IOAN CUZA"
DIN IASI
(serie nouă)

Istorie • Tomul XLII-XLIII • 1996-1997

R E D A C T I A

Prof. univ. dr. I. AGRIGOROAIEI (redactor responsabil),
Prof. univ. dr. I. CIUPERCĂ, Prof. univ. dr. GH. CLIVETI,
Conf. univ. dr. M. COJOCARIU, Prof. univ. dr. ȘTEFAN S.
GOROVEI, Prof. univ. dr. GH. IACOB (secretar științific de
redacție), Prep. univ. L. RĂDVAN.

CUPRINS

B.-P. Maleon

PREOȚII DE MIR ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC. NOTE PRELIMINARE 5

M. Suveică

STAREA DE SPIRIT A BOIERILOR DIN PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN
AJUNUL RĂZBOIULUI RUSO-TURC DIN 1828-1829 13

C. Chirica

STATUTUL POLITICO-JURIDIC INTERNAȚIONAL AL PRINCIPATELOR
ROMÂNE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA 21

C. Ploșcaru

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND FANARIOTISMUL ȘI REGIMUL
DOMINAȚIEI OTOMANE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA 45

Gh. Cliveti

ISTORIE ȘI POLITICĂ: EDITAREA "COLECȚIILOR" DE DOCUMENTE
DIPLOMATICE RELATIVE LA ORIGINILE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ... 75

Sorina Locovei

FINANȚAREA REVOLUȚIEI RUSE DE CĂTRE AUTORITĂȚILE
GERMANE - PROBLEMĂ CONTROVERSĂ 95

Mihaela Murariu

WOODROW WILSON ȘI POLITICA EXTERNĂ AMERICANĂ
ÎN PERIOADA NEUTRALITĂȚII 121

I. Agrigoroaiei

ROMÂNIA ÎN FAȚA PRETENȚIILOR TERITORIALE ALE BULGARIEI
ȘI UCRAINEI (1917-1918) 145

O. Buruiană

DEMOCRAȚIE ȘI TOTALITARISM ÎN OPINIA PUBLICĂ INTERBELICĂ:
"GÂNDUL VREMI" ȘI "ÎNSEMNĂRI IEȘENE" 159

I. Ciupercă

ORGANIZAREA EUROPEI ÎN VIZIUNEA LUI CARL GOERDELER 179

C. Turliuc

MINORITĂȚILE NAȚIONALE ÎN ROMÂNIA "DEMOCRAȚIEI POPULARE" .. 191

N. Ursulescu

CARIERA ITALIANĂ A DOI UNIVERSITARI IEȘENI: DEMETRIO ȘI
MELUȚA MARIN 203

Bogdan-Petru Maleon

PREOȚII DE MIR ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC

NOTE PRELIMINARE

Având în vedere necesitatea promovării unui demers istoriografic orientat spre interdisciplinaritate, istoria vieții sociale, cu vocația sa integratoare, constituie un domeniu de sinteză, bogat în sugestii pertinente vizând structurile sociale, specificul organizării lor și, nu în ultimul rând, profilul mental al fiecărui grup uman. În ciuda importanței sale, în cadrul preocupărilor privitoare la cercetarea trecutului, bilanțul istoriografic rămâne mai curând precar¹.

Una din sferele de interes ale istoriei sociale o constituie spațiul rural². În ceea ce privește structura socială a satului românesc, trebuie spus că cele mai multe studii nu au depășit stadiul generalității, iar dintre personajele acestuia preoților li s-a acordat, poate, cea mai puțină atenție³. Ce trebuie întreprins și, mai cu seamă, ce și cât s-ar putea face, ne îngăduim să sugerăm în aceste pagini, care își propun să anunțe un proiect de cercetare.

Este pe deplin cunoscut faptul că *satul* reprezintă nucleul vechii civilizații românești și că, dincolo de atât de fluctuantă istorie politică, aici trebuie căutate constantele fundamentale ale evoluției noastre istorice. Spațiul rural se va împlini treptat, în jurul lăcașului de cult, ca un tot social, cu tradiții și norme durabile. În cadrul său, Biserica reprezenta forul ce potența trăirea spirituală și se constituia într-un normativ al acțiunilor sociale, iar preotul, purtătorul mesajului divin, era, deopotrivă, cel ce coordona manifestările de pietate și dădea expresie într-un sens aplicat valorilor ce călăuzeau comunitatea creștină. El își manifesta pe deplin aceste calități în cadrul liturghiei, cu atât mai mult cu cât participarea enoriașilor la cult era efectivă în planul trăirii și totală în termeni cantitativi, chiar

dacă mai puțin întemeiată pe cunoașterea precisă a funcțiunilor cultului. Vocație mediatoare ce era intens obiectivată de credincioși, atitudine specifică societăților premoderne ce au tins să estompeze diferențele dintre cer și pământ, dintre natură și supranatură⁴. Autoritatea trimisului lui Dumnezeu era sporită și de faptul că el celebra momentele esențiale ale vieții creștine (botezul, cununia, "trecerea la Domnul").

Fiind depozitara tradițiilor populare, preoțimea a vegheat la păstrarea nealterată a regulilor ce asigurau accesul la această demnitate. O astfel de cutumă privește "transmiterea" preoției din tată în fiu. Documentele menționează adevărate familii de preoți în care tinerii își fac ucenicia, în calitate de diaconi, pe lângă cei vârsnici, înainte de a fi acceptați de comunitate și hirotoniți⁵. Familiile de preoți nu sunt puține în Evul Mediu românesc. Ne vom opri aici asupra câtorva exemple urmând ca, în viitor, acestei probleme să-i fie consacrat un studiu genealogic aplicat pe izvoare. Astfel, într-un document emis în cancelaria lui Alexandru cel Bun, la 16 septembrie 1427, sunt amintiți preoții Andrei, Filip și Mihul, cu toți fiii ai protopopului Simion, care primesc drept danie pentru "slujbă dreaptă și credincioasă" satul Trâmedecii (Trijudecii, după opinia lui Alexandru I. Gonta)⁶, pe Cuțitna⁷. În secolul următor, la 5 septembrie 1580, Iancu Sasu întărește preotului Ilie, feciorul preotului Gliga și rudelor lui, "Isaicu și surorii lui, Măria și fraților lor, feciorii Dușcinii și iarăși rudelor lor, Frăsânii, împreună cu frații săi, feciorii popii Voina și iară rudenii[le] lor, Todir, carile depe călugăriia se numește Teofan și frații lor feciorii Marușcinii..." un loc "din pustie", la cetățuie, dincolo de Siret⁸. În Transilvania, numeroase mărturii, ce se multiplică substanțial spre începutul epocii moderne⁹, relevă importanța familiilor românești de preoți în cultivarea și perpetuarea relației național – confesional.

La nivelul evoluției sociale, existența unor astfel de familii are implicații majore. Pe de o parte, în constituirea unei proprietăți clericale relativ stabile iar, pe de altă parte, în formarea, la nivel rural, a unei elite dotate cu privilegii ce decurg din calitatea de proprietar (= boier)¹⁰ și având șanse reale de promovare socială. Statutul pe care-l conferă stăpânirea pământului a fost întregit printr-o serie de privilegii și scutiri specifice clerului¹¹. În Transilvania această realitate are conotații specifice, întrucât în jurul preoților s-au regrupat solidaritățile național-confesionale românești¹². Este cazul, atât al preoților recrutați din rândurile elitei cneziale, precum Miroslav din Giulești¹³, Balotha din Apșa de Mijloc¹⁴ sau al pro-

topopilor Petru din Ostrov și Dobrotă din Râu Bărbat¹⁵, cât și al celor de sat, rămași în majoritatea cazurilor anonimi.

Fiind segmentul cel mai stabil din punct de vedere social și bucurându-se de prestigiul ce decurgea din calitatea lor de oameni ai altarului, preoții erau investiți cu deplina încredere din partea comunităților. Acestea le încredințau acte de mare însemnătate, precum uricul dat de voievodul Moldovei, Bogdan al III-lea, la 30 martie 1515, pentru hotarul satului Derzca, în care se precizează că locul său de păstrare "este la preotul Procopie"¹⁶. Într-un alt caz, tot din Moldova, desprins dintr-un suret de pe un zapis sârbesc din 4 mai 1584, în care se vorbește de vânzarea unei ocini din Tulești de către Toma Birtoc și fratele său Mașteiu din Galbeni lui Toader Boldescu și fratelui său Gheorghi, diacul precizează că: "eu Ionașco diiac din Galben[i] am scris în casa popii Liciului din Galben[i] și s-au pus pecetile"¹⁷.

Din aceeași perspectivă trebuie analizat și rolul preoțimii în justiția sătească. Aici va fi necesar să se țină seama, pe de o parte, de diversitatea practicii, care, în ciuda caracterului unitar al normelor juridice¹⁸, ducea uneori la delimitarea echivocă a competențelor, iar, pe de altă parte, de faptul că implicarea preoților în justiție trebuie privită din mai multe perspective. Mai întâi, în virtutea prestigiului recunoscut în cadrul satului, ei redactau acte de drept privat (întărite de adunarea bătrânilor sau de ierarhi), de vânzare-cumpărare, donații, răscumpărări, foi de zestre, testamente etc. Recunoașterea competenței lor provenea și din faptul că erau printre știutorii de carte și cunoscătorii legilor și dreptului nescris. Din aceste motive era foarte importantă atât mărturia, cât și jurământul unui preot. În al doilea rând, preoții de mir dețineau un rol de loc neglijabil în cadrul instanțelor de judecată. Ca oameni ai Bisericii, ei puteau să se pronunțe în cazuri de rudenie, divorț și concubinaj, puteau întreprinde cercetări în contul unor ierarhi, care, la rândul lor, fuseseră delegați să judece cauze de natură penală (acestea, de regulă, nu intrau în competența justiției ecleziastice) și, în fine, jucau un rol important în organele judecătorești ale satului, în special în "adunarea oamenilor buni și bătrâni". Din această ultimă ipostază participau la hotărnicii, luări în posesie, executarea unor dispoziții testamentare etc.¹⁹.

Prin rolul asumat în justiție, preoții se aflau în dublă situație, de elite sociale și culturale. În ceea ce privește al doilea aspect, rămâne încă de actualitate întrebarea formulată de Alexandru Duțu în urmă cu aproape

două decenii și anume: "când a început să apară în satele românești o elită semi-alfabetizată care a venit în sprijinul autorității centrale sau i s-a opus?"²⁰ La momentul respectiv, autorul încerca și un răspuns, și anume că aceasta a fost posibil numai o dată cu pătrunderea limbii române în cultură, din momentul în care membrii elitei sociale a satului (preoți, dascăli, fruntași ai administrației) au început să folosească cititul și, în parte, scrisul, "angrenându-se într-un dialog sistematic cu puterea constituită din secolul al XVII-lea"²¹. Argumentul său fundamental era că secolul al XVII-lea a fost unul al cărții românești tipărite, "așadar adaptate la mentalul colectiv", spre deosebire de cărțile în slavonește sau grecește în care cei ce le foloseau nu se regăseau cu năzuințele, visurile și ambițiile lor²². În ceea ce privește elita clericală din mediul rural, credem că secolul al XVII-lea reprezintă un moment de vârf pentru accesul său la cultura scrisă, când profită din plin de circulația cărții și se constituie, ea însăși, în colportoare de material cultural²³. Pentru a da un răspuns satisfăcător la această problemă, se impune însă relevarea felului în care preoții dobândeau știința de carte. În cele mai multe cazuri, în lipsa unor școli speciale, aspiranții la demnitatea preotească dobândeau un bagaj minim de cunoștințe pe lângă preoții din sat sau în câte o mănăstire. În jurul vârstei de 30 de ani, când era hirotonit un preot în Evul Mediu, acesta trebuia să fie capabil să țină slujba în limba slavonă, să cunoască rugăciunile și întregul tipic bisericesc. În lungul răstimp al diaconatului se presupune că cei mai mulți învățau să citească și, probabil, în mai mică măsură, să și scrie în limba slavonă. Pentru aceasta stau mărturie preoții de sat ce redactează sau întăresc, în deplină cunoștință de cauză, diverse acte de hotărnicie, donație sau jalbe, în tot cursul secolelor XV-XVI. Despre astfel de preoți vom vorbi cu alt prilej, acum propunându-ne să zăbovim asupra câtorva dintre aceia care, prin calități deosebite, s-au ridicat la mare cinste ajungând în atenția domniei. Un astfel de preot, înzestrat cu vocație cărturărească, a fost Sava, căruia Alexandru Lăpușneanu îi trimite bani să-și cumpere cărți cerându-i totodată, să se "silească cu învățătura", ca să fie "învățător al creștinilor și stâlp și sprijin credinței creștinești"²⁴. Și alți preoți se îndeletniceau cu arta scrisului. Dintre aceștia îi amintim pe Ivan din Stănești care, sub Iliș Rareș, a copiat un *Evangheliar* slavon ce se păstrează în Biserica Adormirii din Liov și Mihail din Eparhia Rădăuților, care a copiat, în 1558, un *Liturghier* slavon, ajuns, mai apoi, în comuna Pata, lângă Cluj, cu însemnări despre alegerea în acel an a episcopilor de

Roman și Rădăuți²⁵. Ținând cont de aceste constatări, o primă concluzie ar fi aceea că orice elită, chiar și una "semi-alfabetizată", nu apare din nimic. Este adevărat că circulația cărții românești a pus în mișcare resorturi nebănuite ale conștiinței, determinând o absorbție masivă a noii culturi, dar nu trebuie uitat că și în trecut oamenii bisericii cunoșteau, mai mult sau mai puțin, cuvântul scris. De asemenea, se impune evitarea generalizărilor, dat fiind faptul că preoți analfabeți au existat în toată perioada premodernă a istoriei noastre, iar izvoarele îi înregistrează ca atare²⁶. În fond, lumea medievală și, cu precădere, cea rurală, este o lume a oralității²⁷, a memoriei, ce înregistrează, la modul verbal, "știința" de a trăi și de a vorbi. Întrucât accesul la carte se făcea pe un eșantion redus, cei mulți necunoscând cuvântul scris, se poate vorbi de o "cultură a memoriei", specifică epocii premoderne, a cărei expresie emblematică este dreptul necris, el însuși un "drept al memoriei". Legat de aceste constatări, amintim că preoțimea de țară a pendulat între altar și munca la câmp, unii clerici specializându-se în "meserii" ce nu cereau o bună mânăire a slovei, precum construcția de biserici, pictura murală sau sculptura iconostaselor. Astfel, biserica logofătului Tăutu din Bălinești se pare că a fost pictată de trei diaconi ce se iscălesc pe fresce, Ioan, 1494, Grigorie și Gavril, 1496²⁸.

În lumina sugestiilor formulate în aceste pagini, preoții pot fi considerați membri statornici ai elitei sociale și culturale a satului românesc, instanțe morale de mare recunoaștere și, prin urmare, fruntași ai comunităților țărănești. Toate acestea justifică, în opinia autorului acestor pagini, formularea unui obiectiv pe cât de ambițios, pe atât de necesar: cunoașterea istoriei satelor prin preoții lor și a poporului nostru prin lumea rurală.

Note

1. În ciuda acestei precarități, ne face plăcere să amintim apariția la Iași a "Revistei de Istorie Socială" (RIS), alături acum la al treilea tom.
2. O direcție nouă o constituie cercetarea mentalităților rurale. În acest sens sunt de remarcat: Florin Constantiniu, *Aspecte ale mentalității colective sătești în societatea medievală românească*, în "Studii și materiale de istorie medie", 1974, 7, p. 69-101; Alexandru Dușu, *Conștiință națională și mentalitate țărănească*, în vol. *Stat. Societate. Națiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 269-275 și, mai recent, lucrarea subserisă de Tonder Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, 1997. În categoria restituirilor se înscrie a doua ediție, revăzută și adăugită, a lucrării etnologului Ernest Bernea.

- Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, 1997; Lucrarea lui Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Cluj-Napoca, 1997, conține, de asemenea, sugestii în acest sens.
3. Amintim, aici, câteva studii reprezentative consacrate clerului de mir: N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902; Dumitru Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915; Niculac M. Popescu, *Preoție veche românească*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1935, 7-8, p. 327-331; Idem, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942; Adrian-Andrei Rusu, *Preoți români ortodocși din districtul Hategului în secolul al XV-lea*, în "Mitropolia Banatului", 1982, 10-11, p. 641-678; Iolanda Țiguliu, *Lumea clerului monahal și a celui de mir în veacurile XVI-XVII*, în "Studii și materiale de istorie medie", vol. XVI, 1998, p. 117-141.
 4. Pentru funcția mediatoare a preoției ortodoxe a se vedea: Petre Vintilescu, *Funcția ecleziologică sau comunitară a liturghiei*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1946, 1-3, p. 1-28; Ene Braniste, *Participarea activă la liturghie și metodele pentru realizarea ei*, în "Studii Teologice", 1949, 7-8, p. 567-638; V. Gregorian, *Restaurarea funcției didactice în Sf. Liturghie*, în "Glasul Bisericii", 1950, 11-12, p. 28-42; Spiridon Căndea, *Taina sfintei mărturisiri ca mijloc de pastorație individuală*, în "Mitropolia Olteniei", 1956, 6-7, p. 315-323; Gh. Iordăchescu, *Sfânta liturghie și sfintele taine ca mijloace de păstorie*, în "Studii Teologice", 1958, X, p. 485-494; Eugen C. Marina, *Despre preoți și diaconi după sfintele canoane*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1965, 11-12, p. 1062-1076; Dan Ciubotea, *Timpul și valoarea lui pentru mântuire în ortodoxie*, în "Ortodoxia", 1977, 2, p. 196 - 208.
 5. Candidatul la preoție parcurgea, de regulă, o serie de trepte pregătitoare până la a fi hirotonit. Mai întâi devenea diacon, ajutându-l pe paroh și aflându-se sub atenta supraveghere a credincioșilor. Felul în care aspirantul era perceput de comunitate avea o importanță deosebită, întrucât aceasta era cea care îl recomanda episcopului pentru consacrare. La încheierea stagiului efectuat pe lângă preot, în calitate de diacon, trebuia să se spovedească în fața episcopului pentru ca ierarhul să se edifice asupra calităților sale. Dincolo de recomandare și spovedanie, era necesar să dispună, în majoritatea cazurilor, și de mărturia unui preot cu experiență. După împlinirea acestor condiții, hirotonirea se făcea public, proaspătul preot trecând apoi în seama protopopului cărui îi revenea sarcina de a-l instala în parohie, tot el urmând să se asigure că a deprins sarcinile ce-i revin unui cleric. De temelnicia cu care noul preot își va îndeplini misiunea va depinde acceptarea sa deplină de către comunitate și instanțele ecleziastice (Eugen C. Marina, *op. cit.*).
 6. Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală*, Instituțiile, București, 1971, p. 126.
 7. *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. I, nr. 68, p. 92 (în continuare DRH).
 8. *Documente privind istoria României*, A. Moldova, veac. XV, vol. III, nr. 189, p. 146-147 (în continuare DIR).
 9. Pentru familiile de preoți vezi, Radu Tempea, *Istoria sfintei Biserici a Șcheilor Brașovului*, ed. îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar și note de Octavian Șchiau și Livia Bot, Cluj-Napoca, 1969 ("popa Todor, sin protopopului Florea

[Baran]", p. 102; "Văsi dascălul, sin protopopului Florea... și cu frate-său, diaconul Gheorghe", p. 150).

10. Privind echivalența acestor noțiuni vezi: Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1942; Alexandru I. Gonța, *Considerații asupra categoriilor de țărani în Moldova veacului al XV-lea*, în *Studii de istorie medievală*, vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, cu un cuvânt introductiv de Ioan Caproșu, Iași, 1998, p. 55-72.
11. Clerul de mir poate fi împărțit în două categorii: *preoții domnești*, ce locuiau, de obicei, în orașe și erau asimilați marilor dregători, beneficiind de privilegiile acestora și *preoții de sat*, al căror statut social era similar celui deținut de micii proprietari. Ambele categorii aveau un regim special, neplătind cu "țara" și nefiind cisluite (țărănește). La aceasta s-au adăugat scutiri speciale de la plata anumitor dări. Observațiile de față privesc, mai ales, Moldova, spațiu care a stat, cu predilecție, în atenția noastră. Pentru completarea informației și evidențierea diferențelor de statut dintre clerul moldovean și cel muntean, rămâne util studiul lui Nicolae Stoicescu, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova până la Regulamentul Organic*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1971, 3-4, p. 335-355.
12. Dintre lucrările ce sintetizează problematica în discuție, amintim: Ioan-Aurel Pop, *Confesiune și națiune medievală. Solidarități românești în secolele XIV-XVI*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie", Cluj-Napoca, 1987-1988, p. 177-184; N. Bocșan, I. Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania în secolele XIII-XIX*, Oradea, 1994.
13. Menționat la 1364, 1368 și 1384 în legătură cu diverse litigii în care este implicat (Ioan Mihaly, *Diplome maramureșene din sec. XII-XV*, Sibiel, 1900, doc. nr. 26, p. 53; doc. nr. 32, p. 61 și doc. nr. 49, p. 81).
14. Menționat în 1428 în legătură cu o împărțire (*Ibidem*, doc. nr. 159, p. 273-274. Editorul propune identificarea Balotha/Vlachata).
15. Adrian-Andrei Rusu, *op. cit.*, p. 64.
16. DIR, veac. XVI, vol. I, nr. 94, p. 95.
17. *Ibidem*, vol. III, nr. 306, p. 253.
18. Caracterul unitar al normelor de drept a fost pus în evidență, printre alții, de Valeriu Șotropa, *Contribuții la studiul aspectelor unitare ale dezvoltării instituțiilor juridice pe teritoriul României*, în "Cercetări istorice", III, 1972, p. 133-147; *Idem*, "Legea țării" sau dreptul cutumiar românesc, în "Sanus", 1979-1980, 3, p. 11-29; Ion Toderașcu, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești* (cap. I, *Dreptul românesc medieval. De la cutumă la pravilă. Asemănări și identități juridice*, p. 50-84), Iași, 1994.
19. Pentru informații suplimentare, vezi: Gh. Cronț, *Clerici în serviciul justiției*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1938, p. 823-844; Stelian Marinescu, *Competența și atribuțiile judiciare ale clericilor în secolele XIV-XVIII*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1970, 88, p. 796-811; *Idem*, *Redactarea unor acte juridice de către clerici în trecutul nostru*, în "Mitropolia Olteniei", 1971, 9-10, p. 691-707.
20. Alexandru Dușu, *op. cit.*, p. 272.
21. *Ibidem*.

22. *Ibidem*.
23. Pentru circulația cărții: Octavian Șchiu, *Cărturari și cărți în spațiul românesc*, Cluj-Napoca, 1978; Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, București, 1987.
24. DIR, veac. XVI, vol. II, nr. 33, p. 35.
25. Ștefan Lupșa, *Clerici români meșteșugari*, în "Studii Teologice", 1950, 7-8, p. 405.
26. În secolul al XVII-lea, mitropolitul Matei al Mirelor afirma, probabil exagerând, că "preoții poartă veșminte sărăcăcioase, pentru că soldații răpitori le-au luat celelalte, și dările domniei le-au stors ce le mai rămăsese" și "nu știu să boteze, nu știu să facă liturghie; iar când le vorbești de misterele credinței, stau și se miră ca și cum ai vorbi de lucruri de pe altă lume; barbaria lor e completă, neștiind decât să mănânce colive și colaci". *Ματοζιτι ιστορία της Ουγγρο-Βλαχίας (Istoria Terei-Românești de Mitropolitul Mateiul)*, în A. Papiu Ilarianu, *Tesauri de Monumente Istorice pentru România*, tom. I, București, 1862, p. 361 și 370; Cărțile vladicești din secolul al XVIII-lea confirmă perpetuarea aceluiași stări de lucruri. Vezi, spre exemplu, N. C. Tomescu, *Diferite știri din arhiva Consiliului Eparhial Chișinău*, în "Arhivele Basarabiei", 1934, 4, p. 339-379.
27. Vezi, Aaron J. Gourevitch, *La culture populaire au Moyen Age. «Simplices et Docti»*, Traduit du russe par Elena Balzano, Paris, 1996; Alexandru-Florin Platon, *Societate și mentalități în Europa medievală* (cap. VIII, *Oralitatea. Cesturile*), Iași, 2000.
28. Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 398.

RESUME

Notre démarche est consacrée à un personnage très important des villages roumains médiévaux: le clergé séculier. Dans cette étude nous ne proposons de tracer les coordonnées fondamentales de notre future recherche.

Évite constamment d'une historiographie qui a privilégiée l'aspect quantitatif du passé, le clergé séculier ne peut pas manquer aujourd'hui dans une "histoire totale". La stabilité de la fonction – par perpétuation –, la transmission de la propriété, la connaissance du droit coutumier et, parfois, de la parole écrite sont les éléments qui ont conféré le prestige du clergé dans le monde rural.

En ce que concerne ces problèmes, nous ne proposons un double objectif: la connaissance de l'histoire des villages roumains médiévaux par leur clergé séculier et de l'histoire de notre peuple par le monde villageois.

Marcel Suveică

**STAREA DE SPIRIT A BOIERILOR DIN PRINCIPATELE
ROMÂNE ÎN AJUNUL RĂZBOIULUI RUSO-TURC DIN
1828-1829. DATE DIN ARHIVELE RUSEȘTI**

La începutul domniilor pământene, Imperiul otoman a cerut puterilor europene să-și restrângă activitatea consulară în Principatele Române, prefinzând, inițial, acestora să nu-și desfășoare activitate decât la București¹. Această măsură a fost luată de Poartă în legătură cu creșterea influenței rusești și austriece în Principate, deși, inițial, relațiile dintre domnii români și Rusia nu au purtat un caracter stabil. Primele reluări de contacte oficiale cu Rusia au avut loc în toamna anului 1823, în Țara Românească, atunci când consilierul Minciaki a trecut prin București, în drum spre Constantinopol. Consilierul rus se implica frecvent în chestiunile interne ale Țărilor Române. Atât Minciaki, cât și gerantul consulatului Kotov din vara anului 1826, au desfășurat o activitate de control și implicare treptată în Principate. Domnitorul Țării Românești Grigore Ghica își manifesta întemeiat îngrijorarea față de vecinul ambițios. Domnul valah îl ruga pe Gentz², în septembrie 1823, să intervină la Petersburg în favoarea sa, deoarece "este totdeauna bine pentru un domnitor la Valahiei, când este bine văzut de Rusia"³. Boierii români sperau să evite revenirea timpurilor când Imperiul rus se implica deschis în chestiunile interne ale Principatelor Române. Semnarea convenției ruso-turce de la Akkerman (25 septembrie/7 octombrie 1826)⁴ n-a fost decât o iluzie, deoarece imediat după normalizarea relațiilor ruso-turce, Moldova și Țara Românească au resimțit prezența și mai dură a Imperiului rus, care dorea să-și restabilească influența și s-o înlăture pe cea "dăunătoare" a Austriei, Angliei, Franței. Consulul general rus, practic, conducerea Principatele, iar principii, se aflau *de facto*, sub tutela moscovită⁵.

Consulii ruși interveneau pe lângă domni pentru a schimba dregătorii care nu nutreau simpatie față de politica rusă, promovată în Principate. Consulii străini remarcău că principii români "tremurau" în fața lui Minciaki și că Rusia devenise pivotul, în jurul căruia se învârtesc boierii"⁶. În realitate, situația nu era tocmai favorabilă Rusiei. Sub presiunea ambițioasei și nechibzuitei politici, promovată de țar, o parte a boierilor care se considerau anterior filoruși își dezvăluiau reticențele față de politică țaristă. Noul consul rus de la Iași a provocat indignarea până și a boierilor din "partida rusă". Constantin Bălăceanu, care, conform relatărilor agentului rus din Principate, Liprandi, se afla în "partida austriacă"⁷, menționa: "Ce onoare mai este a fi domn, când un Domnando vine la curte să-l certe și să comande domnului". Boierii munteni declarau că Rusia nu le acordă protecție decât pentru a-i despuia la prima ocazie"⁸.

În a doua jumătate a anilor douăzeci ai secolului XIX, situația Principatelor Române pe plan internațional era foarte dificilă; acestea se aflau între trei imperii care se dușmăneau periodic, una din cauzele principale fiind dorința de a anexa teritoriile românești sau, cel puțin, de a le supune unui control efectiv. În noua conjunctură politică, o mare parte a marilor boieri manifesta dorința de a crea o armată, pentru a nu simți influența apăsătoare a marilor puteri europene sau pentru a-și apăra autonomia cu armele în mână. Locuitorii Principatelor preferau să rămână tributarii Porții, decât să devină pradă uneia din cele două mari puteri limitrofe. Unii boieri din Moldova și Țara Românească manifestau tendințe vădite și activau în vederea obținerii independenței depline a Principatelor, garantată de toate puterile europene⁹.

Convenția de la Akkerman a amânat declanșarea războiului ruso-turc, însă atât Imperiul otoman, cât și Imperiul rus se pregăteau de confruntare. Despre pregătirile militare ale celor două imperii erau informați și domnitorii Principatelor, iar după înfrângerea flotei turcești la Navarin (8 octombrie 1827)¹⁰, era clar că războiul dintre cele două imperii este iminent.

În ajunul războiului ruso-turc, situația politică în Principate era instabilă. Boierii valahi și moldoveni se aflau în incertitudine, din cauza unor complicații cu caracter militar care, cu siguranță, aveau să ducă la ocuparea Principatelor de către armatele țariste. Pentru a preîntâmpina situația sau în cazul în care vor fi ocupate ca ocupația să poarte un caracter temporar, marii boieri pledau pe lângă consulii străini în favoarea protecției Principatelor. Astfel, în ajunul războiului, practic, s-au format trei mari

partide de boieri care vedeau în mod diferit soarta Principatelor în viitorul apropiat. Majoritatea boierilor erau atașați de Austria, care ar putea, în opinia lor, servi drept contraforță Rusiei. Despre atașamentul majorității boierilor față de Austria ne mărturisește însuși agentul rus din Principate, Liprandi, într-un document păstrat în Arhiva de Stat Istorică Rusă din Sankt-Petersburg (Rossijskij Gosudarstvennyi Istoriceskij Arhiv, Sankt-Petersburg). Supusul rus întocmește o listă a marilor boieri din Țara Românească, în care îi grupează după apartenența la o partidă sau alta¹¹. Astfel, partida boierilor atașați față de Rusia includea pe Alexandru Ghica, Grigore Băleanu, Emanuil Băleanu (fiul), Alexandru Nițulescu, Gheorghe Golescu, Alexandru Comăneanu, Alexandru Filipescu, Constantin Vlădoeanu, Gheorghe Florescu, Emanuil Florescu, Constantin Suțu, Mihail Cornescu, Constantin Cantacuzino și un nume care nu a putut fi identificat. În această listă este indicată vârsta boierilor, gradul lor de cultură și de instruire fiind apreciat cu următoarele calificative: "excelent", "foarte bine", "bine", "mediocru". Astfel, 6 boieri din 14 nominalizați au obținut calificativul "mediocru", patru boieri calificativul "bine" și nici un boier calificativul "excelent"¹². Atașamentul acestor boieri față de Rusia se manifesta mai mult din frică și nu din considerentul că ar avea o reală încredere în pretinsa "ocrotitoare" a creștinilor.

Conform relatărilor aceluiași Liprandi, partida filoautriacă includea următorii boieri: Grigore Brâncoveanu, Constantin Bălăceanu (tatăl), Emanuil Bălăceanu (fiul), Constantin Bălăceanu (fiul), Alecu Chelaru, Grigore Filipescu, Grigore Belu, Emanuil Arghiropol, Dimitrie Bibescu (tatăl), Gheorghe Bibescu (fiul), Barbu Știrbei, Constantin Cornescu, Constantin Câmpineanu, Ștefan Belu cu feciorii. Privitor la gradul de instruire a acestor boieri, majoritatea au primit calificativul "excelent" și "foarte bine"¹³. Care au fost argumentele ce i-au determinat pe acești boieri să adere la partida austriacă? Motivele ce au stat la baza atașamentului boierilor față de curtea austriacă le vom explica mai jos.

Mulți boieri munteni erau partizani ai Imperiului otoman. Menținerea suzeranității otomane, în opinia lor, putea evita anexarea Principatelor Române de către Rusia sau Austria. Printre acestea se enumerau boierii de vază: Prințul Ghica, Mihail Ghica (fratele), Alexandru Ghica, Constantin Ghica (fratele), Alexandru Ghica (fratele), Mihail Manu cu fiii săi, Gheorghe Filipescu cu fiii săi, Ion Văcărescu, Scarlat Grădișteanu, Dimitrie Rallet, Radu Văcărescu, Grigore Romanița, Ion Cocorescu, postelnicul

Filipescu¹⁴. În ce privește gradul de instruire a acestor boieri, șapte dintre ei au fost apreciați cu calificativul "excelent", un boier cu "foarte bine", unul cu "bine" și șase boieri au fost apreciați cu calificativul "mediocru". Din relatările lui Liprandi se observă foarte clar că cei mai instruiți boieri care posedau o cultură înaltă și un grad de instruire, nu agreeau politica Imperiului rus, promovată în Principatele Române. Ei erau siguri de faptul că Rusia urmărește scopul de a le încorpora în imperiul său imens sau, cel puțin, de a le controla efectiv.

Liprandi a mai nominalizat o categorie de boieri care, după părerea acestuia, ar fi indiferenți sau nu ar fi atașați față de nici o putere. În această grupare de boieri au fost incluși: Nicolae Golescu, Dimitrie Ghica, Ion Ghica, Ion Fălcoianu, Constantin Crețulescu, Nestor, Matei Cantacuzino, Ionită Drugănescu, Dimitrie Racoviță, Mihail Racoviță, Constantin Rallet¹⁵. Nu este vorba de indiferența acestor boieri față de soarta Principatelor, ci de convingerea pe care o aveau privind problemele interne, care ar ține strict de competența organelor locale și nu de implicarea puterilor europene.

Marea majoritate a boierilor din Țara Românească dorea obținerea ne-atârării țării, însă boierii concepeau în mod diferit metodele de obținere a acesteia. Astfel putem explica atașamentul boierilor față de o putere sau alta. Evident că în această perioadă Principatele Române nu puteau acționa ca state pe deplin suverane, prinse fiind în lanțul suzeranității otomane. Situația s-a agravat după 1826, când a fost instaurat un protectorat apăsător al Imperiului rus.

La începutul anului 1828, același Liprandi trimitea lui Kiselev un raport complet privind situația politică din Moldova. Primul dădea o apreciere negativă poziției boierilor moldoveni care nu erau receptivi față de politica rusă, promovată în Principatele Române. Liprandi menționa că boierii moldoveni ar fi fost capabili numai de intrigi: "Ingratitudinea, instabilitatea, viclenia, invidia și lăcomia formează baza dreptului moldovenesc"¹⁶. Cu siguranță că asemenea aprecieri nu caracterizau pe majoritatea boierilor, Liprandi însă ținea să discrediteze pe boieri în fața țarului și a guvernului rus. El menționa faptul că la orice știre care parvenea din Rusia, boierii moldoveni "dădeau buzna în consulatul austriac ca la unicul, în care au încredere și, primind de acolo consolare și îndrumare, se întorceau iarăși în cercul lor [...]"¹⁷.

Pe bună dreptate, Liprandi considera începutul "devotamentului față de Austria" în anul 1812, când Rusia, în lipsa oricărui drept, a rupt din trupul Moldovei teritoriul dintre Prut și Nistru. Unul dintre efectele acestui act perfid a fost pierderea încrederii populației române în general și a cercurilor boierești în special. După 1812 Rusia nu mai apărea în fața opiniei publice românești drept o putere eliberatoare și ocrotitoare, așa cum prețindea, ci drept un imperiu cuceritor de teritorii străine. Liprandi sublinia: "Boierii cu plăcere se mai folosesc de protecția Rusiei, dar cu sinceritate se înspăimânta de influența ei". În continuare, agentul rus menționa că majoritatea boierilor dorea să păstreze intactă situația din Principate, simțind o frică față de intervenția Rusiei. În opinia lui Liprandi, boierii moldoveni s-au atașat și mai mult de Austria începând cu anul 1821: "Atunci mulți dintre ei au fost nevoiți să fugă la Cernăuți, Suceava [...] și în alte localități ale imperiului [...]. Întorcându-se în patria sa, au trimis împăratului la Cernăuți o scrisoare de mulțumire pentru adăpostul și tratația oferită, ceea ce în Rusia nu a fost făcut"¹⁸. Liprandi se arăta nemulțumit față de faptul că "consulul austriac din Iași promitea boierilor protecția Austriei [...], el se străduia să convingă boierii de lașitatea Rusiei în situații critice". Agentul rus sublinia existența unui monopol al bancherilor austrieci asupra capitalului românesc: "Toate capitalurile boierilor Moldovei și Valahiei se află în mâinile bancherilor austrieci". Astfel, Austria utiliza toate mijloacele cu scopul obținerii încrederii boierilor, activitatea consulilor servind de asemenea obiectivelor guvernului său¹⁹.

Aceste comentarii combat teza istoriografiei rusești și a celei sovietice privitoare la atașamentul boierilor români din Principate față de Rusia, în care ultimii ar fi văzut o "salvare" de jugul turcesc. Nici țăranii români nu așteptau trupele ruse și nu doreau staționarea lor în Principate, iar în ce privește "unirea" cu Rusia, aici erau și mai categorici. Ei erau înspăimântați de starea socială a țăranimii din Rusia, unde, la începutul anilor douăzeci ai secolului XIX, țăranii șerbi căzuseră într-o mai mare dependență de proprietari.

În vara anului 1828, guvernul general al Novorossiei și Basarabiei a interzis boierilor din Moldova și Țara Românească care locuiau temporar în Imperiul rus, de a se întoarce în Principate²¹. Această decizie a fost luată cu scopul evitării informării opiniei publice din Principate privitor la starea reală de lucruri din Imperiul rus, de asemenea, pentru a evita informarea guvernului turc privind deplasarea trupelor ruse la hotar cu Principa-

tele Române și în interiorul acestora. Dacă ținem cont de faptul că Rusia, așteptând o conjunctură favorabilă, intenționa să anexeze Principatele, atunci explicația este credibilă.

Astfel, în ajunul războiului ruso-turc din 1828-1829, populația din Principatele Române nu manifesta încredere în politica Imperiului rus, fiindu-i frică de intențiile acestuia. Rusia, la rândul ei, nu manifesta încredere în poziția populației, cunoscând ostilitatea acesteia față de planurile sale expansioniste. Documentele de arhivă rusești prezintă material suficient de convingător, care permite să tragem o concluzie certă: drept efect al tendințelor expansioniste ale Imperiului rus, în ajunul războiului ruso-turc din 1828-1829 populația din Principate – este vorba, în special, de boierii moldoveni și munteni – era ostilă unei politici proruse, solicitând protecția altor curți europene.

Note

1. Vlad Georgescu, *Din corespondența diplomatică a Țării Românești (1823-1828)*, București, 1962, p. 84.
2. Gentz, Friedrich von – om de stat austriac.
3. Dan Berindei, *Diplomația românească modernă. De la începuturi la proclamarea independenței de stat (1821-1877)*, București, 1995, p. 23.
4. Vezi: *Istoriâ vnešnej politiki Rossii. Pervai polovina XIX veka*, otv. redaktorî A.N. Saharov, O.V. Orlîk, Moskva, 1995.
5. Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, București, 1897, p. 441.
6. Dan Berindei, *op.cit.*, p. 24.
7. Rossijskij Gosudarstvennyj Istoriceskij Arhiv, Sankt-Petersburg (în continuare, RGIA), fond 673, inventar 1, dosar 329, f. 2.
8. Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 415, 416; Dan Berindei, *op.cit.*, p. 24.
9. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, București, 1913, p. 48; Dan Berindei, *op.cit.*, p. 28.
10. I.A. Zaičkaiev, *Russkaâ istoriâ. Ot Ekateriny Velikoj do Aleksandra II*, Moskva, 1994, p. 662.
11. RGIA, fond 673, inventar 1, dosar 329, f. 1.
12. Ibidem.
13. Ibidem, f. 2.
14. Ibidem, f. 3.
15. Ibidem, f. 4.

16. Ibidem, dosar 343, f. 1.
17. Ibidem, f. 3.
18. Ibidem.
19. Ibidem.
20. Ibidem.
21. Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 2, inventar 1, dosar 1209, f. 1.

SUMMARY

The problematic of situation of Romanian Principalities during the Russian-Turkish War 1828-1829 has been treated tendentiously by Russian and Soviet historiography. The message of this study is to counter-motivate its traditional position concerning the pro-Russian frame of mind of Romanian boyars on the eve of the war. The documents of Russian Historical State Archives of Sankt-Petersburg reflected another situation: on the eve of the Russian-Turkish War Romanian boyars manifested their sympathy and attachment especially given the Austrian Court or even the Sublime Porte. Only the unimportant part of boyars have had pro-Russian orientation.

The first part of the paper is devoted to a discussion of the
 various methods which have been proposed for the determination of
 the rate of reaction between a radical and a molecule. The
 most common of these is the method of initial rates, in which
 the initial concentration of the radical is varied and the
 initial rate of reaction is measured. This method is simple
 and direct, but it is subject to a number of errors, and it
 is often difficult to obtain accurate results. Other methods
 which have been proposed include the method of half-lives,
 the method of integrated rate laws, and the method of
 continuous flow. Each of these methods has its own
 advantages and disadvantages, and the choice of method
 depends on the nature of the reaction and the accuracy
 required.

In the case of the reaction between a radical and a
 molecule, the rate of reaction is usually determined by
 measuring the change in concentration of the radical or
 the molecule over a period of time. This can be done
 by a number of different methods, including the use of
 chemical analysis, spectroscopy, and the method of
 continuous flow. The method of continuous flow is
 particularly useful for the study of fast reactions, as it
 allows the reaction to be studied under conditions of
 constant concentration of the reactants. This method
 involves the flow of a solution of the reactants through
 a tube, and the reaction is studied at different points
 along the tube. The rate of reaction is then determined
 by measuring the change in concentration of the
 reactants over a period of time.

C. Chirica

STATUTUL POLITICO-JURIDIC INTERNAȚIONAL AL PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Statutul politico-juridic al Principatelor Române reprezintă o problemă fundamentală pentru înțelegerea rolului și locului acestora pe scena relațiilor internaționale ale secolului trecut. Nu este surprinzător, astfel, că numeroși cercetători i-au dedicat studii sau culegeri de documente, ilustrând atât aspectele politice, cât și pe cele juridice sau chiar economice. Amintim contribuțiile istoricilor: C. Giurescu¹, Mustafa A. Mehmet², M.M. Alexandrescu-Dersca³, Gh. Platon⁴, Gh. Cliveti⁵, G. Bădărău⁶, M. Berza⁷. Dintre culegerile de documente, fundamentale sunt cele întocmite de Mustafa A. Mehmet⁸, V. Veliman⁹, M. Maxim¹⁰, D.A. Sturdza și C. Colescu-Vartic¹¹. Nu putem omite nici *Catalogul documentelor turcești* (București, 1960), alcătuit de M. Guboglu.

1. Statutul politico-juridic al Principatelor Române între 1792¹² și 1826

Elementul esențial al genezei *chestiunii orientale* a fost criza pe care Imperiul Otoman o cunoaște în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, reflectată prin înfrângerile suferite începând din 1683, sancționate de pacea de la Carlowitz cu mari pierderi teritoriale. Această criză este rezultatul decăderii care se făcuse simțită cu multă vreme înainte¹³ și are un caracter general fiind pregnantă în toate domeniile vieții sociale.

"Născut din război și organizat pentru cuceriri"¹⁴, statul otoman a intrat într-o perioadă de recesiune din momentul în care ritmul expansiunii sale

teritoriale s-a încetinit după moartea lui Soliman Magnificul, declin accentuat de cedarea pe rând a cuceririlor anterioare.

Interesul marilor puteri pentru soarta Imperiului Otoman s-a accentuat în secolul al XVIII-lea, la aceasta contribuind și schimbarea raportului de forțe pe plan internațional. Spania, Provinciile Unite și Suedia se îndreaptă spre periferia sistemului mondial modern¹⁵, mulțumindu-se și pe scena politică cu roluri secundare. Decăderea statului polonez, încheiată prin dispariția sa ca entitate politică, a eliminat unul din factorii activi ai politicii răsăritene, dar a complicat *chestiunea orientală* tocmai prin transformarea Poloniei într-un obiect al competiției dintre marile puteri, a cărei soartă era privită în strânsă legătură cu aceea a Imperiului Otoman. Locul acestor state pe plan internațional a fost luat în secolul al XVIII-lea de Prusia și Rusia.

Importanța pe care o capătă Imperiul Otoman pentru marile puteri a propulsat *chestiunea orientală* în primplanul relațiilor internaționale ale secolului al XVIII-lea. S-a vorbit chiar de o deplasare a centrului politicii în răsăritul Europei, dar afirmația este puțin exagerată pentru că multe dintre marile conflicte ale secolului s-au desfășurat în centrul și în apusul Continentului. În același timp, rivalitatea colonială trece deschis pe primul plan al raporturilor dintre statele occidentale. În aceste condiții, centrul de greutate al relațiilor internaționale a fost variabil, el deplasându-se în funcție de interesele momentului. "Monitorizarea" *chestiunii orientale* a fost însă permanentă, marile puteri supraveghindu-se reciproc pentru a nu permite o modificare unilaterală a raportului de forțe în această regiune și, în consecință, a echilibrului european. Persistența elementelor fundamentale a făcut ca tratatele succesive de pace să fie în fapt niște armistiții, semnatarii amânând doar rezolvarea în sensul dorit a problemei. (*Chestiunea orientală* s-a declanșat efectiv odată cu pacea de la Carlowitz (1699), când devine evident reculul teritorial otoman. Din acest moment, Austria a devenit un stat sud-est european, iar Rusia o putere europeană, "partenerii confruntărilor în această regiune fiind stabiliți pentru mai bine de două secole"¹⁶).

Lupta de emancipare națională a popoarelor din sud-estul Europei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea a conferit un plus de complexitate *Chestiunii orientale*, Austria și mai ales Rusia intenționând să se folosească de aceasta pentru atingerea propriilor scopuri expansioniste.

Dintre toate teritoriile europene supuse dominației otomane, atenția diplomației marilor puteri din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea s-a îndreptat, cu puține excepții – cazul *chestiunii grecești* dintre 1821-1830 – îndeosebi asupra Principatelor Române¹⁷. Aflate în vecinătatea Austriei și a Rusiei, acestea dețineau o poziție geografică cheie în confruntările pe care le determinase *chestiunea orientală*. Teritoriul lor putea constitui o barieră sau o punte de legătură pentru expansiunea rusă în Balcani. Intrarea Principatelor sub stăpânirea unuia dintre cei doi rivali – Austria sau Rusia – ar fi însemnat obținerea unei poziții strategice de excepție și ar fi constituit un pas spre adjudecarea unilaterală a moștenirii otomane. La aceasta se adăugau posesiunea malului stâng al Dunării de la Marea Neagră până la Porțile de Fier – un tronson deosebit de favorabil navigației – ca și importante resurse economice și demografice ale celor două țări române. Trecerea lor de la o stăpânire la alta ar fi modificat nu numai raportul de forțe între puterile vecine, ci înseși datele *chestiunii orientale*. Este adevărat că interesele directe ale puterilor occidentale la Dunărea de Jos erau limitate de penetrația lor economică redusă în regiune, dar păstrarea suzeranității Porții asupra celor două țări le apărea ca o condiție a păstrării integrității Imperiului Otoman. Situația Principatelor a determinat o preocupare constantă a diplomației europene și aceasta s-a reflectat atât în interesul care li s-a acordat în timpul diverselor demersuri diplomatice, cât și în acțiunea de informare asupra trecutului și prezentului lor.

Importanța Principatelor în cadrul *chestiunii orientale* a decurs și din statutul lor politico-juridic, întemeiat pe modul în care se extinsese dominația otomană asupra lor. Respingând propunerile Rusiei și Austriei de a acorda Serbiei privilegiile de care se bucurau cele două țări române, Poarta arăta în cursul anului 1815 că cea dintâi era o provincie cucerită, în vreme ce ultimele “s-au dat” prin “Vechi tractaturi”¹⁸ cu strictețe respectate de-a lungul timpurilor. Este vorba despre așa-numitele “capitulații”¹⁹, necunoscute încă în original²⁰, dar a căror existență a fost atestată de documentele turcești publicate până acum²¹.

Spre deosebire de hătișerifurile anterioare, din faza tributară a țărilor române, care îndeplineau o funcție internațională, cele din perioada de vasalitate otomană au caracterul unor simple ordine de executare, având direct numai o finalitate internă²². Din această categorie fac parte hătișerifurile 1774, 1784, 1802, 1806, senediul din 1783 și “Legea nouă” (*Kanunname*) din 1792. Totuși, acestea sunt influențate de evoluțiile de pe

scena relațiilor internaționale, studierea lor relevând creșterea influenței Rusiei în paralel cu întărirea autonomiei Principatelor Române.

Numitorul comun al acestor documente îl reprezintă principiul autonomiei politice a Principatelor, în parametri care au variat pe cuprinsul secolelor al XVIII-lea – al XIX-lea în general în direcția întăririi sale. Unele formule politico-juridice întâlnite frecvent în cuprinsul hătișerifurilor, firmanelor sau altor dispoziții emise de sultan sunt edificatoare: expresia *mefrüz-ül-kalem maktû-ül-kadem min kull-il-vücûh* (în sensul de teritoriu “separat de cancelarie, scutit de a fi călcat cu piciorul și liber în toate prvințele”) ²³ este similară mai concisilor *istiklâlyet* (“independență”) ²⁴ sau *serbestyet* (“volnicie”, “libertate”), care apar, tot atât de des, în cuprinsul documentelor turcești referitoare la Principate. Articolul al XVI-lea al tratatului de la Kuciük-Kainardji recunoștea că Țara Românească fusese “de la început (*öteden beri*) o țară liberă (*serbest*) în toate prvințele” ²⁵

Pe de altă parte, formulări cum ar fi *muzafât-i memâlik-i mahrûse* (“anexe ale țărilor bine păzite”), *mülk-i mevrûs* (“proprietatea rămasă în moștenirea [sultanului]”) sau *eyalet-i mümtaze* (“provincii privilegiate”) ²⁶, care se regăsesc în documente referitoare la Principate, au rolul de a evidenția suzeranitatea Porții asupra acestora.

Deosebit de importante sunt atestările tradiției “legământului” (*ahd*) existent între țările române și Imperiul Otoman, cu sublinierea principii alianței: “să fii dușman dușmanilor, prieten prietenilor” (*dușmana dușman dosta olub*) ²⁷. Sultanul renunță să-i mai asimileze pe români dușmanilor necredincioși (*kiafir-i harbi*) care au rupt pactul zimmiilor situându-se în teritoriul războiului (*dar al-harb*), caz în care ar fi fost destinați să devină robi, potrivit prescripțiilor șeriului ²⁸. Principatele se dovedesc ancorate temeinic, pe parcursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea până la Independență în teritoriul legământului (*dar al-ahd*) ²⁹ și sultanii consimt să stabilească un *modus vivendi* susținut de anumite privilegii de natură politică, administrativă și economică. Această situație particulară în raport cu aceea a provinciilor europene ale Porții era accentuată de faptul că supușii otomani nu se puteau stabili în Principate, nu-și puteau cumpăra moșii sau imobile, nu-și puteau construi lăcașuri de cult. Accesul în Principate le era permis doar în virtutea unor acte speciale și prin puncte de graniță precis stabilite.

Autonomia Principatelor se reflecta și în faptul că domnitorii lor, erau dotați cu puteri practic discreționare în interior. Prerogativele domniei

sunt reiterate în multe documente: autoritate necondiționată asupra tuturor supușilor³⁰ și pe întreg teritoriul țării³¹, dreptul de a percepe dările, inclusiv taxele vamale³², autonomie juridică³³ și administrativă³⁴, dreptul de a recruta oșteni pentru apărarea Principatelor în timpul campaniilor la care participau trupele otomane³⁵. Obligațiile acestora erau, în egală măsură, enumerate: aplicarea promptă a tuturor dispozițiilor date de sultan, protejarea supușilor și asigurarea bunăstării lor, achitarea obligațiilor materiale și bănești față de Poartă³⁶, informarea acestora în legătură cu situația din Țara Românească, din Moldova și din zonele învecinate³⁷.

Domnia se încredința, de cele mai multe ori, pentru trei ani, cu posibilități de prelungire pentru un nou "mandat", ceea ce reflectă perpetuarea caracterului contractual al raporturilor politico-juridice româno-otomane³⁸. Schimbările de domnie înainte de termenul stabilit erau determinate de profiturile bănești consistente pe care aceste măsuri le aduceau demnitarilor Porții³⁹.

Avem suficiente date despre activitatea diplomatică a domnilor Principatelor în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea⁴⁰. Chiar dacă nu puteau desfășura o politică externă independentă de a Porții, aceștia se bucurau de o influență deosebită în cercurile politice otomane⁴¹: "curțile de la Iași și București erau ferestrele Turciei spre Europa"⁴². De multe ori acționau ca suverani cu puteri depline: în 1787, Alexandru Ipsilanti și nu guvernul otoman discută cu internunțul Herbert Rathkeal convenția din 12 februarie privind comerțul, drepturile de vamă, dezertorii și supușii imperiali rezidenți în Moldova; în 1806, între aceasta din urmă și Țara Românească se încheia o convenție de frontieră pentru reglementarea raporturilor de bună vecinătate ca între țări independente⁴³. *Kamunname*-le din 1792-1793 fixau și atribuțiile capuchehaielor (*Kapukethuda*) Moldovei și Țării Românești la Poartă, acestea stabilind ca "firmanele pentru diverse havalele să fie predate capuchehaielor", fără a mai fi "trimise prin comisari (*mubaşiri*), iar capuchehaiile lor să răspundă de îndeplinirea acelei chestiuni"⁴⁴.

Prin poziția și statutul lor, Principatele Române prezentau o importanță particulară pentru diplomația otomană, care rămăsese încremenită în medievitate și sub aspectul instituțiilor și sub acela al mijloacelor de acțiune. Lipsa reprezentanțelor permanente în capitalele altor state împiedica strângerea de informații și o reacție promptă în fața evenimentelor. Anacronismul era subliniat și de faptul că legea musulmană nu permitea învâ-

țarea limbilor străine. Rolul, pur tehnic, pe care traducătorul îl are, de obicei, în contactele diplomatice s-a transformat la Constantinopol într-o instituție specială, marele dragomanat (1661-1821), având misiunea să păstreze legătura între ministrul turc de externe (*Reis-efendi*) și diplomația altor state, precum și să dirijeze cancelaria diplomatică a Porții. Activitatea acestei instituții, asigurată de greci din Fanar, a fost asociată cu aceea a domnilor din Principate, care aveau ca obligație fundamentală culegerea și transmiterea de informații asupra situației din statele europene, scop pe care îl atingeau prin intermediul agenților proprii sau a informațiilor oferite de gazetele străine. Transmiterea veștilor se făcea cu multă repeziciune, ele ajungând la Constantinopol înaintea acelor primite de la ambasadori, ceea ce putea oferi un avantaj considerabil diplomației otomane. Dar rolul lor nu se reducea la acela de simpli informatori; ei aveau misiunea să formeze opinia guvernului otoman, să interpreteze știrile pe care le trimiteau, să ofere sugestii. Considerându-i "cei doi ochi" ai Porții, un agent francez aprecia că, în 1813, ei "formează opinia guvernului otoman", ca și a unor categorii mai largi. Importanța rolului lor diplomatic a fost subliniată de hotărârea stabilită prin legea din 1792 ca domnii să nu poată fi numiți decât dintre foștii dragomani⁴⁵. Ei ar putea fi considerați, fără exagerare, ca "*factotum* ai diplomației otomane". Contribuția lor se extindea și la întreprinderea sau participarea la acțiuni ale acesteia, ca purtători de cuvânt ai ei în pregătirea tratatelor de pace sau ca mediatori ai unor conflicte cu implicații mai largi, cum a fost cel polono-tătar mediat în 1763 de domnul Moldovei. Poziția lor făcea ca diplomația altor state să încerce să și-i apropie prin contacte personale, daruri, influența exercitată de unii agenți sau cel puțin să afle conținutul informărilor trimise la Constantinopol. Cele mai importante rezultate le-a obținut Franța, datorită introducerii funcției de secretar francez al domnului, justificată de necesitățile diplomatice ale acestuia.

Preocupările domnilor de politică externă erau cu atât mai intense, cu cât poziția lor nu-i putea îndemna, decât în mod excepțional, spre acțiuni constructive în politica internă; pe de altă parte, situația lor depindea în mare parte de relațiile internaționale ale Porții. A existat însă și o intensă activitate diplomatică neoficială. Ei au alcătuit numeroase memorii, au trimis delegații în străinătate, au luat contact cu comandanții trupelor austriece sau ruse⁴⁶. Această activitate s-a intensificat îndeosebi după 1768, atât datorită sporirii atenției puterilor europene față de Principate, cât și a

profundelor transformări pe care le cunoștea societatea românească aflată la începutul procesului de formare a națiunii. Scopul final al acestor demersuri îl constituia obținerea independenței, prin recăpătarea vechilor drepturi, așa cum este el definit, printre altele, în memoriul divanului Țării Românești din 1789. Acesta cerea ca, la semnarea păcii, marile puteri "să ne scoată de sub jugul Porții otomane, să ne lase în neatârnamare și în folosirea vechilor noastre legi, obiceiuri și drepturi, de a ne îngădui, nouă și Moldovei, principii domnitori ai nației"⁴⁷.

Propunându-și ca ultim țel deplină eliberare de sub turci, autorii diferitelor încercări neoficiale sunt preocupați să-i asigure premisele juridice. Ei acordă o deosebită atenție garantării și extinderii autonomiei ca bază pentru independența viitoare. Argumentul esențial în demonstrarea legitimității acesteia îl constituie faptul că românii "dintr-un început au fost un norod slobod și nesupus"; eliberarea lor apare ca o revenire la vechea stare de lucruri. Pornind de la o aspirație generală, modalitatea concretă de înlăturare a dominației otomane este privită diferențiat. Realizarea ei prin forțe proprii nu mai apărea posibilă, potențialul militar era prea scăzut, iar o ridicare spontană era de la început sortită eșecului în condițiile armamentului perfecționat din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea. Un timp, succesele militare ale adversarelor Turciei au făcut să se creadă că eliberarea se poate realiza cu ajutorul acestora. Unii boieri au cerut chiar trecerea de sub dominația otomană, sub aceea a Austriei sau Rusiei. Cum adevăratele intenții ale acestora au ieșit curând la lumină, speranțele de acest fel au fost abandonate. Ideea care s-a impus a fost aceea a unei eliberări treptate, speculându-se contextul internațional, apelându-se la acțiuni diplomatice și militare. Acestea au devenit deosebit de consistente îndeosebi în perioadele de confruntări armate între Poartă și adversarii săi. Reglementările care au urmat începând din 1774 sunt, uneori în aproape aceiași termeni, tocmai revendicările diferitelor proiecte românești. Poarta s-a opus recăpătării de către Principate a unor drepturi fundamentale cum sunt revenirea la domnia pământenă, domnia pe viață, formarea unei armate naționale, înlăturarea monopolului otoman, restituirea raialelor, dar a fost nevoită să accepte o delimitare mai precisă a obligațiilor Principatelor, element esențial pentru prevenirea actelor arbitrare, fiind prevăzute condițiile în care domnii puteau fi înlăturați, cuantumul diferitelor dări, regulile care trebuie respectate în comerțul dintre negustorii turci și populația locală, dreptul puterii locale de a judeca litigiile dintre supuși

români și cei otomani. Ca semn exterior al poziției pe care o aveau Principatele în raporturile lor cu Poarta, capuchehaiele lor căpătau în 1775 dreptul de merge călare prin Constantinopol, drept de care până atunci beneficiaseră doar ambasadorii statelor străine.

În ansamblu, relațiile dintre Poartă și Principatele Române erau caracterizate de faptul că “dreptul suzeranității și al autonomiei se condiționau reciproc, primul având mai mult o funcție externă, de apărare, în schimbul anumitor obligații, iar al doilea o funcție internă, de conservare a organizării politice și sociale” specifice⁴⁸. Raportul între cele două elemente nu a fost însă constant. Poarta a urmărit să știrbească vechile privilegii ale Principatelor și să-și accentueze dominația asupra lor, momentul de apogeu al progreselor sale în această privință constituindu-l mijlocul secolului al XVIII-lea. Principalul mijloc l-a constituit transformarea dreptului de investitură, impus în perioada anterioară, în drept de numire a domnilor fără ca țara să mai fie consultată. Aleși dintre locuitorii greci sau grecizați ai Fanarului, putând fi ușor supravegheați înainte și după efemerele lor domnii, acești devin simpli funcționari ai Porții, cu care păstrează legătura nu doar prin capuchehaielele lor, aleși în această perioadă tot dintre greci, cât și prin funcționarii turci trimiși în capitalele celor două țări.

Dependența accentuată a domnilor și lupta pentru obținerea sau păstrarea scaunului domnesc au dus la sporirea considerabilă a obligațiilor fiscale față de Poartă. Haraciul a fost mărit treptat, fiind stabilit prin Senedul din 1783 la 309.500 de piaștri pentru Țara Românească și la 67.945 de piaștri pentru Moldova, la care se adăugau importante sume plătite ca peșcheșuri, devenite sarcini oficiale: peșcheșul bairamului era stabilit la 90.000 de piaștri pentru ambele Principate, iar peșcheșul anului nou musulman (*rikiabie*) la 40.000 de piaștri pentru Țara Românească și 25.000 pentru Moldova⁴⁹. După ce hatișeriful din 1774 desființa o serie de dări, cum ar fi: *djaigelele*, *avaieturile*, *kudumiile* și *ubudieturile*, același sened din 1783 sublinia că domnii nu sunt ținuți a da daruri cu prilejul schimbărilor survenite în principalele dregătorii ale Porții⁵⁰.

Nu se desființau, în schimb, cele trei categorii de cheltuieli în legătură cu domnia: obținerea domniei, confirmarea la trei ani sau mucarerul mare și confirmarea anuală sau mucarerul mic. Spre deosebire de haraci, acestea au crescut în proporție cu deprecierea valorii argintului⁵¹. Chiar dacă hatișeriful de la Gülhane (1802) dispunea că “toate impozitele, veniturile și rechizițiile noi stabilite după senedul din 1783 vor rămâne suprimate”⁵²

concurența dintre candidații la domnie a anulat în practică această dispoziție; condica Moldovei pe 1805-1806 indică cifra de 522.236,48 lei sau 1.045 pungi trimise la Constantinopol între 23 decembrie 1805 și 25 aprilie 1806⁵³.

Un aspect deosebit de oneros al dominației otomane l-au constituit furniturile gratuite sau la prețuri de dumping, fixate de Poartă. Izvoarele menționează aceste produse: grânele care făceau obiectul unui monopol permanent și absolut, oile necesare aprovizionării seraiului și ienicerilor, cheresteaua destinată construirii de case, poduri, vase și reparării cetăților turcești și silitra care era predată gratuit arsenalului imperial. Cu scopul îngrădirii pretențiilor arbitrare ale Porții, *hاتیşeriful* de la *Gülhane* dispunea livrarea furniturilor în raport cu posibilitățile de producție ale țărilor române. Ele aveau dreptul de a înștiința oficial puterea suzerană asupra situației lor economice. Deși unele abuzuri au continuat și după 1802, după cum rezultă din arzuri și din condica de venituri și cheltuieli a Moldovei pe anii 1805-1806, ele au fost totuși mai puțin numeroase, valoarea totală a furniturilor livrate Porții însumând numai 183.462 de lei, aproape de trei ori valoarea *haraciului*. Această relativă moderație se datorează faptului că țările noastre dobândiseră prin dispozițiile *hاتیşerifului* din 1802 o bază legală de opoziție⁵⁴.

Așa cum se știe, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, *vistieria* statului și *cămara domnească* se separă, dar nu pentru a îngrădi abuzurile curții, ci pentru că domnitorul risca, în contextul cererilor mereu crescânde ale Porții, să nu-și mai poată plăti creditorii care îl împrumutaseră pentru obținerea tronului. Fondurile *vistieriei* proveneau din dările directe ale populației și în primul rând din *bir*⁵⁵. *Cămara domnească* se alimenta din impozitele indirecte numite *huzmeturi* în Țara Românească și *ruzumaturi* în Moldova. Este vorba despre veniturile ocnelor de sare și vâmlor, *oieritul*, *dijmăritul*⁵⁶, *vinăritul* etc.

Veniturile *cămării domnești* se ridicau de multe ori până la 2/3 din cele ale *vistieriei*, ajungând în unii ani să rivalizeze cu acestea⁵⁷. Sămile *vistieriei* Moldovei ne furnizează informații interesante asupra acestor aspecte. Din sama *vistieriei* pe anul bugetar 1816-1817 reiese că veniturile se cifrau la suma de 1.105.568 groși, iar cheltuielile pentru turci se ridicau la 930.348 groși, adică 84 % din veniturile statului. Un sfert din această sumă o reprezentau "zaharelele trimise la Constantinopol", urmate de *haraci*, *bairamuri*, *cadouri*, bani pentru cetăți etc⁵⁸. În ultimul an al regimului

fanariot, tributul împreună cu celelalte obligații bănești pretinse de turci ajungeau, pentru Țara Românească, la 2.000.000, iar pentru Moldova la 1.000.000 lei. Aceste cifre erau însă pur nominale pentru că domnitorii erau obligați să satisfacă toate cererile Porții⁵⁹. Într-un memoriu din 1820 se arată că "moneta scoasă din țară o întrece pe cea introdusă cu 7.000.000 lei" anual, iar într-un raport al consulului rus Pini se arată că pierderile suferite de Principate din cauza prețurile de monopol impuse de Poartă se cifrau, pentru perioada 1812-1819 la 33.853.538 de piaștri⁶⁰. Ocupația militară otomană din 1821-1822 a însemnat alte 15.000.000 de piaștri⁶¹.

În primul deceniu de după instalarea domniilor pământene, tributul anual era relativ mic⁶². Cheltuielile efectuate de domnitorul Țării Românești Grigore Ghica în primele 15 luni de domnie (până la sfârșitul anului 1823), pentru tribut, peșcheșuri obligatorii, daruri la Poartă și întreținerea soldaților turci, fără zaherea și prestații în muncă, se ridicau la suma de 3.089.112 piaștri⁶³, reprezentând 55 % din bugetul țării. Pentru anul 1827, aceste cheltuieli erau de 1.860.091⁶⁴, adică 27 %. În cazul domnului Moldovei, Ioniță Sandu Sturdza, cheltuielile globale pentru turci (haraci, peșcheșuri, zaherea, furnituri, beilicuri, daruri și solde) se cifrau, în primul an de domnie, la 1.441.638⁶⁵ lei, adică 80 % din veniturile țării. În al doilea an (1823-1824), procentul era de doar 60 %⁶⁶, iar în al treilea an scăzuse la 44 %⁶⁷.

Cele mai grave prejudicii au fost cele aduse integrității teritoriale a Principatelor. După ce în 1713 Hotinul a primit o garnizoană otomană, hinterlandul său devenind raia, Oltenia a intrat temporar în stăpânirea Austriei (1718-1739), care și-a însușit însă ulterior Bucovina (1775), iar în 1812, regiunea dintre Prut și Nistru, numită ulterior după partea ei sudică Basarabia, a intrat în componența Imperiului Țarist.

În concluzie, principalele schimbări de statut politico-juridic internațional al Principatelor în această perioadă au fost, în afară de legea nouă din 1792, în număr de două: hattișeriful de la Gülhane din 1802, limitând abuzurile de orice fel, inclusiv de natură fiscală, ale turcilor, reglementând succesiunea între creștini și musulmani și fixând durata domniei la 7 ani⁶⁸, și tratatul de pace (*sulhname*) de la București din 1812, legitimând cedarea Basarabiei⁶⁹. Restaurarea domniilor pământene a dat un nou impuls luptei de emancipare a românilor din cele două Principate. În perioada următoare, jocul suzeranitate – autonomie va fi mult mai nuanțat, în

contextul afirmării din ce în ce mai pregnante a rolului Rusiei de putere protectoare.

2. Statutul politico-juridic internațional al Principatelor între 1826 și 1849

După 1802, dreptul de intervenție al Rusiei în “favoarea” popoarelor din sud-estul Europei a devenit o problemă fundamentală a *chestiunii orientale*. Diplomația țaristă se considera îndreptățită ca, după Kuciük-Kainardji și mai ales după hațișeriful de la Gülhane, să-și exercite “protecția” asupra Principatelor Române. Cu timpul, acest drept de intervenție a fost transformat, după expresia cavalerului de Gentz, într-un fel de coregență, dobândind “creditul adevărilor incontestabile pe care Poarta însăși le-a recunoscut”⁷⁰.

Convenția de la Akerman din 25 septembrie/7 octombrie a adus o primă nuanțare, am spune noi⁷¹, a statutului politico-juridic internațional al Principatelor, pentru perioada în discuție, unul din subtitluri precizând că este vorba despre “convenția explicativă a tratatului de pace de la București din 16/28 mai 1812”⁷².

Principalele prevederi erau următoarele: domni aleși pe 7 ani, divan ales dintre boierii pământeni, cu aprobarea celor două Curți, fixarea obligațiilor către Poartă potrivit prevederilor hațișerifului din 1802, libertatea comerțului, cu rezerva aprovizionării Turciei cu grânele necesare, întoarcerea boierilor refugiați, cărora li se garantau drepturile și bunurile, instituirea unor comisii care să propună măsurile necesare pentru îmbunătățirea stării Principatelor precum și reformele trebuitoare⁷³.

Războiul ruso-turc, izbucnit șase luni mai târziu, a împiedicat transpunerea în practică a acestor prevederi, care vor fi reformulate și extinse în cuprinsul tratatului de la Adrianopol, din 2/14 septembrie 1829. Esența stipulațiilor relative la Principate se regăsește în articolul V: “Principatele Moldovei și Valahiei punându-se, în urma unei capitulații, sub suzeranitatea Sublimei Porți și Rusia garantându-le prosperitatea, este de la sine înțeles că ele își vor păstra toate privilegiile și imunitățile care le-au fost acordate, fie prin capitulațiile lor, fie prin tratatele încheiate între cele două imperii, sau prin hațișerifurile date în diverse momente, în consecință, ele se vor bucura de liberă exercitare a cultului lor, de o siguranță

perfectă, de o administrație națională independentă și de o deplină libertate a comerțului...”⁷⁴.

În *Actul osăbit pentru prințipurile Moldova și Țara Românească* erau detaliate clauzele următoare: 1. Domnitorii “vor reglementa nestingherit toate treburile interne ale provinciilor lor consultând divanurile respective”; 2. Poarta va veghea ca privilegiile, frontierele și libera administrare a Principatelor să nu fie încălcate de comandanții militari turci din dreapta Dunării; 3. Fostele raiale Brăila, Giurgiu, Turnu “vor fi înapoiate Valahiei”; 4. Guvernele din Principate vor putea stabili “cordoane sanitare și carantine de-a lungul Dunării” și oriunde va fi necesar, urmând ca toți străinii – creștini sau musulmani – să le respecte; 5. Pentru serviciul carantinelor, menținerea ordinii și paza frontierei, fiecare principat “va putea să întrețină un număr de gărzi armate”, iar domnul, în înțelegere cu Divanul țării, va reglementa numărul și întreținerea acestor miliții naționale; 6. “Valahia și Moldova vor fi dispensate... de a furniza grânele și alte mărfuri de consum, oile și lemnul de construcție”, pe care erau obligate să le livreze până atunci. Porții la prețuri derizorii de monopol; 7. Dată fiind desființarea aprovizionării Constantinopolului și a monopolului turcesc, “locuitorii Principatelor se vor bucura de deplina libertate a comerțului pentru toate produsele solului și industriei lor... fără nici un fel de restricții”, ei vor putea naviga “nestingherit pe Dunăre cu propriile lor bastimente”, cu pașaport românesc, și vor putea merge să facă comerț și în alte porturi și orașe ale Imperiului Otoman; 8. Poarta nu va mai cere Principatelor “muncitori pentru lucrările de fortificații și nici o altă corvoadă de orice fel ar fi ea”, în schimb va pretinde o sumă anuală de bani “sub formă de compensație”; 9. La fiecare reînoire a domniilor se va plăti “o sumă echivalentă cu tributul anual” al principatului, iar în afară de aceste sume Poarta nu va mai cere niciodată țării nici un fel de bani sau daruri; 10. Pentru a compensa pierderile de război, Poarta a fost obligată să scutească Principatele timp de doi ani “de plata impozitelor anuale” și să confirme regulamentele administrative ce se vor elabora⁷⁵.

Această din urmă prevedere reducea suzeranitatea Porții la o dimensiune pur nominală, în timp poziția și autoritatea Rusiei atingeau un nivel fără precedent. E.L. Blutte, consulul englez la București, arăta că prin această prevedere “Consulul Rusiei a fost investit [...] cu puteri aproape dictatoriale asupra domnitorului”⁷⁶. Stratford Canning însuși opina că “Acest act dădea pentru prima dată Rusiei un drept oficial de imixtiune în

afacerile interne ale Principatelor”⁷⁷.

Tratatul de la Adrianopol a însemnat o schimbare semnificativă a statutului politico-juridic internațional al Principatelor; abolirea monopolului asupra comerțului exterior, înlăturarea tuturor prestațiilor în natură și muncă, recunoașterea autonomiei și interzicerea amestecului turcesc în afacerile interne ale Principatelor nu au lăsat statului otoman, după expresia lui Metternich “que la qualification inutile et dangereuse suzeraineté sur les deux Principautés du Danube et sur la Serbie”⁷⁸. Considerând că Imperiul Otoman a încetat să mai existe ca stat independent, cancelarul austriac îi cerea ministrului său la Londra, contele Esterhazy, să intervină pe lângă guvernul englez pentru salvarea a ceea ce a mai rămas din acest “imens naufragiu politic”⁷⁹.

După cum aprecia Acad. Gh. Platon, “actele politice de la Akerman și Adrianopol – deși încheiate numai între Rusia și Turcia – nu însemnau revenirea la o situație anterioară, ci un reflex al internaționalizării” *chestiunii românești*. Garantându-le statutul juridic propriu, Rusia contribuia efectiv la lărgirea autonomiei acestora deși, paralel, își instituie dreptul efectiv de protectorat care, așa cum apreciază contemporanii, făceau din ea o putere «aproape suverană»⁸⁰. Sustrăgând aproape total Principatele de sub autoritatea Porții, tratatul de la Adrianopol a reprezentat un punct de trecere fie spre emancipare, fie spre anexare la Rusia⁸¹.

Regulamentele Organice își au originea *de jure* în *Actul osăbit pentru prințipurile Moldova și Țara Românească*, cuprins în Tratatul de la Adrianopol, prin care Poarta se angaja să confirme regulamentele administrative care vor fi introduse în Principate în timpul ocupației rusești. Pe plan ideologic, multe dintre prevederile acestor documente constituționale se regăsesc în memoriile și proiectele de reformă trimise de boierii moldoveni și munteni la St. Petersburg în decursul ultimelor decenii⁸². Este nefondată, credem, aserțiunea plină de subiectivitate a lui E.L. Blutte, care aprecia că *Regulamentele Organice* nu sunt altceva decât “o impunere străină dictată articol cu articol”⁸³.

O primă etapă a alcătuirii *Regulamentelor Organice* a început după Convenția de la Akerman, când au fost numite cele două comisii însărcinate cu redactarea documentelor, și a durat până la războiul ruso-turc din 1828-1829. A doua etapă este cuprinsă între sfârșitul anului 1828 și februarie 1831, când textul *Regulamentelor* a fost definitivat. După o escală la St. Petersburg, unde au fost operate câteva modificări, documen-

tele au fost adoptate de adunările de la București și Iași, nu fără dificultăți, mai ales în capitala Moldovei. Înainte de a remite Regulamentele, Porții, spre sancționare, ambasadorul rus la Constantinopol, Buteniev, a introdus faimosul *articol adițional* care stipula: "În viitor, nu va putea fi introdusă în Regulamentul Organic vreo modificare decât în urma unei autorizații prealabile a sublimei Porți, cu asentimentul Curții protectoare a Rusiei (s.n.)"⁸⁴. Sesizând implicațiile acestui paragraf, Nicolae Iorga avea să denumească întregul document *Chartă a protectoratului proconsular*⁸⁵, domnitorii având *de facto* atribuțiile unor "prefecți ai Rusiei", după expresia lui Bois le Comte⁸⁶.

Această *preponderență* rusească, emanând din litera, dar mai ales din spiritul *Regulamentelor Organice*, a fost sesizată prompt de diplomații vremii, ale căror memorii și petiții numără, numai pentru perioada cuprinsă între 1831 și 1848, nu mai puțin de 96 de asemenea documente⁸⁷. Într-o depeșă datată 12 iunie 1829, semnată de E. L. Blutte, se subliniază: "Principatul este acum administrat ca și cum ar forma o parte a domeniilor rusești. Colectarea taxelor, jurisdicția criminală, [...] abolirea privilegiilor consulare [...] totul se desfășoară ca la Odessa sau Kiev [...] s-a obținut și s-a făcut atât de mult pentru Grecia și aici lucrurile stau de zece ori mai rău, fără ca cineva să ridice vocea"⁸⁸. Ambasadorul englez la Constantinopol, Ponsonby, ale cărui vederi rusofobe erau cunoscute, informa Londra că domnitorii pământeni nu sunt altceva decât "supuși ruși deghizați în *hospodari* [...] care acționează ca guvernatori nominali, deposezați de toate puterile autonome și servind doar ca executanți ai acelor măsuri care le sunt dictate de guvernul rus"⁸⁹. Aceeași părere este exprimată și de succesorul lui Blutte la consulatul englez din București, Robert G. Colquhoun. "Consulul general rus și-a asumat mai mult caracterul unui dictator decât pe acela de reprezentant al unei puteri protectoare"⁹⁰. Aceste afirmații conțin, firește, exagerări, nu prea mari însă ținând cont de faptul că baronul Peter de Rückman folosea, în locul termenului de *mandat*, sintagma "*guvernarea mea*", pentru a desemna realizările din Principate în perioada cât a fost consul la București⁹¹.

Principalele reforme introduse de *Regulamentele Organice* sunt: separația puterilor în stat – cea executivă exercitată de domn, ale cărui atribuții sunt limitate, și de departamente – cea legislativă de Adunarea obștească – iar cea judiciară de instanțele judecătorești, modernizarea prin uniformizare și simplificare a sistemului financiar, introducerea unui impozit unic

perceput semestrial și a unei stricte evidențe statistice; dreptul de veto executiv; organizarea și remunerarea pe baze profesionale a serviciului civil și promovarea pe merit; *habeas corpus*; înființarea unui sistem educațional de stat și a unei miliții naționale; afirmarea autorității lucrului judecat – *chose jugée* – a sentinței definitive care nu mai poate fi casată de administrațiile succesoare. O mențiune de o mare importanță este cuprinsă în articolul 317 din Regulamentul muntean și în articolul 429 din cel moldovean în care se afirmă că “nedespărțita unire” reprezintă “o necesitate mântuitoare”⁹².

Toate aceste principii generoase conturează profilul unei constituții semiliberale. Corupția și venalitatea interne, imixtiunile permanente ale Rusiei încurajate de lacunele juridice din documente – care nu definesc concepte ce stau la baza statutului internațional al Principatelor: autonomie, suzeranitate, protectorat⁹³ – au făcut ca multe prevederi regulamentare să rămână doar pe hârtie. Separarea puterilor în condițiile în care domnitorul avea drept de veto, dar nu putea dizolva Adunarea decât cu asentimentul St. Petersburgului, iar Adunarea avea prerogativa votării bugetului, dar nu-l putea demite pe domnitor decât cu consimțământ rusesc se transforma în “opозиția puterilor”, care putea duce la o *reductio ad absurdum*⁹⁴ a acestora. Consulul englez la Iași, Samuel Gardner, observa că “Regulamentele Organice sunt o constituție care în loc să unească elementele discordante, este cauza pentru care ele sunt separate”⁹⁵.

Domniile regulamentare sunt terenul pe care s-au afirmat numeroase idei novatoare cu privire la sistemul social-politic și administrativ din Principate. Revoluția de la 1848 a dus la transpunerea acestora în practică. Între 11/23 iunie și 13/25 septembrie 1848, statutul politico-juridic internațional al Țării Românești s-a schimbat radical. Guvernul provizoriu de la București a trecut la aplicarea prevederilor programului revoluționar: egalitatea în drepturi, abolirea rangurilor boierești, eliberarea deținuților politici și a robilor, adoptarea steagului tricolor, desființarea cenzurii, organizarea gărzilor naționale și a armatei etc. Țara urma să fie organizată ca o monarhie⁹⁶ constituțională⁹⁷ independentă⁹⁸, dotată cu un guvern responsabil⁹⁹ și cu o adunare reprezentativă¹⁰⁰, și în care drepturile¹⁰¹ și libertățile fundamentale¹⁰² erau garantate. Reprezentantul statului la Constantinopol trebuia să fie român¹⁰³.

Se poate afirma că revoluția de la 1848 este și momentul în care a luat naștere diplomația românească modernă, personalități ale revoluției au

fost trimise în capitalele europene pentru a încerca să obțină recunoașterea *de jure* a regimului instaurat *de facto* la București¹⁰⁴. În nota adresată țarului la 24 iunie se afirma intenția de a se face apel la Europa, punându-se "sub a ei de-a dreptul protecție", în eventualitatea în care nu s-ar recunoaște drepturile și "starea lucrurilor" generată de revoluție¹⁰⁵.

Reacția guvernului rus a luat forma notei circulare din 19/31 iulie 1848, în care se afirma că planurile *pandacice* ale revoluționarilor și principiile promovate în disprețul "suveranității Porții" amenință securitatea Rusiei. Principatele, "simple provincii, fiind parte integrantă dintr-un imperiu", nu-și au existență politică, "decât în virtutea tratatelor încheiate între Poarta otomană și Rusia și, deci, au de îndeplinit către ambele Puteri obligații pozitive de la care nu se pot sustrage fără avizul prealabil al celor două Puteri". Principiul suveranității poporului, invocat de români, constituie "negarea cea mai flagrantă a drepturilor *suverane* ale sultanului". Constituirea unui stat național român ar provoca "o serie de complicații inextricabile" în întregul Orient. Aceste argumente exprimă limitele între care Marile Puteri înțelegeau drepturile Principatelor. Între autonomia largă, recunoscută prin tratatul de la Adrianopol și legiferată de Regulamentul organic, și suveranitatea conferită acum Porții "exista o antinomie care dă expresie limitelor restrânse în care puteau găsi aplicabilitate principiile noi, moderne de organizare statală în cadrul juridic internațional și al arbitrarului despotice sub incidența cărora se aflau Principatele"¹⁰⁶.

Consecința a fost înăbușirea revoluției și legiferarea unui nou statut politico-juridic internațional pentru Principate prin Convenția de la Balta-Liman, încheiată la 19 aprilie/1 mai 1849. Cele șapte puncte ale Convenției prevedeau: desființarea domniei viagere și numirea pe șapte ani a domnilor, considerați doar înalți funcționari ai Imperiului Otoman¹⁰⁷, suspendarea adunărilor obștești ordinare și extraordinare și înlocuirea lor cu două consilii – Divanuri ad-hoc – alcătuite din "boierii cei mai demni de încredere"¹⁰⁸, înființarea unor comisii însărcinate cu revizuirea Regulamentului organic. Pentru menținerea ordinii, pe teritoriul Principatelor, urmau să staționeze inițial câte 25.000 și ulterior câte 10.000 de soldați de fiecare parte. În timpul ocupației, cele două puteri erau reprezentate de câte un comisar extraordinar. Ultimele două puncte prevedeau valabilitatea convenției pe termen de șapte ani, fără ca aceasta să afecteze înțelegerile anterioare existente între cele două puteri. Așa cum se vede, acest act încălca grav autonomia internă, conferind celor două puteri atribute pe care

nici regimul de suzeranitate și nici protectoratul nu le presupuneau¹⁰⁹.

În ceea ce privește obligațiile economice ale Principatelor în această perioadă, între anii 1829-1834 nu s-a plătit tribut, în schimb cheltuielile pentru întreținerea trupelor rusești s-au ridicat la suma de 37.101.297 lei, la care se adaugă furnituri diverse în valoare de 35.861.849 lei¹¹⁰. Începând din 1835, Principatele au achitat anual 3.000.000 de piaștri¹¹¹, o treime Moldova și două treimi Țara Românească. În 1835, această sumă însemna 10 % din bugetul Principatelor. În anii următori, acest procent s-a redus, pe măsura creșterii veniturilor celor două țări române. În 1840, bugetul Moldovei se ridica la suma de 9.235.731 lei, iar tributul către Poartă era de 715.000 lei, adică 7,74 %; în 1845, veniturile erau de 10.501.412 lei, pentru ca în 1848 să urce la 12.862.056 lei, în timp ce tributul a rămas constant, reprezentând 6,80 % pentru primul caz și 5,55 % pentru al doilea. În Țara Românească s-a înregistrat o evoluție asemănătoare, în 1848 veniturile ridicându-se la 18.725.917 lei, iar tributul la 1.260.000 lei, adică 6,73 %¹¹². Noua ocupație militară din 1848-1849 a costat Țara Românească 18.301.677 lei. Moldova a avut de plătit, doar până în august 1849 suma de 10.187.006 lei¹¹³. În timpul războiului Crimeii, Principatele vor cunoaște trei ocupații militare spoliatoare¹¹⁴.

În cuprinsul tratatelor ruso-otomane semnate în prima jumătate a secolului al XIX-lea, statutul politico-juridic internațional al Principatelor a cunoscut o consolidare a autonomiei interne și o eliminare treptată a servituților economice față de Imperiul Otoman, pregătind calea spre garanția colectivă a Marilor Puteri, care se va realiza în urma războiului Crimeii, spre unitate și independență.

Note

1. C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, București, 1908.
2. Mustafa A. Mehmet, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei și Țării Românești față de Poartă la 1792 (o carte de legi – Kanun-name – în limba turcă)*, în "Studii. Revistă de istorie", 20(1967), nr. 4, p. 691-708.
3. M.M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatisertifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă*, în "Studii", 11(1958), nr. 6.
4. Gh. Platon, *Les Principautés Roumaines dans les relations internationales à l'époque du Règlement Organique (1830-1853)*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași", XXIV (1987), p. 27-46.

5. Gh. Cliveti, *România și crizele internaționale, 1853-1913*, Axis, Iași, 1997.
6. G. Bădărău, *Considerații privind raporturile româno-otomane între 1774 și 1802*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași, XX (1983), p. 135-151 și XXI (1984), p. 193-202.
7. M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV-XIX*, în "Studii și Materiale de Istorie Modernă", 1957.
8. Mustafa A. Mehmet, *Cronici turcești privind țările române*, III, București, 1980; Idem, *Documente turcești privind istoria României*, vol. III (1791-1812), Editura Academiei R.S.R., București, 1986.
9. V. Veliman, *Relatiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, București, 1980.
10. M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, Universitatea București, 1974.
11. D.A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. I, București, 1900.
12. Am apreciat că este important să începem cu legea (*kanunname*) din 1792, pentru că aduce prevederi și clarificări importante relative la statutul politico-juridic al Principatelor.
13. Mustafa A. Mehmet, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 205.
14. L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie: turcs et mongoles*, Paris, 1896, p. VI.
15. Cf. I. Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, vol. 1-4, București, 1992-1994.
16. L. Boicu, *Geneza chestiunii orientale ca problemă europeană*, Editura Junimea, Iași, 1975, p. 16.
17. Cf. *Ibidem*.
18. M.M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hattișerifurilor de privilegii...*, p. 105.
19. Din acestea fac parte firmatele (*ferman*) – "poruncă imperială", hattișerifurile (*hatt-i şerif*) – "scrisoare ilustră" și hatihumaiunurile (*hatt-i humaiun*) – "scrisoare imperială" – M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, p. 18.
20. Caracterul apocrif al tratatelor prezentate de boieri la Congresul de la Focșani din 1772, printre care cel încheiat de Baiazid I cu Mircea în 1391 (D.A. Sturdza și C. Colescu-Cartic, *op. cit.*, vol. I, p. 1), cel dintre Selim al II-lea și Bogdan (*Ibidem*, I, p. 4-5) sau cel dintre Mehmed IV și Vasile Lupu (*Ibidem*, I, p. 7-6) a fost dovedit încă din perioada interbelică (N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor și a banului Mihai Cantacuzino*, București, 1902; C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, 1908), dar nici nu poate fi negată existența acestora, în forme care nu ne-au parvenit.
21. Valeriu Veliman, [*Cercetări în arhivele din*] *Turcia*, în "Revista Arhivelor", an LIII, vol. XXXVIII, nr. 4 (1976), p. 449; M. Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane – "Capitulațiile"*, în "Anale de istorie", XXVIII (1982), 6, p. 34-68.
22. Hattișerifurile dintre 1774 și 1802, acesta din urmă reconfirmat în 1806, nu se deosebesc, din punctul de vedere al diplomatiei, de cele din faza tributară. Sub aspect juridic, ele dispun, pe plan intern, acordări de privilegii care constituie norme obli-

gatorii atât pentru domniile Principatelor Române, cât și pentru dregătorii otomani, stabilind sancțiuni aspre pentru cei care le încălcau. G.G. Florescu, *L'aspect juridique des Khatt-i-cherifs. Contribution à l'étude des relations de l'empire ottoman avec les Principautés roumaines*, în "Studia et Acta Orientalia", I, București, 1958, p. 138.

23. I. Matci, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains*, în "Revue des Etudes Sud-Est Européennes", X (1972), p. 75-76.
24. Acest termen se referă, mai ales, la puterea deplină a domnitorului în administrarea țării. Cf. Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, doc. 120, 224.
25. M.M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 105.
26. H.Dj. Siruni, *Haşmetlu. Pe marginea titulaturii domnilor români în Cancelaria otomană*, în "Hrisovul", II, București, 1942, p. 153-161.
27. Tahsin Gemin, *Considérations sur les rapports politiques Roumano-Ottomans en XVII siècle*, în "Revue Roumaine d'histoire", XV (1976), 4, p. 657.
28. D.B. Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, London, 1903; Abu'l Hasan Ali al-Mawardi, E. Fagnan, *Les status gouvernementaux ou règles du droit publique et administratif, traduits et adnotés*, Alger, 1915.
29. Teritoriu tributar care nu se afla sub administrația musulmană. M.V. Berchem, *La propriété territoriale et l'impôt foncier sous les premiers califes. Etudes sur l'impôt du kharâg*, Geneva, 1886, p. 17.
30. V. Veliman, *op. cit.*, doc. 52.
31. *Ibidem*, doc. 49, 67, 110.
32. *Ibidem*, doc. 38, 44, 112, 113, 145.
33. *Ibidem*, doc. 104, 112.
34. *Ibidem*, doc. 130.
35. *Ibidem*, doc. 79, 82, 86.
36. *Ibidem*, doc. 120.
37. *Ibidem*, doc. 182.
38. *Ibidem*, p. 15.
39. N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondențe diplomatice străine (I) - 1700-1750*, în "Analele Academiei Române", Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXXII, nr. 1, București, 1909, p. 30-37; Ariadna Camariano-Cioran, *Rapoartele inedite ale capuchehaieiilor lui Constantin Mavrocordat (august 1741 - decembrie 1742)*, în "Studii. Revistă de istorie", XIV (1961), 4, p. 939-963.
40. I.C. Filitti, *Rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821*, Paris, 1901; A. Oțetea, *Influența Moldovei și Țării Românești asupra politicii Porții*, în "Revista Arhivelor", III (1960), 1, p. 49-56.
41. N. Ciachir, E. Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 174-175.

42. V. Mihordea, *Politica orientală franceză și Țările române în secolul al XVIII-lea. 1749-1760*, București, 1937, p. 59.
43. Idem, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIIIe siècle*, în "Revue Roumaine d'Histoire", IX (1970), nr. 1, p. 44-45.
44. Mustafa A. Mehnet, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei și Țării Românești față de Poartă la 1792 (O carte de lege – kanunname – în limba turcă)*, în "Studii", tomul 20, nr. 4, p. 700 (art. 15).
45. "Pentru a ști toată lumea sigur că voievozii nu vor fi maziliți fără vină și că nu se face treabă cu bani, domniile (*beylik*) Țării Românești și Moldovei să nu mai fie date, de azi încolo, nimănui din afară, ci să fie acordate numai aceloră dintre cei folosiți în slujba de dragoman (*tercuman*) la Divanul împărătesc și care sunt devotați și merg pe calea dreaptă și sunt devotați și de încredere. [...] Să nu se acorde domnie (*vowodalik*) celor care nu au slujit la dragomanlikul Divanului împărătesc". *Ibidem*, p. 702 (art. 22).
46. Cf. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769-1830*, Bucarest, 1970; V. Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1976.
47. V. Șotropa, *op. cit.*, p. 67.
48. Mustafa A. Mehnet, *op. cit.*, p. 694-695.
49. M.M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatîșerifurilor de privilegii...*, p. 106-120.
50. D. A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. I, București, 1900, p. 193.
51. M.M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 109-110.
52. D.A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 274, 286.
53. N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, în "Economia națională", București, 1900, p. 80.
54. M.M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 118.
55. Acesta era un impozit personal plătit de toți țărani de la vârsta de 16 ani, cu excepția scutelnicilor, care, achitând boierilor o anumită dare, erau scutiți de fisc.
56. Taxe pe stupi și porci.
57. În 1796, venitul vistieriei Moldovei era de 923.000 lei, iar cel al domnului – 900.000 lei. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Iași, 1896, p. 127-130.
58. Arhivele Statului Iași. Colecția manuscrise, nr. 1497.
59. Nichita Adăniloae, *Implicațiile economice ale dominației otomane asupra Principatelor Române (1750-1859)*, în "Revista de istorie", Tom 34 (1981), nr. 3, p. 449.
60. Consulul evită să spună că și ocupația militară rusească a costat țările române aproximativ 100.000.000 lei. *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964, p. 671.
61. Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Editura Științifică, București, 1971, p. 510.

62. I.C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, București, 1934, p. 329, 331.
63. Nichita Adăniloae, *op. cit.*, p. 455.
64. I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 149.
65. N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1900, p. 115, 121-124.
66. *Ibidem*, p. 138.
67. *Ibidem*, p. 142.
68. "De azi încolo, durata domniei voievozilor să se stabilească la șapte ani. Întocmai, socotindu-se din ziua numirii lor, iar dacă nu se va dovedi vinovăția lor, atunci ei să nu fie maziliți înainte de termenul amintit mai sus. Dacă, în perioada amintită mai sus, se ivește vreo vinovăție a lor, Înalțul Devlet să aducă aceasta la cunoștința ambasadorului Rusiei. După ce se vor face astfel cercetări de ambele părți, dacă va ieși la iveală și se va dovedi că voievodul respectiv are într-adevăr vină numai în situația aceea să se îngăduie mazilirea lui." Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, 1791-1812, Editura Academiei, București, 1986, p. 167-188.
69. "Articolul patru: În primul articol al ședului privitor la preliminariile păcii, care se încheiasă mai înainte, se prevedea ca hotarul dintre cele două state să fie râul Prut, de la intrarea acestuia în Țara Moldovei și până la locul unde se întâlnește cu fluviul Dunărea, iar de acolo să urmeze partea stângă a fluviului Dunărea, până la Gura Chiliei și până la mare, iar gura amintită să fie folosită în comun de ambele părți..." *Ibidem*, p. 361-366.
70. De Gentz, *Depeches...*, t. III, Paris, 1877, p. 14-15, apud *România în relațiile internaționale 1699-1939*, coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Editura Junimea, Iași, 1980, p. 86-87.
71. Mulți istorici sau juriști consideră acest moment ca reprezentând o schimbare propriu-zisă de statut politico-juridic.
72. Acad. Ștefan Pascu, Lect. Univ. Liviu Maior, *Culegere de texte pentru Istoria României*, vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 154.
73. *Ibidem*, p. 154-156; Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaici, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Editura Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1993, p. 57.
74. Șt. Pascu, L. Maior, *op. cit.*, p. 156.
75. *Ibidem*, p. 156-158; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, p. 284-289.
76. Blutte către Cowley, 28 ianuarie 1831, PRO, FO dos. 97/43.
77. Stratford Canning către Palmerston, 10 ianuarie 1849, PRO, FO dos. 78/772.
78. Metternich, *Memoires*, t. III, (1816-1848), Paris, 1881, p. 297-306, apud *România în relațiile internaționale...*, p. 87-88.
79. *Ibidem*.
80. *România în relațiile internaționale...*, p. 90-91.

81. *Ibidem*, p. 95.
82. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769-1830*, București, 1970; Idem, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1830*, București, 1972; V. Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1976.
83. Radu R. Florescu, *The Struggle against Russia in the Romanian Principalities. A Problem in Anglo-Turkish Diplomacy, 1821-1854*, The Center for Romanian Studies, Iași, 1997, p. 155.
84. Al. Papadopol-Calimah, *Generalul Pavelu Kisselev în Moldova și în Țara Românească, după documente rusești*, în "Analele Academiei Române", MSI, seria a II-a, tom IX, București, 1887, p. 59-60.
85. N. Iorga, *Histoire des relations Russo-Roumaines*, Jassy, 1917, p. 279.
86. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846)*, București, 1913, p. 398.
87. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1831-1848. Avec un supplément pour les années 1769-1830*, București, 1972, p. 3.
88. Radu R. Florescu, *op. cit.*, 1997, p. 149.
89. Ponsonby către Palmerston, 7 iulie 1834, PRO, FO dos. 97/404.
90. Colquhoun către Palmerston, 24 noiembrie 1835, PRO, FO dos. 198/98.
91. Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 175.
92. Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 65. Articolul 371 din Regulamentul muntean precizează: "Les avantages et les conséquences salutaires résultant du rapprochement de ces deux peuples ne sauraient être révoqués en doute" – Radu R. Florescu, *op. cit.*, 1997, p. 156. E.L. Blutte, la rândul său, observă că "Elementele de fuziune ale poporului moldo-valah sunt deja înscrise în regulament prin uniformitatea bazelor administrative ale celor două țări" – *Ibidem*.
93. Gh. Platon, *op. cit.*, p. 83.
94. H. Finer, *The Theory and Practice of Modern Government*, vol. I, Chicago, 1949, p. 94 și urm.; Radu R. Florescu, *op. cit.*, 1997, p. 154.
95. Gardner către Stratford Canning, 15 mai 1837, PRO, FO dos. 95/136.
96. "Art. 5. Domn responsabil ales pe cinci ani și căutat în toate stările societății." Șt. Pascu, L. Maior, *op. cit.*, p. 168.
97. "Art. 22. Convocarea îndată a unei Adunări generale extraordinare constituante, alese spre a reprezenta toate interesele sau meseriile nației, care va fi datorare a face Constituția țării pe temeiul acestor 21 articole decretate de poporul român". *Anul 1848 în Principatele Române*, I, București, 1902, p. 490-501.
98. "Art. 1. Independența sa administrativă și legislativă pe temeiul tractatelor lui Mircea și Vlad V. și neamestec al nici unei puteri din afară în cele dinăuntru ale sale". Șt. Pascu, L. Maior, *op. cit.*, p. 168.
99. "Art. 7. Responsabilitatea miniștrilor și a tuturor funcționarilor în funcția ce ocupă". *Ibidem*.

100. "Art. 4. Adunare generală compusă de reprezentanți ai tuturor stărilor societății". *Ibidem*.
101. "Art. 2. Egalitatea drepturilor politice. [...] Art. 21. Emanciparea israeliților și drepturi politice pentru orice compatrioți de altă credință". *Ibidem*.
102. "Art. 8. Libertatea absolută a tiparului". *Ibidem*.
103. "Art. 15. Reprezentant al țării la Constantinopol dintre români". *Ibidem*.
104. Ion Voinescu II la Londra, I. Maiorescu la Frankfurt, Al. G. Golescu la Viena și Paris.
105. *România în relațiile internaționale*, p. 127.
106. Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 73.
107. "Art. 1. Având în vedere împrejurările excepționale create de ultimele evenimente, cele două curți imperiale au convenit ca, în loc să urmeze modul stabilit prin regulamentul din 1831 pentru alegerea domnitorului Moldovei și Munteniei acești înalți funcționari (s. n.) vor fi numiți de Majestatea Sa sultanul, după o modalitate special stabilită de comun acord. De data aceasta, de cele două curți, în scopul de a încredința administrația acestor provincii celor mai demni candidați și care se bucură de cea mai bună reputație printre compatrioții lor. De data aceasta, cei doi domnitori nu vor fi numiți decât pe șapte ani...". Șt. Pascu, L. Maior, *op. cit.*, p. 188.
108. "Art. II. ... deoarece aceste adunări au dat loc în mai multe rânduri la unele conflicte deplorabile și chiar la unele acte de nesupunere față de sultan, convocarea lor va fi în continuare suspendată; iar cele două curți își rezervă dreptul de a cădea de acord în privința restabilirii lor pe baze mixte cu toată maturitatea cerută la vremea când acestea vor putea fi puse în aplicare fără inconveniente pentru menținerea liniștii publice în principate. Funcțiile lor deliberative vor fi în mod provizoriu încredințate unor consilii sau divanuri ad-hoc, alcătuite din boierii cei mai de seamă și cei mai demni de încredere, cât și din câțiva membri ai înaltului cler. Atribuțiile principale ale acestor consilii vor fi: stabilirea impozitelor și examinarea bugetului anual în ambele provincii." *Ibidem*, p. 188-189.
109. Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Editura didactică și pedagogică, București, 1985, p. 155-156.
110. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, supl. I, p. 448.
111. Datorită devalorizării monedei otomane, această sumă se echivala cu 2.100.000 lei sau 67.000 galbeni.
112. Nichita Adăniloae, *op. cit.*, p. 459.
113. *Ibidem*, p. 459-460.
114. *Ibidem*.

SUMMARY

The Ottoman Empire which would extend over three continents, included between its limits an area geographically, ethnically, linguistically or religiously very varied; the Turkish possessions consisted in a mosaic of very different juridical statuses which determined its peculiar vitality. In the Balkans, there are vast territories which hadn't ever been administered directly from Constantinople. The Romanian Principalities benefited from internal autonomy: they had princes, State administration and formed a separate territory which was not part of the Ottoman one, sometimes not even from the customs point of view. Any attempt of limiting the autonomy would cause a firm protest, accompanied by the appeal to the old system of capitulation, which guaranteed this juridical statute. The Turks did not have the right to purchase immobile goods, to practice the Mahomedan cult, the mixed weddings, the armed occupation. If the Ottoman laws had no authority in the Romanian Principalities, the Romanians enjoyed in Turkey immunities similar to the one awarded to the subjects of the sovereign States and could have agents in Constantinople and officious agents in Vienna and Warsaw.

Cristian Ploscaru

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND FANARIOTISMUL ȘI REGIMUL DOMINAȚIEI OTOMANE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Într-o analiză istorică de dată oarecum recentă, se atribuia fanariotismului semnificația unei "stări de spirit"¹, prelevată documentar și discursiv în orizontul cultural și instituțional-politic, subscris devenirii istorice a Principatelor Române în secolul al XVIII-lea. O societate, aflată la "cumpăna istoriei", care trăia apăsarea, uneori sufocantă, a "vremurilor", își contura, dacă ar fi să acceptăm tipologia unei asemenea reconstituiri istorice, paradigma supraviețuirii, în produsul de sinteză reclamat de realitatea politică a "închinării"² și imperativul dezvoltării statale³. Unei atare contextualități răspundea fanariotismul.

Insertie a dominației otomane, domnia fanariotă își găsea corespondent în degradarea statutului politico-juridic al Principatelor, în alterarea funcției externe a statului și ingerința brutală a suzeranului în administrația internă. În schimb, "acapararea grecească", fenomen complementar, cum apare în istoriografie⁴, asocia întregii procesualități specifică secolului al XVIII-lea valențe mentale și culturale particulare. Plasate într-o zonă de contact a civilizațiilor, între Occident și Orient, Principatele au evoluat progresiv în aria lumii orientale, fatalitate a unei anume etape istorice. Dezideratul supraviețuirii statale a motivat adaptarea la restricțiile politice impuse de "apartenența" la Imperiul Otoman, deschizând perspective sintezei culturale româno-grecești, corelată realului politic. Ea s-a întins pe parcursul a două secole, al XVII-lea și al XVIII-lea, și a produs fanariotismul, reflex mai degrabă atitudinal, cultural și mental decât politic sau suprastructural⁵, într-o societate, precum cea românească, aflată la începuturile modernității.

Trebuie să recunoaștem că ipoteza enunțată, seducătoare prin ea însăși, predisune la observații critice. Totuși, agreată sau nu, are meritul de a relansa dezbaterea privind fanariotismul într-o manieră eliberată de clișeele și polemicile standardizate ideatic din trecut. Subiectul, adiacent tematicii în discuție – câteva aspecte pendinte instaurării regimului fanariot – presupune o construcție discursivă proprie. Afinitatea tematică evidentă îngăduie însă anumite considerații, poate suportul unei cercetări viitoare.

Fanariotismul nu a fost un produs istoric al spațiului românesc. Geneză sa se conturează în interiorul prefacerilor care compun istoria otomană în secolul al XVII-lea, cu recurențe în veacurile anterioare. "Născut din război și organizat pentru cucerire"⁶, Imperiul Otoman era pus în fața unei provocări a istoriei, adaptarea la rigorile unui stat sedentar, obligat să-și apere patrimoniul teritorial, politic și cultural. Parcurgând odată cu Europa o nouă fază istorică, lumea otomană resimțea acut "contactul" cu modernitatea europeană și, nu mai puțin, cu noile dispuneri de forțe în relațiile internaționale⁷. Corsetul "unei credințe înguste, care înfățișa Coranul ca unic izvor al științei"⁸ restrângea drastic șansele unei adaptări creatoare la "spiritul veacului". Nu doar politica și reculul potențialului militar propriu, asediul puterilor europene la frontierele dunărene au făcut din Imperiul Otoman "omul bolnav" al Europei. Universul mental propriu lumii orientale, habitudinile și practicile exercițiului puterii erau colizionate dramatic de imperativul reformei pe care o solicita realitatea istorică.

Intr-o epocă în care "rațiunea dominantă" cucerea Europa, diplomația își sofistica instrumentele, iar regimul politic, în mai toate statele europene, substanția instituțională tendința reformatoare și raționalizarea actului guvernării⁹, Imperiul Otoman s-a dovedit inapt să coreleze tradiția istorică și exigențele vieții de stat moderne, în dimensiunile epocii. Inflexibil la apelurile reformei politice, statul turc a cultivat în continuare tradiția autocratică otomană, în formele sale orientale specifice. Structurile birocratice supradimensionate, menite să deservească omnipotența sultanală în cuprinsul Imperiului, au "profesat" competiția în exercitarea "serviciului public"¹⁰. Guvernare haotică, suprapuneri de atribuții, corupție generalizată, permanenta "goană" după resurse au creat la Constantinopol și în Imperiu un "viespar" politic unde venalitatea și "pâra" cenzurau cotidian desfășurările vieții de stat. Evoluția lentă, dar implacabilă către un regim politic corupt și instabil, măcinat de omnipotența banului și generalizarea politicii de culise, a zădărnicit orice tendință reformatoare. Incapabil să dezvolt-

te structuri interne stabile și eficiente și să depășească preceptele coranice, în vederea unei simbioze musulmano-creștine, statul otoman a adoptat un model de organizare birocratic, venalitatea și arbitrariul. S-a adăugat exploatarea maselor de creștini, ca și tendința centrifugă a provinciilor limitrofe, iar corupția și execuțiile sumare au devenit fapt cotidian¹¹.

Într-un asemenea mediu de formare, s-au creat germeii fanariotismului, un fenomen propriu elitei creștine din Imperiul Otoman. Mai întâi o elită economică, cu preocupări largi în comerț și finanțe, unii creștini se impun prin bogăție și practicarea meseriilor liberale. Ascensiunea fanariotă s-a derulat în formula unei "emancipări" controlate a elitei creștine, supusă cerințelor statului otoman.

Istoria intelectuală a fanariotismului, mediul său de formare, circumstanțele prielnice sau agravante ale structurării sale converg către concluzii interesante¹². Ele rămân însă apanajul unei istorii a ideilor, predispun la sondarea universului mental fanariot. Utilitatea unei prospecțiuni rezumate în acest subiect, pentru excursul nostru, rezidă în descifrarea ontologiei fanariotismului, în fixarea cadrelor evoluției sale istorice.

Elita fanariotă, în accepțiunea largă, levantină, s-a dezvoltat dintr-o simbioză particulară. Deschiderea către Apus, contaminarea cu idei, motive filosofice, politice, literare noi¹³; o întreagă formație intelectuală, asociată fondului tradițional bizantin, s-a suprapus peste conduite și influențe orientale, vehiculate de turci și de care era impregnată Mediterana orientală. Levantinul și, cu atât mai mult, aristocratul fanariot, negustor, literat, funcționar, s-a dovedit omul unui spirit de frontieră între tradiție și inovație, între amprenta orientală a turcocrăției, "ereditatea" greco-bizantină și formația intelectuală occidentală. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, între cei interesați de subiect, Iacovaki Rizo Neroulos încerca o restituire a profilului intelectualului, aristocratului fanariot. "studiul aprofundat al limbii grecești, al latinei, italienei, francezei și a celor trei principale limbi orientale, turca, araba și persana erau preliminarii și instrumente indispensabile pentru a reuși în cariera restrânsă și dornică de slujbe la care puteau aspira acești greci din Constantinopol. Fanariotii, care vedeau în învățatură mijlocul promovării lor, a creditului și privilegiilor lor, prețuiau pe oamenii instruiți și protejau din toate puterile pe concetățenii lor care aveau merite și cunoștințe. Tinerii fanarioti destinați să conducă treburile publice se formau prin grija luminată a părinților lor, se hrăneau din tinerețe cu sentimente înalte și învățau să folosească o limbă superioară celei a oamenilor de rând"¹⁴.

Contactul cu civilizația clasică greacă, facilitat de educația deprinsă la școlile occidentale, între care Colegiul Sf. Athanasie din Roma și Universitățile din Padova și Bologna, a inoculat acestei elite admirația și sentimentul apartenenței la această civilizație¹⁵. A conturat un profil identității sale spirituale. Creștinismul elenizat al bisericii ortodoxe, moștenire bizantină, a întărit încrederea în esența superioară a civilizației grecești, valorile culturale și educația, în spațiul oriental, fiind inevitabil grecești¹⁶. Această identitate spirituală, nu etică, suprapusă formației, impregnată de puternica infuzie occidentală, a permis integrarea creștinilor din Imperiu în rândurile noii elite. Stolnicul Constantin Cantacuzino socotea clasa aristocratică a Răsăritului european rezultată din "amestecuri" de neamuri, cu exemple românești, rusești, bulgare, rumeliote și albaneze¹⁷.

Profilul laic și mentalitatea specifică întregesc imaginea acestei elite și a fanariotismului. Apetența pentru educație, condiție a ascensiunii sociale, a limitat fanatismul religios și ura față de Occident, a încurajat curentul raționalist¹⁸. Tipul aristocratului fanariot, Nicolae Mavrocordat își permitea reflecții critice la adresa ortodoxiei, când constata, într-o epistolă adresată prietenului său francez Saumery, că "această credință a noastră seamănă mai mult cu un labirint de superstiții, decât cu un sistem rațional și logic"¹⁹. Descoperind noi orizonturi, gândirea laică s-a orientat către căutarea prosperității și predispoziția pentru politic.

Evoluția preocupărilor culturale proprii elitei creștine din Imperiu îl îndreptățește pe A.J. Toynbee să afirme predilecția "acestor creștini ortodocși către o școală de nou model apusean în care teologia fusese înlocuită cu știința practică drept subiect principal obligatoriu"²⁰. Totuși, în ansamblul formelor de viață și gândire, s-a asociat, în compunerea tipologiilor culturale și mentale orientale, o atmosferă comună întregii regiuni. Dincolo de relativa impermeabilitate culturală, rezultat al dualității creștinism-islamism, se poate constata la populațiile creștine o influență turcă sau orientală, vehiculată de turci, care se manifestă în arte, teatru, muzică populară, chiar și în operele literare²¹.

Explorând concepțiile politice fanariote, Gregoire Cassimatis descifra câteva componente care dominau gândirea fanariotă și-i motivau conduitele: conștiința apartenenței la rasa și civilizația greacă, anterioară Bizanțului, care "a dat luminile lumii"; legitimarea istorică a accesului în structurile otomane, decurgând din superioritatea elenică și moștenirea istorică greco-bizantină; încrederea în inerenta succesiune istorică de la puterea

otomană la o nouă formă a puterii creștine, în cuprinsul aceleiași sinteze greco-orientale, și aderența la formula imobilismului politic și social, propriu societăților închise²². Fără a fi un corp de doctrină²³, gândirea fanariotă "legitimează" rolul asumat în statul otoman și motivează atașamentul și creditul conferite Imperiului Otoman, ca formă a puterii în Orient, susținut de "nemuritoare" civilizație a antichității clasice.

Asimilarea acestei concepții, circumscrisă realităților epocii, nu a rămas fără consecințe. Fanariotismul a despărțit idealul bizantin de exclusivismul său religios și a revendicat un loc în structurile Imperiului reprezentanților săi, reflex al "simbiozei" turco-fanariote. A cultivat o veritabilă vocație a serviciului public, compensând restricțiile coranice și servind cauza consolidării Imperiului²⁴.

Componentele genezei fanariotismului, superioritatea intelectuală și bogăția, deschiderea către Europa, nu au putut contrabalansa mediul de formare oriental, relevanța statutului lor inferior și însăși criza profundă a Imperiului, moravurile și slăbiciunile sale. "Istoria morală" a fanariotismului se prezintă drept un decupaj particular, totuși puțin deosebit de profilul general al societății otomane. Levantinul, originar din "bizantinul" decăzut, indigna prin conduitele sale numeroși europeni, cunoscători ai realităților orientale, călători, diplomați, literați etc. unii cu nume celebre precum Montesquieu, Voltaire sau Gibbon²⁵. Denunțuri, vânzări, calomnii, intrigă, venalitate, exploatarea și persecuția coreligionarilor, slugărnicia arătată turcilor²⁶, nimic nu lipsea din arsenalul acestor fanarioti, avizi după funcții și avere, într-o lume lipsită de principii și scrupule²⁷. Într-o societate unde viața nu avea preț, iar ambiția justifica asasinatul, fanariotul, intelectual rafinat, dovedea în viața cotidiană rapacitate, arghirofilie, cameleonism. Cum soarta și cariera sa atârnavă exclusiv de voința și capriciile stăpânului otoman, observatorii străini constatau cu uimire predispoziția fanariotului de a sacrifica totul, inclusiv propria viață, pentru a-și netezi accesul către o înaltă demnitate rezervată de otomani grecilor de Fanar. Cât de ciudată și cumva tragică era starea acestor fanarioti, dispuși să opteze între "coroana pe cap sau vulturii pe mormânt", reiese din bogata literatură și impresiile călătorilor străini²⁸.

Decisiv pentru ascensiunea elementului grec în administrația Imperiului a fost accesul acestora, începând cu 1669, la funcția de dragoman al Porții. Instituția a fost creată pentru a facilita derularea politicii externe a statului turc, în contextul noilor raporturi cu statele europene și cuprindea

inițial interpreți ai ambasadelor sau legațiilor străine. Până a deveni un apanaj al fanarioților, aceste funcții erau ocupate îndeobște de evrei, armeni și, mai ales, de grecii din insule, cunoscători ai limbilor străine. Slujba de dragoman al Divanului otoman avea să fie creată de marele vizir Ahmed Köprulu pentru Panaiotakis Nicoussios, în 1669. De numele lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, Păstrătorul Tainelor, s-a legat începutul ascensiunii fanariote și faima conferită în timp acestei instituții. Sub îndelungatul său terzimanat, soarta grecilor din Constantinopol s-a îmbunătățit simțitor, iar fanarioții au încetat să mai fie doar negustori, zarafi sau medici, ci și administratori, intermediari, informatori, devenind în timp o parte indispensabilă a administrației otomane.

Comunitate a câtorva familii rămase în Fanar, cartier al Constantinopolului, fanarioții aveau strânse legături cu Patriarhia. Acest cartier a căpătat în timp forma unei zone rezidențiale, cu aspect burghez, unde trăiau negustorii și cămătarii greci cei mai bogați, precum și cei care ocupau funcții în administrația otomană²⁹. Acești fanarioți, la început nu prea numeroși, se distingeau prin prestigiu, bogăție și pregătirea intelectuală, prin influența acumulată pe lângă demnitarii otomani. Pe măsură ce au ajuns să fie implicați tot mai mult în administrație, amestecul lor în gestionarea afacerilor eclesiastice și laice ale coreligionarilor a devenit tot mai pronunțat³⁰.

Așa cum am precizat, adecvarea politicii otomane la realitățile internaționale s-a realizat prin concursul instituției dragomanatului, componentă a sistemului politic otoman în cursul secolului al XVII-lea. Prin intermediul său, fanariotul și-a conturat un rost, și-a descoperit o vocație. A conferit strălucire și importanță activităților publice pe care le-a deservit. Râvna și competența fanariotă, afinitatea spirituală prevalent occidentală, stăpânirea limbilor de circulație și a practicilor diplomatice, înclinația persuasivă "genetic" bizantină au făcut din elita fanariotă o componentă vitală a vieții de stat otomane. Marele dragomanat, dragomanatul Marinei, armatele de interpreți care deserveau diplomația turcească au dispensat puterea otomană de grijile diplomației, au facilitat dialogul politic cu Europa și au multiplicat factorii de rezistență ai Porții în calea asalturilor Marilor Puteri. Fanarioții și-au asumat un pact de fidelitate, justificat docrinar și transpus în practica de reprezentare a statului, s-au supus preeminenței otomane și au devenit un factor permanent al politicii și administrației turcești.

Prestigiul înaltei demnități s-a răsfânt precumpănitor în raporturile cu elita fanariotă, cu grecii în general și chiar cu toți ortodocșii din Imperiu, pentru care și-a asumat un rol de reprezentare și conducere. Familiile fanariote și cercurile apropiate Patriarhiei cunoșteau un veritabil "patronaj" dragomanal, amestecat în afacerile levantine și în desemnarea grecilor în diverse funcții publice³¹. Raporturile dragomanatului cu Divanul otoman au experimentat, în condiții de subordonare politico-instituțională, pactul turco-fanariot, urmărit cu dibăcie prin vertijurile politicii otomane. Mulți dragomani au adunat laude și prestigiu pentru "cum au știut de frumos și de tocmă a ocârmui și a purta orice stăpânire ce ar avea în mână supt păgânescul și tirănescul jug" turcesc³². Unii au plătit cu viața privilegiul puterii și faimei, ca și povara pierderilor produse de război Porții, pentru care nu erau totdeauna direct responsabili.

Geneza extinderii pactului turco-fanariot în Principate a fost organic asociată de instituția dragomanatului. S-a constituit în exemplul unui anume model politic care putea fi extins pentru acoperirea nevoilor otomane. Existența tradiției istorice a legăturilor româno-grecești, acel "Bizanț după Bizanț" care includea și Țările Române, a stimulat ideea "guvernării prin greci", care "știa rându turcilor și erau harnici la slujbe"³³. Domnia celor două Principate putea recompensa serviciile dragomanilor în slujba Porții, era o demnitate râvnită și mai accesibilă, când Poarta își făcuse un obicei din numirea domnilor, încălcând dreptul "țării" de a-i alege³⁴.

În Principatele Române, pentru etapa istorică inaugurată de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, fanariotismul s-a inoculat pe filiera relațiilor româno-otomane. Fenomen conex și simultan "tragice imigrații", problema domniei fanariote a completat "acapararea grecească" în interesul Porții și sub comanda acesteia. Antecedentele sale, care nu fac obiectul studiului nostru, au instrumentat componenta politică fanariotă în intențiile și acțiunile Porții de întărire a dominației sale în Principate. Trebuie să avem în vedere complexitatea fenomenului fanariot și diversitatea atitudinilor autohtone, de natură a îngreuna disecarea sa analitică. Fanariotismul, la începutul secolului al XVIII-lea, s-a compus dintr-un *sum-mum* de conduite, cea politică prevalentă de la un anumit moment, interferând obiectivele de dominație ale Porții și "jocurile politice" constantinopolitane, în care erau angrenate dragomanatul și aristocrația levantină.

Într-o epocă în care "legătura dintre Poartă și Principate se făcea aproape numai prin acești auxiliari greci"³⁶, fanariotismul a deserved o cauză otomană, un serviciu interesat, amorsat de existența legăturilor cu elita autohtonă, cu domnia și de ponderea elementului grec în Principate³⁷. Mihai Racoviță, domnul Moldovei, a cultivat relații constantinopolitane, cu toate că fusese ales ca domn "de țară". Lui Antioh Cantemir, după moartea lui Lupu Bogdan, principalul său sfătuitor, "i s-au schimbat lucrurile și s-au micșorat chiverniseala, cu multe amestecături" datorită influenței boierilor greci Panaiotaki Morona și Ilie Cantacuzino³⁸. Constantin Brâncoveanu și-a măritat patru fete cu fanarioți.

Pentru a descifra mai exact obiectivele studiului nostru, socotim potrivit locul unei necesare distincții. Tratarea fenomenului fanariot în istoriografia noastră a suferit, credem, de meteahna abordărilor globale și a lipsei de metodă. Planurile s-au suprapus în derularea analizei și s-a plecat mai mereu de la obiectivul descalificării sau reabilitării fanariotismului. Polemica, tot mai cumpătată pe măsura aprofundării cercetării, a lăsat lor unor concluzii general acceptate, de natură a fixa cadrul epocii în discuție. Ne vom permite o rezumată trecere în revistă a acestor aspecte, nu doar în virtutea rutinei metodologice, ci drept punct de plecare pentru dezvoltarea propriilor considerații.

În general, domnia fanariotă și-a consacrat în istoriografie statutul de expresie a dominației otomane, soluție de forță care, în progresia unor antecedente privind alterarea statutului domniei și "hainirea" repetată a domnilor, a operat în Principate schimbări majore, materializate prin instituirea regimului fanariot. Opțiunea Porții, activată în 1711 în Moldova și 1716 în Țara Românească, în persoana aceluiasi domn, Nicolae Mavrocordat, comportă o dublă semnificație. Pe de o parte, situația complexă și periculoasă în plan extern obliga Imperiul Otoman la redimensionarea politicii sale în Principate, "măsură de elementară prudență", menită ca pe viitor "să atenueze șocul impactului cu cele două imperii vecine care-și disputau moștenirea" Imperiului Otoman³⁹. Pe de altă parte, inițiativa otomană nu s-a rezumat la simpla schimbare a domnilor, decizie precipitată, conjuncturală, de ridicare la domnie a unui loial din Fanar, în locul "hainiților" pământeni.

Funcția externă a statului era anihilată și se instituia un control cvasi-absolut asupra domniei. Titularul ei, înalt funcționar al Porții, fost dragoman, era mandatat să promoveze acele măsuri menite să anihileze structu-

rile de rezistență ale țării și să confere eficiență sistemului de exploatare a “chelerului” Porții. Devenite truisme pentru scrisul istoric, aceste aspecte sunt semnificate precis. Introducerea domniei fanariote, cu antecedentele sale “protofanariote” și promovarea unor măsuri atașate susținerii intereselor otomane – politica antiboierască și reforma fiscală – compun tranziția la regimul fanariot. Această tranziție, plasată sub semnul unei evidente continuități – politica fiscală intrase și în preocupările unor domni precum Antioh Cantemir și Constantin Brâncoveanu – urmărea instrumentarea unei noi “ordini” în Principate, conformă integral intereselor Porții. Regimul, transpus în realitate treptat, pe etape, substanțiat de politica primilor fanarioți, ținea dominația politică și exploatarea economică “rațională”, intermediată de domnia fanariotă, atașată indirect, prin resursele sale, sistemului politic și administrativ otoman⁴⁰. Când spunem exploatare “rațională” trimiterea nu are în vedere moderația pretențiilor, ci controlul riguros al resurselor, evidența și protecția contribuabililor. Evaluarea posibilităților de plată ale țărilor, transferul de autoritate și “bogăție” dinspre boierime spre domn și implicit spre Constantinopol intra în obligațiile de “administrator” ale domnului fanariot.

Istoriografia a recunoscut în instaurarea domniei fanariote un act de voință al Porții. Opțiunile discursului istoric s-au situat distinct în evaluarea evenimentului adus în discuție. Fără a emite pretenția unei analize istoriografice, ne rezumăm la constatarea că “acapararea grecească”, produs fie al “tragicei imigrații” sau al instalării “păturii superpuse”⁴¹ fanariote în Principate, a fost corelată interpretativ “guvernării prin greci”. De la A.D. Xenopol⁴² la Andrei Pippidi⁴³, tranziția la regimul fanariot a fost pusă în legătură cu accentuarea treptată a dominației Porții, numirea domnilor de către sultan și criza structurală din Principate. Aceasta din urmă și-a găsit exprimarea în competiția dintre domn și boieri, desfășurată și pe filiera constantinopolitană, venalitate, instabilitate demografică etc. Domnia fanariotă s-ar înscrie în prelungirea unui proces cu rădăcini mai vechi în Principate, pe fundalul unei stări de spirit ce se instaurează treptat, la care contribuie deopotrivă românii și grecii⁴⁴. Alterarea statutului țării este secundată și de criza morală a societății, a elitei. Fanariotizarea elitei laice și eclesiastice, a moravurilor, predilecția pentru limba și cultura greacă, încadrarea în tempourile și habitudinile vieții orientale corespund natural crizei sistemului politic, precipitat de accentuarea stăpânirii otomane.

Alți autori, începând cu Nicolae Iorga⁴⁵, au preferat construcții interpretative nuanțat diferite, care accentuează continuitatea tradiției politice și în secolul fanariot. Domnia își păstra profilul românesc, voievodal, autonomia era conservată, chiar știrbită fiind în forme, iar boierimea practica o rezistență acerbă, limitând reformismul fanariot și ponderea factorului grec. Însuși suzeranul otoman nu-și putea susține politica, măcinat de criza internă, iar domnia căuta colaborarea boierilor, cointeresați pentru realizarea reformelor, și se arăta preocupată pentru "împământenirea" regimului⁴⁶. Este contestat interreginul politic, iar criza profundă motivată de inconservența, aviditatea și viciile suzeranului otoman. O valoare aparte se atribuie sintezei culturale româno-grecești⁴⁷, fază preliminară a procesului de laicizare și instituționalizare a culturii, a corelării sale la marile curente occidentale.

Acest periplu istoriografic ne îngăduie câteva constatări utile pentru construcția discursului nostru. El deschide seria unor interogații pe care le socotim legitime. Dacă poate fi acceptată ideea absenței clivajului istoric produs de instaurarea domniei fanariote – etapă intermediară, întrădevăr importantă, dar având semnificații secvențiale, în evoluția unui proces mai amplu privind degradarea situației interne a Principatelor și adâncirea dominației otomane – cum poate fi evaluat raportul intern/extern privind alterarea autonomiei și progresele stăpânirii turcești? Ce loc poate fi rezervat în acest proces instituirii "domniei prin greci"? Ar putea fi delimitat, măcar din perspectivă politică, rolul factorului fanariot în structurarea unei noi politici otomane în Principate?

Încercări de a defini mai exact fazele instituirii regimului fanariot au existat, cu toate că o preocupare sistematică nu poate fi identificată precis. Între delimitările operate de istorici, unele merită atenție specială. Victor Papacostea diseca, între curente politice din Principate la sfârșitul secolului al XVII-lea, dominate de "politica de echilibru"⁴⁸ și "vasalitatea înarmată"⁴⁹, pe cel numit al "păcii turcești"⁵⁰, care considera prematură și periculoasă politica antiotomană fațișă, căci, reproducea Dimitrie Cantemir cuvintele tatălui său, "nu este de laudă când începe cineva un lucru foarte bun la vreme nepotrivită și fără folos"⁵¹. Fază intermediară a tranziției către regimul fanariot, "pacea turcească", desprinsă din realitatea numirii domnilor și a politicii inconsecvente a Austriei, Poloniei și Rusiei, semnifica pentru Poartă un *pact de fidelitate* cu factorul autohton, perversit în sens otoman în scopul stabilității dominației sale, dar condiționat de

elita românească de respectarea autonomiei și a ființei de stat. Acestei abordări i se asociază complementar “protofanariotismul”, enunțat de Florin Constantiniu și Andrei Pippidi și localizat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Acesta a prefigurat regimul fanariot cu sincope decurgând din ponderea rezistenței interne, pe care încă o conservau Principatele. Exprimată de domniile lui Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir și cuprinsă în formula “turcilor să le dai cu o mână daruri și cu cealaltă să le arăți sabia”, etapa politicii de echilibru a îndepărtat perspectiva instrumentării obiectivelor otomane.

Pentru a cuprinde contextual etapa istorică premergătoare introducerii regimului fanariot, ne vom rezuma la câteva precizări având caracter de generalitate. Adecvarea politicii otomane în statele românești cu ponderea factorului fanariot, component al sistemului politic și administrativ otoman, amestecat la multiple niveluri în derularea relațiilor româno-otomane și evoluțiile fluctuante în “chestiunea orientală” fac inteligibilă politica Porții și o supun rigorilor continuității. Confruntat cu fluctuațiile controlului său în Principate, cenzurat periodic de “hainirea” domnilor – este suficient să amintim pe Ștefan Petriceicu, Mihnea al III-lea, Șerban Cantacuzino, Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu – Divanul otoman, care posedă “prerogativa” numirii domnilor, căuta să-și subordoneze politica delimitării unui *pact de fidelitate*, menit să-i conserve controlul și dominația la nordul Dunării și să estompeze loviturile marilor săi competitori, Austria și Polonia⁵².

Preferința pentru domni greci nu era una întâmplătoare, de vreme ce Poarta, încă de la 1673, “socotea că este mai chibzuit ca, pe viitor, să nu mai numească niciodată domn pe un moldovean, ci pe un grec, care să-și aibă casa și neamurile la Țarigrad și pe lângă asta să fie om pașnic și neștiutor în ale războiului”⁵³. Argumentele lui Dimitrie Cantemir au mai degrobă o valoare simbolică, ele fiind parțial aplicate și în cazul domnilor “de țară”, cărora li se rețineau beizadelele la Constantinopol. Transpuse în mentalitatea epocii, proprie unui “os domnesc”, ele exprimă faptul că domnul, român sau grec, tot domn rămânea, “din mila lui Dumnezeu”, dator să-și apere țara, și nu putea fi decât constrâns, într-o formă sau alta, la supunere față de suzeran. Or, Poarta nu se mai mulțumea cu politica de constrângeri, alternată de defectiuni periodice. Suzeranul otoman asimilase o anume experiență istorică în relațiile cu Țările Române, care impunea reevaluarea intențiilor și acțiunilor sale. Pentru Imperiul Otoman existența

stăpânirii sale depindea de încadrarea Principatelor în sistemul otoman, în osatura de rezistență a structurilor sale, pentru care autonomia consemna o valoare formală.

Privind din acest unghi etapa finală a "domniilor de țară", se limpezește echivocul politicii otomane, cenzurată de reveniri și ezitări permanente. Pe de o parte, rezistența internă, lupta pentru autonomie, încadrarea prudentă în planurile puterilor creștine din zonă au temperat veleitățile otomane, hrănind circumspecția sultanului cu imaginea unor țări cu potențial militar, gata oricând de reacțiune. Nu trebuie uitată acțiunea filierei fanariote care a mijlocit dialogul politic cotidian al domnilor cu autoritățile otomane⁵⁴. Un păienjenis de relații, sprijinit pe interese și bani, amorsat de tradiția legăturilor cu lumea grecească, cu Patriarhia și aristocrația levantină, de prezența boierilor greci în preajma domnilor, în funcții importante, de obiceiul legăturilor matrimoniale au servit coruperii funcționarilor otomani, slăbind voința Porții pentru schimbări radicale și imprevizibile. Fluența acceptabilă a exploatării în bani și produse, competiția acerbă pentru domnie, venalitate și "pâra", existența "coterilor" boierești, reiterarea legământului de fidelitate la fiecare ridicare pe tron, întreg eșafodajul politic al epocii au privat Poarta de condițiile asumării unei decizii majore.

Pe de altă parte, alternativa privind încadrarea Principatelor în sistemul otoman, conectarea lor la structura politică și administrativă a imperiului, prin operarea unei *schimbări de regim*, presupunea încă serioase inconveniente. Suntem într-o perioadă când încadrarea fanariotă în sistemul politic și administrativ otoman, ne referim aici la dragomanat și alte funcții publice conexe, își experimenta funcționarea – nu trebuie uitat episodul controversat al păcii de la Carlowitz (1699)⁵⁵ – și Poarta era încă departe de o justă evaluare. Demersul inițiativ în cazul fanariot, "politica și administrarea prin greci", circumscrisă instituțional, trebuia probat pentru a fi socotit viabil. Extinderea sa în Principate, întrevăzută ca soluție, era încă privită cu anumite rezerve. De altfel, domniile zise "protofanariote" anticipează, dar nu se supun integral rigorilor regimului fanariot. Domni precum Dumitrașcu Cantacuzino, Antonie Ruset sau Gheorghe Duca, greci constantinopolitani, au prefigurat politica fanariotă⁵⁶ – fidelitate fără fisuri, politică antiboierească, reformă fiscală și control domnesc în toate sectoarele vieții publice – dar nu aveau în biografia lor exercițiul serviciului public otoman, în cadrele căruia funcționa pactul turco-fanariot, un pact instituțional și, în subsidiar, personal.

Scurta trecere în revistă a tendințelor epocii precedentă instituirii regimului fanariot ne oferă prilejul unor prime concluzii. Această perioadă a istoriei noastre, revendicată de unii istorici epocii moderne, fertilă sub aspect cultural, a produs o “veritabilă sinteză culturală românească”, cu semnificații integrale pentru spațiul românesc. Ea a întrunit și atributele unei renașteri politice, apogeul unui sistem politico-diplomatic ținând independența. Politica de echilibru promovată de Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, pe care “doi domni – printre cei mai mari pe care i-a avut Țara Românească – se străduiră s-o clădească cu atâta migală și înțelepciune vreme de aproape 40 de ani”, s-a transpus în termeni unei moșteniri politice exemplare⁵⁷.

În schimb Poarta, confruntată cu rezistența românească și obligată să consimtă la prelungirea autonomiei statelor vasale, mereu motivate să-și apere ființa de stat cu armele diplomației sau ale războiului, a utilizat soluții intermediare de întărire a dominației sale: “pacea turcească”, “proto-fanariotismul” sau compromisul politic. Și cum condițiile au împiedicat schimbarea de regim, unica integral viabilă pentru interesele Porții, epoca în discuție a cumulat *premisele* instituirii regimului fanariot, pregătind terenul unei măsuri radicale, anticipată de multe din tendințele epocii, amintite anterior.

Între acestea s-au dimensionat decisiv – aspecte cărora le vom urmări în continuare evoluția produsă de instaurarea regimului fanariot – uzurparea atributelor autonomiei, exprimată de practica numirii domnilor și inocularea filierei fanariote constantinopolitane în derularea relațiilor româno-otomane, care a scos la “mezat” tronurile și a “corupt” politica românească. Infiltrarea grecească în Principate, dincolo de ipostazele penetrării și realitatea istorică a “împământărilor”⁵⁸, a colizionat structurile de rezistență interne. Presiunea economică, mereu sufocantă pentru reforma internă, sursă de instabilitate și arbitrar, era însoțită de pretențiile nestăvilite ale Porții.

Obiceiul numirii domnilor fusese practicat de sultan în cursul veacului al XVII-lea, cu antecedente și în secolul al XVI-lea. Fluctuația raportului de forțe regional, reiterarea periodică a rezistenței statelor românești, nicio dată împăcate cu dominația turcească, au permis revigorări ale autonomiei în timpul unor domni cu știința diplomației și care au beneficiat de suportul consistent al boierimii. Nu întâmplător, în capitulațiile “fabricate” de boierii munteni și moldoveni cu prilejul negocierilor de la Focșani

(1772), epoca de referință privind respectarea autonomiei era cea a domniilor lui Matei Basarab și Vasile Lupu, a sultanatului lui Murat al IV-lea⁵⁹. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, problema desemnării domnilor devenea "cheia de boltă" a disputelor cu suzeranul, așa cum avea să rămână, de altfel, și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În timp ce Poarta manifesta tendința uzurpării acestei prerogative, pe cale să devină o regulă, boierimea pământească se străduia neobosit să facă recunoscute "drepturile țării"⁶⁰. Pe măsură ce reacția boierimii, din lipsă de alte mijloace, lua forme petiționare, chestiunea desemnării domnilor se transpunea în termenii unei probleme "externe", între "țară" și Poartă. Raportarea polemică, mereu reînnoită în cuprinsul secolului al XVIII-lea, derulată și în componenta sa juridică, înregistra serioase modificări pe măsura consolidării regimului fanariot.

Pe de o parte, Poarta căuta să-și afirme "drepturile" de *suveran*, alterând inițial politica de constrângeri – beizadelele erau reținute la Constantinopol și supraveghearea domnilor, prin intermediul pașalelor dunărene și a "infiltrației" grecești se accentua progresiv – cu desemnarea discreționară a unor "domni străini de țară", facilitată de fragmentarea în "coterii" a boierimii, mereu în căutare de slujbe.

După instaurarea regimului fanariot, politica Porții se "rafinează", multiplicându-și manifestările. Demersurile inițiate se situau în prelungirea *schimbării de regim* și a *dizlocării funcției externe a statelor românești*, menite să încadreze Principatele în sistemul otoman, situație ce a permis "afirmarea", în noi formulări, a "drepturilor de suveranitate" asupra "provinciilor" românești, pe terenul predilect al instituției domnești⁶¹. Domnul era asimilat unui înalt funcționar otoman, pașă cu două tuiuri și raportat administrativ, într-un soi de *cursus honorum*, funcțiilor de mare dragoman și dragoman al Marinei. Sistemul căuta să se consacre, mai toți domnii fanarioți având un asemenea traseu al carierei în serviciul otoman. Excepțiile, abaterea de la regulă nu pot surprinde prea mult, cunoscut fiind obiceiul Porții de a încălca propriile "reglementări", atunci când "cerințe" particulare, banii și puterea, solicitau un asemenea lucru⁶².

Înmulțirea actelor cu caracter intern, hatihumaiummuri, seneduri și firmane, avea să construiască dimensiunea "internă" a relațiilor cu Principatele, iar cuprinsul acestora reflecta limpede maniera în care domnia fanariotă se încadra, fără distincții majore, sistemului guvernării creștinilor prin greci, practicat de Poartă și extins, odată cu introducerea regimului fanariot, și în Principate.

În aceeași ordine de idei, suzeranul otoman alocă un conținut vădit formal “alegerii de țară” a domnilor, tolerată uneori în epoca fanariotă, atunci când concorda intereselor sale, utilă mai ales din perspectiva adeziunii factorului intern la regim, pe care-l reprezentau toți candidații la domnie. În acest context, “doctrina alegerii” se desemnifica vizibil în practică prin evoluția manifestărilor sale de la transcenderea voinței otomane – cazurile Șerban Cantacuzino, Constantin Cantemir sau Constantin Brâncoveanu – la exprimarea “glasului țării” în favoarea unor domni ca Grigore al II-lea Ghica, Matei Ghica, Constantin Mavrocordat sau Constantin Racoviță⁶³. Ultimele cazuri se situează mai degrabă între tendințele de “împământenire” a regimului fanariot, care nu afectau substanțial asocierea sa sistemului otoman.

Precizărilor formulate până acum le-am mai putea adăuga statutul extern al domniei, redusă la starea de informator și agent diplomatic al Porții, componentă a politicii externe otomane⁶⁴. În plus, domnia era obligată să urmărească strict derularea corespunzătoare a tranzitării Principatelor de misiunile diplomatice străine în drum spre Constantinopol sau Hanatul Crimeei, precum și a celor otomane, în strânsă legătură cu dragomanatul și prin intermediul capuchehaialelor⁶⁵.

Între alte consecințe ale schimbării de regim vizând statutul domniei, nu trebuie uitate cele de natură economică, decurgând din postura de “administrator” a domnului⁶⁶. Acesta răspundea direct de satisfacerea pretențiilor otomane în bani și produse, în afara celor “legale”, care erau obligația “țării” și erau îndeplinite după rigorile unui anumit ceremonial. În activitatea sa de “administrator” al chelerului Porții – formula apare “obsedant” în documentele “interne”, în firmane – domnul se supunea supravegherii funcționarilor otomani de la Iași și București și, de asemenea, pașalelor dunărene, aspect aproape inexistent și facil escamotat de domniile perioadei anterioare⁶⁷.

Această subminare majoră a funcțiilor domniei, aspect esențial al schimbării de regim, nu a putut afecta similar, în timp, statutul politico-juridic de autonomie al Principatelor. Devenite *obiect* în relațiile internaționale, Principatele au intrat în “jocul” de interese și compensații reciproce al Marilor Puteri rivale în “chestiunea orientală”, Austria, Rusia și Turcia. S-au multiplicat instanțele cărora s-au adresat românii pentru a-și apăra autonomia și ființa de stat. Principatele au conservat imaginea unei statalități distincte, întemeiată pe tradiția istorică și care n-au căzut nici-

odată sub administrația directă a Porții. Apărându-și "drepturile", însuși Imperiul Otoman a invocat autonomia acestora, pentru a motiva refuzul cesiunilor teritoriale: "Leșii încă cere tare Țara Moldovei" – spunea Ion Neculce cu prilejul negocierii păcii de la Carlowitz – "dar turcii au răspunsu pentru Țara Moldovei că este volnică, că turcilor îi închinată, nu-i luată cu sabia"⁶⁸.

În toată această perioadă, boierimea nu a scăpat nici un prilej pentru a susține cauza autonomiei, ilustrând uzurpările operate de suzeranul otoman⁶⁹. S-a străduit să illustreze dimensiunea externă a vasalității, pusă în valoare de "vechile drepturi și libertăți". Însăși domnia a căutat să asimileze tradiția voievodală românească, să se integreze "dinastic", pentru a beneficia în cât mai mare măsură de prerogativele funcției, ceea ce s-a răsfrânt pozitiv pentru conservarea instituției în formele sale tradiționale⁷⁰.

Prezența factorului fanariot, în "afacerile" legate de desemnarea domnilor și relațiile acestora cu Poarta, este mai veche și capătă consistență progresiv în secolul al XVII-lea. Capuchehaialele domnilor, reprezentanți ai acestora la Constantinopol au dezvoltat de timpuriu un sistem de relații cu toți cei care, în capitala otomană, puteau contribui la consolidarea poziției stăpânului lor, contracararea adversarilor și anihilarea primejdiilor care planau cotidian asupra domniei și soartei lui⁷¹. Între aceștia, familiile aristocrației fanariote au atras mereu atenția datorită influenței pe care o aveau și angajării în operațiunile de creditare a domnilor din Principate, cu diverse prilejuri, la numire, pentru confirmarea domniei sau când Poarta solicita contribuții "excepționale"⁷². Aceste relații nu au avut un caracter organizat și nu se supuneau vreunei reglementări. Prezența tot mai consistentă a grecilor în Principate, numiți în dregătorii sau angajați în comerțul levantin, competiția permanentă pentru slujbe și favoruri domnești, sprijinul pe care-l căutau la Constantinopol și "coterile" boierești, ponderea clerului grec în funcții ecleziastice și mănăstirile închinăte, relațiile privilegiate cu Patriarhia, practica "stagiului" la Constantinopol, înainte și după domnie, exilul în insulele egeene, încadrarea tot mai pronunțată a Principatelor în comerțul levantin, practica legăturilor matrimoniale mixte, toate au creat o veritabilă rețea de relații care influența profund viața politică internă și facilita suzeranului cunoașterea mai exactă a situației generale din Principate. Un mod de viață și de "a face politică" tipic fanariot s-a strecurat pe nesimțite în Principate și a diluat dramatic vechea

solidaritate între domn și boieri pentru apărarea “drepturilor țării”. Tocmai această epocă oferă un tablou cu lumini și umbre în care prestigiul unor domni, patronajul cultural al ortodoxiei răsăritene, activitatea culturală remarcabilă, râvna neobosită pentru sprijin extern care să izbăvească țările de stăpânirea sultanului au alternat cu episoade detestabile, trădări, “pări” și jocuri de culise, extorcări fiscale nemăsurate și “alianțe împotriva firii” între români și fanarioții cei mai corupți⁷³.

Această tristă discrepanță a fost alimentată de creșterea rolului factorului fanariot și competiția pentru putere între domni și boieri care au pervertit viața politică, tot mai *dependentă* de filiera constantinopolitană. S-a creat în acest fel Divanului otoman posibilitatea intervenției permanente în practica politică și administrativă curentă. Această dependență nu a fost o creație a Porții în sine, nu s-a impus printr-un sistem promovat de sultan, ci un produs al vieții, s-a născut din natura multiplă și în permanentă progresie a relațiilor românești cu Orientul musulman și al creștinătății ortodoxe, mediate tot mai pregnant de factorul fanariot din Principate și din capitala Imperiului.

Pe măsură ce aristocrația din Fanar s-a angajat în serviciile publice otomane și importanța dragomanatului a crescut, rolul filierei constantinopolitane s-a accentuat vizibil, acum și ca parte a administrației otomane. Așa cum precizam anterior, “administrarea prin greci” a diverselor treburile publice și instituția dragomanatului, părți ale sistemului politic și administrativ otoman, s-au constituit în model de conducere pentru creștinii din Imperiul Otoman acolo unde nu exista administrație otomană directă – regimul pașalâcului – în cartierul fanariot din Constantinopol și în treburile Bisericii ortodoxe din cuprinsul Imperiului. Extinderea acestui sistem, întemeiat pe un *pact de fidelitate*, putea fi operată și în Principate, unde administrația directă era imposibilă, stabilitatea dominației mereu amenințată și premisele implantării sale favorabile în condițiile create la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea.

Interesele economice otomane solicitau, o dată în plus, schimbarea de regim, de vreme ce nevoile mereu crescute ale Imperiului nu aveau corespondent în controlul pe care-l putea exercita asupra resurselor țării. Documentele vremii relevă adâncirea monopolului economic și presiunea permanentă la care erau supuși domnii pentru a face față exigențelor Porții⁷⁴. Aspectul cantitativ ilustrează evoluția dramatică și lipsa de scrupule a Porții, interferența evidentă între adâncirea dominației otomane și am-

ploarea vexațiunilor economice. "Scandalurile financiare" periodice⁷⁵, ajunse la cunoștința sultanului (pâra era mereu prezentă) și îngrijorarea stârnită de criza demografică și fiscală cu tendințe de agravare motivau Poarta în sensul unor inițiative corelate intereselor sale. Ori, singura în măsură să se conformeze posturii de "agent fiscal" și economic al Imperiului Otoman era domnia, capabilă să introducă acele reforme vizând stabilitatea demografică și protecția "raialei", care susținea întreg sistemul fiscal.

Și în trecut domnii s-au arătat receptivi la pretențiile Porții, conformându-se mai de fiecare dată cererilor repetate în bani și produse care nu se încadrau în "obicei", plătind sume mari pentru menținerea la domnie. În schimb, evaluarea capacității de plată a Principatelor scăpa Divanului otoman și lăsa loc subterfugiilor domnești și "contabilităților duble". Acestea ofereau domniei resurse importante, cheltuite în scopuri militare, pentru misiuni diplomatice în Austria, Polonia sau chiar Rusia, într-un cuvânt o autonomie financiară care priva Poarta de anumite sume și permitea domniei consolidarea internă și politici subterane orientate împotriva suzeranului.

Comandamente economice și politice în această privință impuneau Porții instituirea unui control riguros asupra finanțelor țării, cunoașterea capacității economice a acesteia, obiectiv pe care *noul regim* îl putea deservi mult mai bine. Fidelitatea politică și dependența accentuată de suzeran și cercurile financiare constantinopolitane erau tot atâtea motive pentru ca domnia fanariotă să se conformeze obiectivelor otomane și să introducă "ordinea" în sistemul fiscal din Principate.

Așa cum am văzut parcurgerea premiselor circumstanțiate epocii antecedente celei fanariote transcede ocurențele unei evoluții sinuase în relațiile româno-otomane, așa cum uneori a consacrat-o istoriografia și, am putea spune, și în domeniul raportului intern/extern privind accentuarea dominației otomane. Criza internă, una economică localizată în zona rurală, demografică și fiscală, dar și socială, la care se adaugă cea politică, disputa neîncetată dintre domnie și boierime pentru întâietate au afectat structurile de rezistență ale țării și au diluat solidaritatea interioară a elitei românești, au făcut-o mai vulnerabilă la "asalturile" suzeranului otoman. Factorul fanariot, prezență ce conferă o anume amprentă epocii, a pendulat la nivel intern între "împământenire" și menținerea "înstrăinării", funcție și de dispunerea în raport cu centrul de greutate al Imperiului, Con-

stantinopolul. Climatul specific creat, starea de spirit, mentalul și moravurile tot mai afine tiparelor orientale, întreaga componentă internă au favorizat, în condiții de criză, acumularea premiselor trecerii la un nou regim.

Decisiv rămâne însă factorul extern, otoman care a plănuit și organizat, mai mult sau mai puțin coerent, *schimbarea de regim* în Principate, singura care corespundea integral intereselor sale, în absența perspectivelor unei administrații directe. S-au pliat obiectivelor sale tendințele aristocrației fanariote inaugurate, ca dragomani, de Panaiotaki Nicossios și Alexandru Mavrocordat, care, în contextul unui *pact de fidelitate*, și-au făcut loc în sistemul administrativ și politic otoman, în politică externă și administrarea supușilor creștini. Extinderea pactului turco-fanariot în Principate a dat consistență noului regim, a legat statele românești, progresiv, pe etape, de sistemul otoman, le-a încadrat în structurile de rezistență ale Imperiului. Dincolo de arbitrarul politic și vexațiunile economice, caracteristici mai vechi ale politicii sultanale, cu resorturi în însăși structura Imperiului și care s-au extins, funcție de posibilități, pe întreaga perioadă a dominației otomane, regimul fanariot a instrumentat un control riguros asupra societății și statului, operat prin intermediarul fanariot. Atașarea Principatelor la sistemul otoman, nici într-un caz într-o poziție periferică⁷⁶, s-a realizat prin "programul de guvernare" fanariot, program autocratic, reformist și subsumat integral noii atitudini a Porții care viza controlul riguros, dislocarea structurilor de rezistență ale țării și confiscarea atributelor autonomiei. *Relația cu Principatele urma să capete un caracter "intern", iar regimul fanariot să conecteze statele românești sistemului otoman.*

Note

1. Pentru Andrei Pippidi fanarioții sunt mai degrabă expresia unei stări de spirit, decât o castă organizată. Consacrată prin numirea de domni greci, pravila bizantină și cultura greacă, noua stare de spirit a favorizat constituirea unei noi pături de funcționari, ciocoi. "o clasă mijlocie pentru succesiunea la putere". Vezi Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariote, Phanarisme*, în *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*. Paris, București, 1980, p. 338-357 sau idem, *Aux confins de la République des Lettres. La Valachie des antiquaires au début du XVIIIe siècle*, în *op.cit.*, p. 207-228.
2. Idem, *Phanar, Phanariote, Phanarisme*, în *op.cit.*, p. 343.

3. *Ibidem*. Pentru Nicolae Bălcescu "înălțarea fanarioților a avut cu totul caracterul înălțării orașenei în Apusul Europei"; Nicolae Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Opere*, II, ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, București, 1982, p. 115.
4. Termenul a fost definit conceptual și analizat în ipostazele sale de Val. Al. Georgescu. Autorul surprinde căile pătrunderii elementului grec, subliniind rolul receptării bizantine la nivel instituțional și juridic. Simultan s-a realizat un sincretism cultural, în care valorile autohtone n-au fost pe deplin înlăturate, ci adaptate și supuse celor fanariote. Val. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1982.
5. Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariote, Phanariotisme*, în *op.cit.*, p. 347-349.
6. L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols*, Paris, 1896, p. IV.
7. Din întinsa bibliografie rezervată acestui subiect amintim câteva din lucrările intens utilizate de istoricii români: Albert Sorel, *La question d'Orient au XVIIIe siècle*, Deuxieme edition, Paris, 1889; J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1839; T.G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, 1914; Emile Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère*, I, Paris, 1925; J. Ancel, *Manuel historique de la question d'Orient*, Paris, 1931; J.B. Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I, Cambridge University Press, 1976.
8. Andrei Oțetea, *Contribuție la chestiunea orientală*, în *Scrieri istorice alese*, prefată de David Prodan, ediție critică și studiu introductiv de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, Cluj, 1980, p. 94.
9. *Histoire generale des civilisations*, publicé sous la direction de Maurice Crouzet, vol. IV, *Les XVIe et XVIIe siècles*, par Roland Mousnier, Paris, 1961.
10. O lucidă expunere a cauzelor decăderii Imperiului – spiritul conservator al *wakfurilor*, fiscalitatea excesivă, decrepitudinea armatei, slăbirea autorității centrale, venalitatea și corupția – aparține unui contemporan, François Savory, conte de Brèves, *Relation des voyages, tant en Grèce, Terre Sainte et Aeypte, qu'aux royaumes de Tunis et Alger*, Paris, 1628; *apud* J. Ebersolt, *Constantinople byzantine et les voyageurs du Levant*, Paris, 1918. Dintre lucrările mai noi se disting Bernard Lewis, *Some reflections on the decline of the Otoman Empire*, în "Studia islamica", nr. 9, 1958, p. 119-127; J. Saunders, *The problem of islamic decadance*, în "Cahiers d'histoire mondiale", 1963, p. 701-720.
11. Demne de reținut sunt constatările lui Andrei Oțetea: "Anarhia crescândă e mărturia prăbușirii autorității centrale: provincii limitrofe revoltate sau suspecte, provincii centrale bântuite de tâlhari..., interesul general sacrificat celui particular, guvernul instabil și discreditat prin dependența sa de harem, ienicerii decăzuți, spahii subminați de lux și de înstrăinarea feudelor militare, pe scurt, toate organele guvernului erau corupte, iar vechiul spirit de cucerire cu desăvârșire stins"; vezi Andrei Oțetea, *Contribuție la chestiunea orientală*, în *op.cit.*, p. 93.
12. Deschiderea către cercetarea vieții culturale, a mediului intelectual oriental, s-a produs cu dificultate în istoriografia sud-est europeană, contracarată descori de tendințele particulariste ale școlilor istorice în secolul al XIX-lea. Culpabilitatea otomană

- și fanariotă privind decalajul dezvoltării culturale între Orient și Occident, precum și întârzierea constituirii culturilor naționale au îndepărtat scrisul istoric de acest subiect, conferindu-i mai mereu semnificații strict negative. Câteva din lucrările lui Nicolae Iorga, care-și păstrează și astăzi aproape neatinșă autoritatea științifică, încearcă să imprimе atitudini mai obiective, sensibile la nuanțe: Nicolae Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, I-IV, Gotha, 1908-1913; *Histoire des états balkaniques jusqu'à 1924*, Paris, 1925; *Byzance après Byzance*, București, 1934. Mai pot fi amintite câteva contribuții ale cercetătorilor occidentali, mai puțin sensibili la controversele proprii lumii balcanice: *The Balkans in Transition*, ed. by Charles and Barbara Jelavich, Berkeley and Los Angeles, 1963; Ph. Sherrard, *The Greek East and the Latin West*, Oxford, 1966.
13. Virgil Cândea, *Ratiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj, 1979, p. 225-327.
 14. Iacovaky Rizo Neroulos, *Cours de litterature greque moderne*, Geneve, f.a., p. 81-82.
 15. Gregoire Cassimatis, *Esquisse d'une sociologie du phanariotisme*, în *Symposium. L'epoque phanariote*, Thessalonik, 1974, p. 160.
 16. Nicolae Iorga, *Roumains et Grecs au cours du siècles*, București, 1921, p. 34.
 17. Constantin Cantacuzino, *Istoriaa Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, București, 1961, p. 52-53.
 18. Virgil Cândea, *op.cit.*, p. 270-272.
 19. Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, *Reformatorii*, București, 1938, p. 20.
 20. A.J. Toynbee, *Studiu asupra istoriei*, sinteză a volumelor VII-X de D.C. Somervell. Traducere de Dan A. Lăzărescu, București, Humanitas, 1997, p. 214.
 21. Mihai Berza, *Les grandes etapes de l'histoire du Sud-Est europeen*, în *Tradition et innovation dans la culture de pays du Sud-Est europeen*, București, 1969, p. 22.
 22. Gregoire Cassimatis, *Esquisse d'une sociologie du phanariotisme*, în *op.cit.*, p. 159-167.
 23. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, München, 1987, p. 62.
 24. Afirmațiile istoricului Arnold J. Toynbee converg către aceleași concluzii: "Înainte de înfrângerea din 1683, osmanliii au fost totdeauna capabili să-și rezolve raporturile cu puterile apusene prin simpla aplicare a forței. Declinul lor militar i-a confruntat cu noi probleme. Ei aveau acum de negociat la masa de conferință cu puterile apusene pe care nu le putuseră înfrânge pe câmpul de luptă și trebuiau să țină seamă de sentimentele supușilor lor creștini de care nu se mai puteau lipsi, ca diplomați și administratori iscusiți; iar fondul necesar de experiență care lipsea osmanilor înșiși îl aveau, între toți supușii lor, numai fanarioții. Ca urmare, osmanliii au fost constrânși să treacă peste precedente și să modifice principiile propriului regim, conferind fanarioților competenți la vremea potrivită monopolul celor patru mari demnități ale statului care erau pozițiile cheie în noua situație politică a Imperiului Otoman. Astfel, în cursul secolului al XVIII-lea al erei creștine puterea politică a fanarioților a sporit fără încetare și, părea că rezultatul presiunii occidentale a fost înzeștrarea

- Imperiului cu o nouă clasă conducătoare ieșită din rândurile victimelor câtorva secole de apăsare rasială și religioasă"; Arnold J. Toynbee, *op. cit.*, p. 216.
25. Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, p. 621.
 26. Vezi Marc Philippe Zallony, *Despre fanarioți*, București, f.a.
 27. Mentalitatea aparte, prudența calculată a gesturilor și vorbelor, ca și lipsa de scrupule sunt limpede ilustrate în *Cugetările* lui Alexandru Mavrocordat, care le socotea veritabile norme de viață pentru fanarioți: "fruct al unei inaturități politice eliberate de orice idealism primejdios", prudența și calculul politic trebuiau să-l urmeze în viață pe fanariot, care "cu ochii plecați, va avea grijă să acționeze după împrejurări, nu va învăța mai mult decât se dovedește necesar, nu va spune mai mult decât ce îi poate fi folositor" urmând "ceea ce îi servește interesele", ghidat după îndemnul, reiterat și de Nicolae Mavrocordat: "Sărută mâna pe care n-o poți tăia"; vezi C.Th. Dimaras, *Histoire de la littérature neo-hellénique*, Athènes, 1966, p. 113.
 28. Pe lângă celebra lucrare a lui Marc Philippe Zallony, sugestive rămân impresiile generalului conte de Langeron, emigrant în slujba Rusiei: "Singurul țel al tuturor acestor fanarioți, ținut încă din cea mai fragedă copilărie, era un loc de domnitor în Muntenia sau Moldova. Ca să-l atingă, nici o fărâdelegă nu li se părea prea mare, nici o josnicie nu este prea umilitoare. De cumva vreun frate, unchi, văr sau chiar părinte se pun în calea năzuințelor lor, otrava sau securea călăului îi scapă de ei; căci atunci când nu-i poți nimici tu însuși pe cel ce-ți poate dăuna, îl părăști, iar de la pâră, oricum ar fi ea, până la moarte, la Constantinopol, nu este decât un pas. Lăcomia binecunoscută a acestei nemernice cârmuiri duce la locurile râvnite. Ca să ajungi până acolo, rămâi sărac lipit, apoi furi și jefuiești ca să-ți refaci averea. Ce să însemne oare un domn ca aceștia de nu poate căpăta ceea ce-și dorește decât prin nelegiuri, jertfe și josnicii, și care vede tot timpul în fața ochilor, câteodată anume pregătită pentru el, sabia unui ucigaș sau unelte de tortură de care rareori se întâmplă să scape? Un european, un om născut într-o țară civilizată nu poate pricepe de ce atâtea jertfe, de ce această viață hărțuită într-una de groază sau de uneltirea vreunei ticăloșii. Însă așa este viața fanarioților: s-au văzut copii de zece ani care spuneau: Ce-mi pasă că mi se taie capul la treizeci de ani, dacă pot fi domnitor la douăzeci și cinci?"; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* (în continuare Hurmuzaki, *Documente*), supl. I, vol. III, București, 1889, p. 72-73.
 29. Robert Mantran, *La vie quodotienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs*, Paris, 1965, p. 66.
 30. Poziția privilegiată a fanarioților între creștinii din Imperiul Otoman este remarcată și de Ubicini: "Les Phanariotes conservait une grande autorité sur le reste de la nation, l'était elle qui administraient ses affaires spirituelles et temporelles, et les membres du synode, ainsi que les principaux dignitaires du clergé laïque, se recrutaient dans son sein. Toutefois l'influence des Phanariotes était encore nulle au dehors, et eux-mêmes ne paraissaient occupés qu'à se faire oublier, lorsqu'une circonstance inattendue vint tout à coup les mettre en lumière et leur donner un rôle politique dans l'Etat"; M.Chopin. A.Ubicini, *Provinces danubiennes et roumaines*, Iași, 1993, p. 1049.
 31. Nicolae Iorga, *Byzance après Byzance*, p. 113-125, 220-246.
 32. Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, ed.cit., p. 42.

33. Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, ed. II-a, vol. II, București, 1872, p. 108.
34. Circumstanțele venirii la domnie a lui Nicolae Mavrocordat sunt reproduse într-un pasaj interesant din *Cronica Ghiculeștilor*: "...a sosit la sultan talhâș de la marele vizir și de la toate pașalele ca să trimită domn în Moldova pe Nicolae vodă, căci altul mai credincios împărăției nu este și nici nu poate altul să chivernisească țara în starea în care a ajuns... Primind dar talhâșul, sultanul s-a gândit că întradevăr nu este altul mai vrednic și mai credincios decât Nicolae vodă ca să fie trimis domn, căci ceilalți domni mazili, adică Antioh vodă, Mihai vodă și Constantin Duca vodă, care se aflau la Constantinopol, aveau nune rău de haini și de aceea a hotărât, potrivit cu talhâșul marelui vizir și al pașalelor, să dea domnia lui Nicolae vodă. Atunci sultanul a trimis la muftiu de l-a întrebat dacă este obicei ca împărăția să dea cucă. Muftiul a răspuns sultanului că se cuvine să i se dea cucă și să fie trimis fără zăbavă la domnie. Aducând dar pe Nicolae vodă înaintea sa, sultanul l-a îmbrăcat cu caftanul domniei și i-a iertat și cele cincizeci de pungi ce i se cereau"; vezi *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 133.
35. Termenul apare la Nicolae Iorga, dar și la Val. Al. Georgescu, definind forme de civilizație și valori politico-sociale proprii elitei grecești stabilită, încă din secolul al XVI-lea, în Principate; Val. Al. Georgescu, *op.cit.*, p. 89-91; Nicolae Iorga, *op.cit.*, p. 220-246; idem, *Cultura română în epoca fanariotilor*, București, 1898, p. 18.
36. Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, ediție îngrijită și note de Cornelia Papacostea-Danielopolu, București, 1983, p. 181.
37. Despre influența boierinii grecești în Moldova amintește deseori Neculce: "Și atunci, puțintel l-au muștrat Antioh Vodă pre Panaiotachi (Morona, n.n.) și apoi l-au iertat și-l ținea în mare cinste și milă, căci era om harnic la slujbe, de știa rândul turcilor, după cum s-au scris mai sus. Slujea și Panaiotaki ca un grec, după cum îi imbla vremea"; Ion Neculce, *op.cit.*, p. 218.
38. *Ibidem*, p. 284.
39. Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980, p. 22.
40. Obiectivele otomane urmărite prin instituirea regimului fanariot sunt definite de Andrei Pippidi cu ajutorul sintagmei "armonie socială sub egida sultanului", care ar însemna dominație otomană "acceptată" de Principate și întemeiată pe controlul riguros al Porții, dislocarea autonomiei interne și atașarea boierimii la programul reformator fanariot; Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariote, Phanariotisme*, în *op.cit.*, p. 347.
41. Sociologia eminesciană constata că, în Principate s-a format o clasă social-politică fanariotă, distinctă și dominatoare. Această "pătură superpusă" și-a aservit boierimea pământească, dislocând-o de la rosturile sale și a acaparat funcțiile statului, anihilând forțele naționale; Mihai Eminescu, *Opere*, IV, ediție îngrijită de I. Crețu, București, 1938, p. 185.
42. A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. VIII-IX, București, 1927; idem, *Resboaiele dintre ruși și turci și înrădurirea lor asupra țărilor române*, vol. I, Iași, 1880.

43. Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983.
44. Idem, *Phanar, Phanariote, Phanarotisme*, în *op.cit.*, p. 347-349.
45. Nicolae Iorga, *Cultura română în epoca fanarioților*, București, 1892; idem, *Încercări de a da în Moldova un caracter oficial limbii grecești*, în "Revista istorică", nr. 2, 1915, p. 33-35; idem, *Roumains et Grecs au cours des siècles*, București, 1921; idem, *Nouvelles notes sur les relations entre roumains et grecs*, București, 1921; idem, *Mișcarea națională munteană contra mitropolitului grec Ignatie*, în "Biserica Ortodoxă Română", t.LIV, 1936, p. 194-228; idem, *Au fost Moldova și Țara Românească supuse fanarioților?*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", secțiunea III-a, t.XVIII, 1936-1937, p. 163-181; idem, *Istoria românilor*, vol. VII, *Reformatorii*, București, 1938; idem, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Angheliescu, București, 1981.
46. Gh. Platon, *op.cit.*, p. 148-149; idem, *Societatea românească între medieval și modern*, în *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, 1993, p. 34-39.
47. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I-II, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, București, 1969; Al. Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea*, București, 1968; Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1500-1800)*, vol. I-II, București, 1987.
48. Între alți contemporani – l-am putea aminti pe Antonio Maria Del Chiaro – generalul austriac Veterani observa că Principatele Române "au o politică activă, proprie, disimulată, modestă, dar hotărâtă, abilă, consecventă"; el realiza că "fără prietenia Munteniei nu se putea păstra Transilvania (trecută sub stăpânire austriacă, n.n.), că primejdia tătarască poate fi înlăturată numai prin bunăvoința domnilor Munteniei și Moldovei" (V. Zaborovschi, *Colecția de documente externe a domnului Basarab Brâncoveanu*, în "Revista istorică", XVII, nr. 4-6, 1931, p. 115). Dintre istorici, Leonid Boicu a caracterizat poate cel mai bine "politica de echilibru" a Principatelor, practică de Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu: "de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, țările române alcătuiesc unul din aspectele permanente și din cele mai critice ale chestiunii orientale". În aceste condiții, "politica de echilibru nu a fost doar un reflex al nevoii de acomodare politică la noua situație ce caracteriza problema orientală, o încercare disperată de ieșire cu orice preț din orbita Porții. A fost vizată nu doar o schimbare de suzeranitate, ci mai ales obținerea independenței, conservarea ființei de stat, manifestată prin grija de a nu schimba o dominație cu alta"; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986, p. 37.
49. Iată cum descria Victor Papacostea permanenta febrilitate a curților de la Iași și București: "În ceremonialul curții, te izbește un viu colorit militar, în care distingi faimoși 'guerilleros' din soldateasa Occidentului, condotieri cu aere de cruciați, seimeni și haiduci balcanici, alături de vechile formațiuni militare ale țării"; Victor Papacostea, *op.cit.*, p. 128.
50. Răspunzând lui Sobieschi, Constantin Cantemir trata cu nedisimulată prudență problema "cruciadei" împotriva turcilor: "Cine ar putea să fie, între creștini, acel om

preapăcătos care, știind puțină lucrurilor ce vin și folosul de obște al creștinilor n-ar vrea să verse și cea din urmă picătură de sânge sub steagul Domnului Isus Hristos? ... Care, de vor auzi (turci, n.n.) că Domnul a trecut de partea Craiului, într-o clipă vor prăda toată țara Moldovei... Deci Măria Sa Craiul să binevoiască a cântări lucrurile mai cu îngrijire, ca să nu stârnească în felul acesta, în loc de libertate creștină, veșnică robie și cele mai mari rele"; Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, traducere de R. Albala, București, 1960, p. 56-57. Nici Costineștii, cei mai fideli adepți ai modelului polonez, nu credeau orbește în vocația "cruciată" a Poloniei. Însuși Miron Costin se arăta circumspect când afirma că "suntem noi moldovenii bucuroși să se lătasă (împărăția otomană, n.n.) în toate părțile cât mai mult, iar peste țara noastră nu pare bine să se lătasă"; cf. Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin*, București, 1975, p. 53.

51. Dimitrie Cantemir, *op.cit.*, p. 60.
52. Vezi Leonid Boicu, *op.cit.*, p. 88-90.
53. Dimitrie Cantemir, *op.cit.*, p. 21.
54. O mărturie documentară încă din timpul domniei lui Radu Leon îi acuza pe greci că "amestecă domniile și vând țara fără milă și o precupesc cu camete asuprite, că nu socotesc să umble după obiceiurile țării, ci strică toate lucrurile bune și adaugă legi rele și asuprite, și încă și alte dări le-au mărit și le-au rădicat foarte" (în *Magazin istoric pentru Dacia*, I, p. 131).
55. Despre bănuielele turcilor care planau asupra lui Alexandru Mavrocordat, acuzat că ar fi primit bani de la lordul William Paget, plenipotențiarul englez și mediator al păcii vezi A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ediția a IV-a, text stabilit de Maria Simionescu și Nicolae Stoicescu, București, 1993, p. 307-308.
56. Primului domn grec zis protofanariot, Dumitrașcu Cantacuzino "i-au dat împărăția domnia fără nici o cheltuială" și "au poruncit să iernedze tătarii în țară pentru ca să apere și pe dândul. ... mai mult, pentru ca să slăbească raiua sa să nu se poată haini lesne" (Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția Constantin Giurescu, București, 1913, p. 10). Același Nicolae Costin spunea despre Gheorghe Duca: "și domn era, și vistiernic mare, și negustor, și vameș" (*Ibidem*, p. 72-73).
57. Ștefan D. Pleșia, *Doi mari diplomați: Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu*, în "Materiale de istorie și muzeografie", București, t.X, 1980, p. 162.
58. În problema "împănântenirii" fanariotilor s-au formulat două puncte de vedere anti-tetice. Primul, susținut încă de A.D. Xenopol și Nicolae Iorga, relevă "eficiența" autohtonizării străinilor, a grecilor din Fanar, prin intermediul căsătoriilor mixte și cumpărării de pământ. Sunt invocate numeroase exemple de "încuscrii" între fanarioti și pământeni, care au dus uneori și la alianțe politice. Într-un studiu mai recent, Ion Ionașcu demonstra ponderea limitată a prezenței boierilor fanarioti, "miniștri ai domnului", cum sunt numiți uneori în documente, evaluată statistic la 19% pentru Moldova și 22% pentru Țara Românească, în întreg secolul fanariot (Vezi Ion Ionașcu, *Le degré de l'influence des grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays*, în *Symposium. L'époque phanariote*, p. 217-229). Alți autori, între care, mai recent, Ilie Bădescu și Dan A. Lăzărescu subscriu afirmației potrivit căreia "ritmul și amploarea mișcării de diaspora depășesc ritmul proceselor de asimilare", iar "procesul de imigrare depășește procesul de asimilare"; Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, 1984, p. 66.

59. S-au păstrat "copiile capitulațiilor", sub titlul *Tractaturile vechi ce au avut Moldova, cu Poarta-Otomanicească*, publicate în "Arhiva românească", ediția a II-a, vol. II, Iași, 1862, p. 262-270 și în M. Kogălniceanu, *Cronicle României seu Letopisețele Moldovei și a Valahiei*, vol. III, București, 1875, p. 450-462.
60. Legământul de solidaritate al boierimii muntene, în jurul lui Gheorghe Cantacuzino, redactat în ianuarie 1717 la Târgoviște și memoriul înaintat de o deputație munteană autorităților habsburgice la Sibiu (27 februarie 1717) etalează aderența acestora la "doctrina alegerii", chiar în condițiile unei prezumtive schimbări de suzeranitate. Socotind că domnul ales de boieri trebuia să fie "nobil, pământean și demn de o asemenea dregătorie", capabil să aperse "acele libertăți, demnități, legi, privilegii și prerogative ale patriei" (*Magazin istoric pentru Dacia*, vol. IV, București, 1847, p. 183-184), boierimea munteană a "respins cu bărbăție" propunerea austriacă privind numirea lui Gheorghe Cantacuzino ca guvernator și "au spus-o pe față că ei nu pot suporta altă supușenie decât sub forma domniei independente, cum a fost și sub stăpânirea otomană"; Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1925, p. 131.
61. Cercetarea detaliată a conținutului actelor "interne" ale Porții, mai ales din perspectiva comparativă, ar putea conduce la concluzii interesante. În pofida schemei coranice în stabilirea relațiilor de natură juridică și stilului sultanice în relațiile internaționale ale Porții, poate fi sesizată în firmanele și hatîșerifurile acordate domnilor fanarioți abundența unor formule ca "domniile Moldovei și Ungrovlahiei, stăpâniri prin moștenire ale împărăției mele" sau "chelerul meu împărătesc". Profilul "administrativ" al cuprinsului acestor acte poate fi remarcat. Domnului i se adresează tot felul de îndemnuri ca să cârmuiască "cu dreptate raiaua mea sărmană, așa încât să aibă tihnă și liniște". Într-un firman trimis domnului Grigore Ghica în septembrie 1741, Poarta îl confirmă pe domn, care s-a arătat "credincios și cu prevedere, sânguință și statornicie în slujbele marii mele împărății, întâi când ai intrat în numărul dregătorilor împărătescului meu divan și te-ai învrednicit cu slujba dragomanatului, iar pe urmă când s-au încredințat vredniciei tale domniile Moldovei și Ungrovlahiei, stăpâniri prin moștenire ale împărăției mele" (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 543). Lui Matei Ghica i se poruncește, în mai 1754, "să îndrepti și să orânduiești treburile Moldovei cu sânguința și râvna ce sunt de datoria ta să le arăți, să te îngrijești și să ocrotești raiaua, precum și pe toți ceilalți locuitori ai țării, să aduci în stare bună treburile obștești ale țării și să trimiți la timpul hotărât venitul mali-miriei la fericitul meu tezaur" (*Ibidem*, p. 699).
62. Cu totul lămuritoare din acest punct de vedere sunt rapoartele capuchehaialelor lui Constantin Mavrocordat, cuprinse în *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741-decembrie 1742)*, traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și indice de Ariadna Camariano-Cioran, București, 1985.
63. Domnii fanarioți înșiși au constituit "partide boierești" pentru sprijinul propriei domnii, care puteau fi folosite la Poartă, interesată ca nimeni să nu "nedreptățască și să supere raiaua". Mihai Racoviță scria episcopului de Râmnic și banului Craiovei, cerând să facă boierii și egumenii din Oltenia mahzar în favoarea lui și să-l trimită pașei de Vidin (*Reprezentanța diplomatică a Moldovei*, p. 157). Atât Nicolae Mavrocordat, cât și Grigore al II-lea Ghica au căutat să asigure succesiunea la tron

- pentru fii lor, câștigând sprijinul boierimii. Aceasta prefera o astfel de continuitate care nu producea obișnuitele schimbări de dregători la venirea noului domn și putea micșora cheltuielile țării la Poartă, creând un avantaj candidatului în raport cu ceilalți competitori. Vezi cronica lui Atanasie-Comnen Ipsilanti, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIII, București, 1909.
64. Nicolae Mavrocordat, nu numai că pe "lângă alte răutăți împotriva privilegiurilor, a dat voie turcilor celor după la serhaturi, după marginea Dunării, ca să-și facă odăi în țară, să ție argați și vite" (Nicolae Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihai Cantacuzino*, București, 1902, p. 319), dar s-a dovedit și fidel intereselor otomane, în cursul războiului din 1716-1719. Îl absolvă de orice vină istoriograful turc Mehmed Rașid, pentru care Nicolae Mavrocordat "nu săvârșise păcatul, ca predecesorii săi, de a se înțelege pe ascuns cu austriei spre a le spune secretele și mișcările Înalțului Devlet". *Cronici turcești privind țările române*, vol. III, volum întocmit de Mihail Guboglu, București, 1974, p. 227-228.
 65. Asemenea evenimente provocau mari cheltuieli. Pentru Suleiman pașa, care se ducea muhafiz la Hotin, când a trecut prin Moldova, Ioan Mavrocordat a cheltuit pentru daruri și întreținerea sa 60 pungi (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 591). La trecerea lui Rumianțev, numit ambasador la Constantinopol în 1741, prin Moldova, Grigorie Gluca a primit ordin să trimită 100 de căruțe care să ducă bagajele și suita acestuia și să dea 100 de viței și 50 de boi pentru hrana acestora. *Ibidem*, p. 489.
 66. Mihai Berza, *Variațiile exploatarei Țării Românești de către Poarta otomană în secolele XVI-XVIII*, în "Studii", anul XI, 1958, nr. 2, p. 70.
 67. Domnii se angajau la cheltuieli suplimentare pentru a câștiga sprijinul pașalelor dunărene, pentru a-și face un "nume bun" la Constantinopol; vezi *Reprezentanța diplomatică a Moldovei*, p. 18.
 68. Ion Neculce, *op.cit.*, p. 127.
 69. Vezi Vlad Georgescu, *op.cit.*; idem, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române de la 1750 la 1830*, București, 1972; idem, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1768-1830*, București, 1970.
 70. Nicolae Iorga, *Cultura română în epoca fanarioților*, p. 20.
 71. Un studiu dedicat acestei instituții aparține lui Aurel Golimaș, *Despre capuchehăile Moldovei și poruncile Porții către Moldova până la 1829*, Iași, 1943. Interesante considerații asupra acestor capuchehăi și a rolului lor în politica zisă "constantinopolitană" a domnilor a făcut Nicolae Iorga în prefața volumului întâi la *Documentele familiei Callimachi*. Un diplomat britanic, sir James Parter îi socotea agenți ocuți, "interesați mai mult ca oricine să cunoască fluxul și refluxul influențelor politice la Poartă; acești agenți tratează cu Poarta și cu diferiți particulari influenți, pe sume foarte ridicate, soarta domnilor respectivi, înscăunați sau maziliți în urma tranzacțiilor și intrigilor reprezentanților lor pe lângă Poartă"; Dan A. Lăzărescu, *op.cit.*, p. 68.
 72. Nicolae Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I, București, 1902, p. 65-68.
 73. În limbajul său pitoresc, și nu lipsit de indignare, A.D. Xenopol constata că: "Banul fiind singurul mijloc de a izbuti în toate, el devenise adevăratul Dumnezeu al timpului. De aceea se împăcau urile cele mai înverșunate, de îndată ce din această împăcare se putea ivi un folos material. Iordache Ruset, care fusese totdeauna de

- casa Cantemireștilor și pe care Antioh Cantemir își pusese toată speranța, la mazi-lirea a doua a lui Constantin Duca, văzând că soții lui Mihai Racoviță, celui sprijini-t de Brâncoveanu, sunt mult mai fericiți, nu se sfiește a părăsi familia a cărei pâine o măncase întotdeauna, se împacă îndată cu postelnicul Ducăi, Panaiotachi Morona, ce era rău cu Cantemir și fusese dușman personal lui Ruset, și trădând interesele lui Cantemir, dă întregul său sprijin alegerii lui Racoviță" (A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 391). Pentru detalii vezi Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV₁, p. 430 sau *Cronica Ghiculeștilor*, p. 65-69.
74. Mihai Berza, *op.cit.*; idem, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV-XIX*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, 1957 și M. Alexandrescu-Dersca, *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIe siècle*, în *Studia et acta orientalia*, vol. I, 1958.
75. Tensiuni și schimbări de domni, întinse pe mai mulți ani a provocat "scandalul" celor 3.000 de pungi provocat de jalba boierului Nicolae Dudescu împotriva lui Constantin Mavrocordat: "S-a unit Dudescu cel bătrân cu Dumitrache Ghica, Mare Spătar și au trimis la Constantinopol patru boieri din cel mai mic clas, care au dat jalbă mincinoasă, cum că Mavrocordat a luat din țară în 16 luni 10.000 de pungi de bani... Sultanul Mustafa peste patru luni, la sorocul înnoirii domniei, a trimis la Valahia pe Burgazle Capigibașa, în față cum să trimită caftan de taină domniei lui Mavrocordat, iar în taină ca să-l prinză pe el și pe boierii greci ai lui, să-i puie în fiare... A treia zi după aceasta, a venit și Dagăstagul Capigibașa, Mazărul Brăilei, și doi cadii, al Brăilei și al Giurgiului, și au început să caute socoteala visteriei... Pe de care socotindu-le Capigibașa și cu cadii, a cuprins luat în 16 luni 7.200 pungi și le-a trimis pe toate la Poartă, împreună cu acei șapte boieri greci, iar pe Mavrocordat l-a surghiunit la ostrovul Mitiliul". Capuchehaia noului domn, Constantin Racoviță, grecul Iordache Stavarache a promis sultanului cele 3.000 de pungi "lipsă" dacă primește în schimb firman pentru surghiunul boierilor adversari domnului. "Pricina" acestor 3.000 de pungi a continuat și după moartea lui Constantin Racoviță, fiind utilizată drept șantaj de Stavarache împotriva boierilor pământeni, a Duceștilor și Cantacuzinilor; Nicolae Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 127-140.
76. Punctul de vedere aparținând lui Ilie Bădescu este cel puțin discutabil, necesitând o analiză aparte. Importanța economică a Principatelor pentru Poartă și implicarea domnilor, capuchehăilor și dragomanilor la cele mai înalte niveluri ale politicii otomane impun o abordare mai nuanțată (Ilie Bădescu, *op.cit.*).

SUMMARY

Placed between the West and the East, in an area where so many civilizations had met during the centuries, the Romanian Principalities had a progressive development within the Eastern world, one of the misfortunes of history.

Beginning with the 18th century, the Phanariot system found its correspondent in the deterioration of the foreign policy of the state and the brutal interference of the suzerain in the internal administration.

The Phanariot political outlook, corresponding to the realities of the time, had its own consequences. One of them was the fact that the Phanariotism had exceeded the Byzan-

line ideal of unique religion and claimed for its representatives a place in the complicated structures of the Empire, fact that can be regarded as a reflex of the Turkish-Phanariot union. Another one can be considered the fact that Phanariotism had cultivated a real propensity of the public administration, making up for the Coran's restrictions and being useful to the strenghtening of the Empire.

It is not difficult to understand the policy of the suscrain if we take into consideration the fact that the new system succeeded in matching the Ottoman policy in Romanian Principalities with the influence of Phanariotism. The latter should be regarded as a part of the political and administrative Ottoman system, involved at different levels in the Romanian-Ottoman relations and in the fluctuating development of the "Oriental Issue". The attaching of the Romanian Principalities to the Ottoman political system took place under these circumstances, fact consisting in the dislocation of the foreign policy of the Romanian states and the Phanariot "ruling project", inaugurated by Nicolae Mavrocordat, an autocratic and reformist project and also totally subordinated to the Ottoman interests.

Those interests were so obvious: a strict control, dislocation of the internal resistance and confiscation of the specific features of autonomy. The relation with the Romanian Principalities was to receive an "internal" character and the Phanariot regime to attach them to the Ottoman political system.

Gheorghe Cliveti

ISTORIE ȘI POLITICĂ: EDITAREA "COLECȚIILOR DE DOCUMENTE DIPLOMATICE" RELATIVE LA ORIGINILE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

"All sources are suspect" – afirma tăios A.J.P. Taylor¹. Cunoscutul istoric britanic ținea astfel să sublinieze necesitatea unui pronunțat spirit critic în studierea principalelor izvoare ale istoriei relațiilor internaționale. Asemenea izvoare atestă *fapte istorice* dintre cele mai complexe. Totodată, ele însele s-au constituit, mai mult poate decât izvoarele altor "istorii" (ramuri ale "istoriei generale"), în *fapte*. Să ne gândim, spre exemplu, la ce înseamnă un tratat, o convenție sau un alt gen de document politico-diplomatic. Pe lângă calitatea de *document*, fiecare tratat sau convenție o denotă, în deplinătatea accepțiunii termenilor, și pe aceea de *fapt istoric*, încât pentru cercetător nu poate fi suficientă doar decelarea înțelesurilor fiecărui document, ci și cunoașterea mobilurilor și circumstanțelor "facerii" acestuia. În plus, pentru cercetător este foarte important ca, în cazul surselor editate, să cunoască împrejurările punerii acestora în circuitul științific. Aceasta deoarece editarea surselor (izvoarelor) diplomatice s-a făcut, de regulă, din inițiativa sau sub patronajul cercurilor guvernamentale: activitatea respectivă a trebuit să răspundă nu doar unor deziderate științifice, ci și unor imperative politice, ținând mai ales de "dialogul" în care s-au antrenat, în diverse state, factorul putere și opinia publică.

Trebuind să răspundă presiunilor opiniei publice, cercurile guvernamentale nu au putut să nu întrevadă posibilitatea ca, prin tutelarea editării "colecțiilor de documente diplomatice", să desfășoare o propagandă deosebit de eficace. Modalitatea în care a fost conceput fiecare volum, ca și fiecare "colecție", în ansamblul ei, denotă, în mod limpede, că activitatea de editare a "documentelor diplomatice" a trebuit, dincolo de afișarea în-

crederii editorilor în finalitatea eminamente științifică a întreprinderii lor, să servească preocupărilor cercurilor guvernamentale tutelare de a justifica sau, după caz, de a amenda diferite acte de politică externă. În acest sens, nici nu era necesar întotdeauna să fie omise sau falsificate informațiile cuprinse de documente. Putea fi suficientă "clasarea inteligentă", sugestivă prin ea însăși, a documentelor, optându-se fie pentru criteriul strict cronologic, fie pentru cel tematic (al organizării materialelor "par affaires"). Delimitările cronologice, spre exemplu, difereau, deseori frapant, de la o "colecție" la alta, chiar dacă toate acestea priveau aceleași "afaceri". Or, se poate lesne înțelege, corespondența diplomatică nu prea avea cum, spre finele secolului XIX, dată fiind modernizarea mijloacelor de telecomunicație, să se producă de o manieră ce să evidențieze discrepanțe temporale notabile, fie ele chiar și de ordinul zilelor, între sesizarea și evoluția implicării statelor și guvernelor în "afaceri" de care erau direct interesate. Asemenea discrepanțe decurgeau din însăși "logica" întocmirii "tablelor de materii" pentru volumele fiecărei "colecții", o "logică" a îmbinării idealului științific și a interesului politic, necesită, e drept, de imperativele unor anumite împrejurări istorice.

Publicarea "colecțiilor de documente diplomatice" a trebuit, așadar, "oriunde și oricând", să prezinte o evidentă componentă politică. Și aceasta fie și numai pe motivul că "decizia publicării" respectivelor "colecții" a însemnat, în formă și în conținut, "un act public"². Ar fi însă cu totul eronat să privim activitatea propriu-zisă de editare, în care au trebuit să fie antrenați specialiști de marcă în domeniul "documentaristicii", ca fiind plasată în totalitate sub incidența politicului. A privi lucrurile astfel ar însemna să abdicăm de la recunoașterea adevărului că oricând și oriunde demersul științific s-a definit, prin el însuși, ca o cale de emancipare a celor care l-au întreprins. În situația ce ne interesează aici, componenta politică a publicării "documentelor diplomatice" s-a prezentat dintru început ca *ceva* inexorabil, prestabilit; dar și ca *ceva* încărcat de o semantică atrăgătoare, ce implica, între altele, împlinirea unui "deziderat patriotic". Și totuși, trebuie să admitem că ceea ce a atras, în primul rând, pe "documentariști" a fost posibilitatea realizării profesionale. Era vorba despre posibilitatea unei realizări cu larg ecou în "lumea literelor", dacă e să ne referim la perioada următoare anului 1918, când s-au dovedit extrem de insistente solicitările specialiștilor, cu deosebire în domeniul istoriei moderne și contemporane, de a se da publicității documentele considerate de

natură să elucideze problematica originilor și a impactului Marelui Război. Asemenea solicitări, ce s-au constituit, la rândul lor, în explicații de prim ordin pentru "voga" publicării "colecțiilor de documente diplomatice"³, dădeau expresie idealului concepției și metodologiei pozitivist-criticiste, ai cărui exponenți, cum bine se știe, și-au impus ca normă profesională prioritară "să bată drumul arhivelor", trăind o veritabilă "superstiție a ineditului documentar". O asemenea atitudine, privită din unghiul celor preocupați de investigarea și editarea "documentelor diplomatice", nu apărea, desigur, ca un fapt cu totul nou. Nouă apărea însă amploarea sa. Investigarea "documentelor diplomatice" se constituia, încă din ultima parte a secolului XIX, într-un domeniu de specialitate; "*istoria diplomatică*" fusese, încă de pe atunci, ilustrată de contribuțiile valoroase ale unor Sorel, Debidour etc. După 1918, însă, investigarea și editarea "documentelor diplomatice" s-a plasat, pentru mai bine de două decenii, în prim-planul preocupărilor științifice. Dacă s-ar încerca o ierarhizare a priorităților "documentaristicii" din perioada zisă "interbelică", atunci cea a investigării și editării "documentelor diplomatice" s-ar regăsi, cu siguranță, între cele dintâi și, probabil, chiar în primul loc, în eventualitatea că s-ar avea în vedere zona europeană unde părea să apese cel mai serios problema responsabilităților războiului din 1914-1918. Nu poate să apară, de aceea, cu nimic surprinzător faptul că în perioada dintre cele două războaie mondiale au fost editate sau proiectate cele mai reprezentative "mari colecții de documente diplomatice". Pentru investigarea documentelor cu referire la epoca așa-numitei "diplomații secrete", au luat ființă institute sau centre de studii. Nevoia de specialiști a făcut ca programele unor universități de renume să includă cursuri de specializare în domeniul "izvoarelor diplomației". Spre exemplu, Ministerul francez al Instrucțiunii publice a dispus crearea, la faimoasa Sorbonne, unui "enseignement complémentaire" consacrat elucidării preludiilor diplomatice și implicațiilor Marelui Război⁴. Pierre Renouvin, director la Bibliothèque d'Histoire de la Guerre, a fost desemnat să conducă seminarul acelui "enseignement complémentaire", activitate ce se îmbina fericit cu o alta a încă tânărului, pe atunci, istoric francez, aceea de redactor al cunoscutei "Revue d'histoire de la guerre mondiale" (1922-1931).

Exemplul lui Pierre Renouvin nu a fost, se înțelege, singular. El a fost însă deosebit de semnificativ dintr-o perspectivă mai largă, aceea a impactului profund pe care îl poate avea "rutina" utilizării "surselor de pri-

mă mână" (documentele) asupra devenirii concepției și metodei istoricului de vocație. Fiind antrenat, chiar și sub auspiciile unui "mandat imperativ", într-o atare activitate "de rutină", P. Renouvin ar fi reușit, în mod sigur, să "rotunjească" o "istorie diplomatică" a primului război mondial. Numai că, stăpânind "universul documentar", istoricul s-a văzut și mai întemeiat în tentativa sa de a se detașa de posibilitatea realizării unei reconstituiri pozitiviste a "orizontului de cancelarie", propriu "istoriei diplomatice". Punând în discuție limitele sau insuficiențele unei atare "istorii", P. Renouvin și-a urmat adevărata vocație, aceea a deschiderii orizonturilor *istoriei relațiilor internaționale*. Să fi presupus oare "noile orizonturi" o diminuare a importanței documentului, în general, a celui diplomatic, în special? Nicidecum. Era vorba nu de diminuarea importanței, ci de reconsiderarea metodologiei utilizării documentului, în sensul că acesta să nu dea, prin sine, *măsura*, ci doar *posibilitatea* cunoașterii "realităților trecute". Ca urmare, s-a menținut întrutotul oportunitatea științifică a continuării editării "colecțiilor de documente diplomatice", P. Renouvin făcând în privința unei atare oportunități o pledoarie mai mult decât convingătoare la numai trei ani după ce guvernul de la Paris *a decis*⁶ publicarea masivelor volume din *Documents diplomatiques français (1871-1914)*.

Deși făcute după repere diverse, pledoarii despre oportunitatea publicării "documentelor diplomatice" le putem întâlni în *introducerile generale* ale "colecțiilor" sau la multe dintre volumele acestora. Din toate aceste *introduceri* transpare convingerea editorilor că înfăptuirile lor, rod al unor activități extrem de migăloase și de tenace, au fost menite, prin natura lor, să poarte nu atât nimbul strălucirii cât cel al generozității. Al acelei generozități nobile de a pune, printr-o activitate "de subteran", temelii solide muncii multor altora, dintre care cei mai plini de har să poată să aspire la înscrierea numelui lor cu litere strălucitoare în constelația personalităților istoriografice. Este un gând ce ne încearcă ori de câte ori parcurgem filele tot mai îngălbenite de vreme ale "colecțiilor de documente", când, preocupati de a ne fonda documentar demersurile, nu putem să nu stăruim și asupra impactului istoriografic al activității editorilor. O atare stăruință s-a aflat, dealtfel, la originea demersului de față, consacrat "colecțiilor de documente diplomatice" relative la originile primului război mondial; mai exact, consacrat relevării unor aspecte edificatoare pentru raportul dintre știință și politică în determinarea unuia dintre cele mai interesante capitole ale istoriografiei contemporane⁷. Pentru aceasta, am înțeles să considerăm

"colecțiile" respective "pe țări" fiindcă tot "pe țări" s-au putut contura și evolua modalitățile în care istoricii au tratat problematica originilor conflagrației mondiale din anii 1914-1918. Iar "ordinea" țărilor după care am luat în considerare "colecțiile" am căutat să corespundă nu atât cronologiei editoriale cât ponderii de interes pentru tema demersului nostru.

Rusia Uniunea Sovietică. Pentru specialiștii în istoria relațiilor internaționale accesul liber la arhivele Externelor rusești s-a constituit, întotdeauna, într-un deziderat morganatic. O realitate ce s-a verificat nu doar în cazul specialiștilor din afara, ci și în al acelora din interiorul Rusiei sau al fostei Uniuni Sovietice. Atât regimul țarist cât și cel comunist au socotit de cuviință să țină fondurile de arhivă ale Externelor învăluite de o umbră deasă de mister. Accesul la acele fonduri era extrem de dificil, iar în eventualitatea, foarte rară pentru străini, că era formal permis, urmau să fie străbătute căi deosebit de întortocheate, ce produceau mai curând derută decât edificare celor doritori să fructifice "șansa" investigării *documentelor autentice*. O "șansă" care, recent, pare să fi devenit ceva mai apropiată celor interesați, de vreme ce, după anunțarea "deschiderii" arhivelor centrale de la Moscova, acestea au ajuns să fie luate cu asalt de cercetători din toate cele patru zări ale lumii. Iar pe măsură ce vor fi investigate arhivele respective va surveni, cu certitudine, elucidarea multora dintre "problemele" legate de istoria politicii externe a marii puteri de la Nord. Diferiți specialiști și-au exprimat deja optimismul în această privință, un optimism care să sperăm că nu va fi în deșert.

Dacă unii specialiști sau politicieni încearcă încă o stare de oarecare scepticism în privința "deschiderii" arhivelor centrale rusești, aceasta se datorează, înainte de orice, incertitudinilor ce planează asupra cursului evenimentelor din fosta Uniune. Starea de scepticism se datorează însă și faptului că nu se poate uita cu ușurință maniera în care sovieticii au înțeles să publice "documentele diplomatice" cu referință la epoca țarismului sau la cea contemporană lor. A fost vorba de o manieră care, cel puțin în cazul documentelor relative la perioada premergătoare și la cea a desfășurării primului război mondial, a atins, în unele privințe, limita sfruntării bunului simț. Și aceasta nu doar din cauză că publicarea respectivelor "documente diplomatice" s-a produs în termenii unei propagande deșănțate, ci și din cauză că s-a recurs, deseori, la falsuri sau omisiuni grave. Asemenea falsuri sau omisiuni au determinat concluzii eronate, ce încă mai dăinuie, asupra unor "probleme" de primă importanță ale devenirii relații-

lor internaționale în așa-numita "epocă a imperialismului". Multă vreme va mai fi necesară până când istoria "originilor" și a desfășurării primei mari conflagrații mondiale să ajungă degajată de falsurile provocate de maniera în care bolșevicii au crezut nimerit să publice mărturiile documentare despre politica externă a Rusiei țariste. Întregul tezism leninist din *Imperialismul = ultimul stadiu al capitalismului* a trebuit să fie argumentat cu puterea documentelor. Iar dacă acestea nu apăreau suficient de "convingătoare" se recurgea la ordonarea lor dibace sau, mai grav, la falsificarea lor. Așa cum sesiza și M. Toscano, bolșevicii, abia ajunși la putere în noiembrie 1917, au întrevăzut în publicarea "documentelor diplomatice" posibilitatea incriminării fostului regim țarist și, în general, a oricărui "regim capitalist", în ideea incitării "maselor populare" la "revoluția mondială", scontată de exponenții "puterii roșii" drept "consecință inevitabilă a războiului"⁸.

Într-o primă fază, "editorii roșii" au recurs la publicarea acelor "documente diplomatice" care le-au părut de natură "să justifice" tentativa lor de a pune capăt "războiului imperialist". Asemenea documente, a căror "dare în vileag" viza discreditarea "în ochii maselor" a obiectivelor de război ale tuturor "guvernelor beligerante", au umplut paginile unor ziare și reviste, dintre care s-a remarcat îndeosebi "Krasny Archiv", "un jurnal specializat ce a continuat să publice "documente diplomatice" pe o durată de aproape douăzeci de ani"⁹. Or, un "jurnal", fie el și "specializat", avea o adresabilitate mai lesnicioasă pentru publicul larg. El trebuia să apară cu regularitate, într-o frecvență pe cât posibil sporită. În atare condiții, publicarea de documente nu se putea face respectându-se o anumită ordine sau acuratețea textelor originale. Ceea ce interesa era efectul politico-propagandistic. Au fost publicate, spre exemplu, documente ținând de corespondența diplomatică a statelor Antantei sau de cea a Puterilor Centrale, documente descifrate sau "machiate" de faimosul "Cabinet Negru" din Petersburg. Era scontat, astfel, un efect deosebit asupra stărilor de spirit colective din statele "capitaliste", foste participante la războiul mondial. Iar o atare scontare a părut la un moment dat destul de întemeiată, mai ales că "documentele diplomatice" apărute în "Krasny Archiv" au ajuns să fie publicate și în limbi de circulație în "lumea occidentală"¹⁰.

Publicarea unor documente cu caracter secret a putut întreține unele disensiuni între foștii beligeranți, disensiuni ce au ieșit în evidență cu prilejul Conferinței de la Paris. Și pentru a fi și mai "eficienți", bolșevicii n-au

ezitat să se folosească până și de falsurile conținute de "Cărțile Portocalii", publicații ale fostului guvern țarist relative la "originile războiului din 1914". Asupra acelor falsuri a fost atrasă atenția, între alții, de G. von Romberg¹¹, fără însă ca semnalul de alarmă tras de "scrupulosul baron" să aibă ecoul cuvenit "în epocă". În schimb, un larg ecou a avut apariția "șocantei publicații" *Un livre noir. Diplomatie d'avant guerre d'après les documents des archives russes*¹². A fost vorba despre o "publicație șocantă", fiindcă *Un livre noir* a pus în circuit "materiale" cuprinzând informații extrem de delicate pentru unele guverne sau personalități politice din "lumea capitalistă". Spre exemplu, au fost incluse și documente ce atestau "subsidiile secrete", oferite de cabinetul țarist unor ziariști sau unor politicieni francezi, fără ca includerea unor astfel de documente să fi implicat, conform uzanțelor, asentimentul sau confirmarea veridicității din partea celor "dezvăluiți".

Fapt deosebit de interesant, după acordurile de la Rapallo și în condițiile evoluției pozitive a raporturilor dintre Uniunea Sovietică și Germania, "colecțiile de documente diplomatice rusești", editate de sovietici, au fost, cu regularitate, traduse și publicate de germani¹³. Or, se înțelege, îndoita publicare a unor astfel de "colecții" s-a constituit, ea însăși, într-un demers politico-diplomatic *sui generis*, demers ce denota tendințele revizioniste germane și sovietice. Asemenea tendințe răzbat și în legătură cu editarea de sovietici a "colecției generale" cu referință la evoluția relațiilor internaționale într-o perioadă delimitată de Congresul de la Berlin (1878) și de Revoluția din Octombrie. Intitulată *Mejdunarodnaia Otnoșenija v epohu Imperializma*, "colecția a început să fie publicată în anul 1931, la Moscova și Leningrad¹⁴, purtând, desigur, amprenta inițierii de Stalin a "reconsiderării" politicii externe țariste. Și această "colecție" a fost tradusă, e drept, parțial, însă cu promptitudine, în Germania¹⁵, pe care Hitler, ajuns la putere, urma s-o antreneze total și fatal în "cruciada anticomunistă", ce va atinge paroxismul în împrejurările celui de-al doilea război mondial. O "cruciadă" pe care sovieticii, după 1945, o vor pune în seama "imperialismului anglo-american", încât editarea "documentelor diplomatice rusești" nu va avea cum să se plaseze în afara incidenței politicului nici chiar în condițiile aparentei "destinderi" din perioada poststalinistă¹⁶. Nu întâmplător, pentru studierea politicii externe rusești din perioada anterioară și din timpul primului război mondial, s-au impus atenției cercetătorilor mai ales "colecțiile speciale", publicate în afara granițelor fostei Uniuni Sovietice¹⁷.

Germania. Din rațiuni lesne de întrevăzut, publicarea "colecțiilor germane" relative la originile și implicațiile războiului din anii 1914-1918 s-a produs într-o atmosferă extrem de încărcată. "Tăcerea" maiestuoasă și cinică din "epoca bismarckiană" sau stările de spirit euforice ce au întreținut tentativele *Weltpolitik*-ului nu au mai fost posibile. În noile condiții, germanii erau cei care resimțeau "durerea și umilința înfrângerii". De aceea ei au și fost extrem de presați de necesitatea dezlegării problemelor originilor și responsabilităților de război. Pentru început, dezlegarea respectivă a fost încercată din perspectiva disputelor politice interne, încercare întrutotul reprezentativă pentru spiritele ce au animat tulburările revoluționare din Germania anilor 1918-1920. "Inspirați" și de exemplul bolșevicilor, ce s-au lansat, cum am văzut, în publicarea documentelor "epocii imperialismului", revoluționarii germani au fost tentați să arunce întreaga responsabilitate a "dezastrului" în seama ex-Kaiserului Wilhelm al II-lea și a cercurilor "militariste" și "imperialiste" ale celui de-al doilea Reich. Semnificativă în acest sens a rămas "colecția" editată de Karl Kautsky, *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*¹⁸. Menirea propagandistică a acestei "colecții" apare evidentă din primele volume. Din ultimele, însă, transpare o diminuare a "caracterului ei anti-Hohenzollern", ceea ce ar putea însemna și o diminuare a considerării ponderii "responsabilităților germane" pentru declanșarea "războiului din 1914". Faptul l-am putea explica prin acuzarea, inclusiv de socialiștii germani¹⁹, durității reparațiilor de război impuse Germaniei prin Tratatul de la Versailles. El ar putea fi explicat însă și prin aceea că publicarea de "documente diplomatice" și din arhivele altor foști beligeranți, în speță din arhivele foste țariste, impunea reconsiderarea responsabilităților de război dintr-o perspectivă cu mult mai largă. La o asemenea reconsiderare invita, dealtfel, și rapoartele Comisiei de anchetă din *Reichstag*, în mod deosebit rapoartele secțiunilor 1 și 2 ale comisiei, însărcinate cu studierea cauzelor războiului și, respectiv, a rațiunilor ce au împiedicat încheierea mai devreme a păcii (secțiunile 3 și 4 analizând actele de nesupunere și lipsă de loialitate față de autoritatea politică și, ultima, atrocitățile de război). Publicarea rapoartelor Comisiei de anchetă²⁰ a incitat și mai mult interogațiile pe tema responsabilităților de război, interogații cu o audiență defel neglijabilă în S.U.A.²¹.

Interogațiile pe tema invocată s-au putut regăsi, desigur, și între resourcile publicării faimoasei "colecții" *Die Grosse Politik der Europäischen*

Kabinette 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Publicarea unei atât de vaste "colecții" (40 de volume în 54 de tomuri) în nu mai mult de patru ani (1922-1926)²² s-ar putea constitui într-un veritabil record în domeniul "marilor colecții de documente diplomatice". Rapiditatea publicării celor 54 de tomuri a exprimat, poate în cel mai înalt grad, stările de spirit din Germania post-Versailles. Aceeași rapiditate a fost posibilă ca urmare a "ordinei desăvârșite" în care s-a desfășurat și a fost înregistrată sau îndosariată corespondența diplomatică germană în "epoca bismarckiană" (1871-1890) și în cea a *Weltpolitik*-ului (1890-1914). Sistemul de îndosariere și organizare a arhivelor din Wilhelmstrasse a facilitat, se înțelege, munca echipei ce a coordonat editarea "colecției" (echipă ce întrunea pe Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thime). Editorii au recurs, nu întâmplător, la publicarea materialului documentar "pe probleme" și nu după criteriul cronologic. O atare modalitate de publicare s-a impus și din nevoia de a se oferi suport documentar răspunsurilor la unele "chestiuni arzătoare" pentru germani, și nu numai, cum era "chestiunea responsabilităților de război", în a cărei subsecvență se plasa și cea a reparațiilor. Răspunsurile la asemenea "chestiuni" par să fi preocupat, în principal, pe editorii "colecției" și nu problema, mai largă, a "originilor războiului din 1914". Materialul documentar nu acoperă corespunzător întreaga perioadă 1871-1914. Spre edificare, "epocii bismarckiene" i-au fost consacrate doar primele șase (!) volume, în timp ce perioadei 1890-1914 "restul" de până la patruzeci, câte constituie *Die Grosse Politik*... Prin urmare, deși înlesnesc răspunsuri la diverse probleme ("chestiuni"), "gruparea artificială" a documentelor "crează o serie de impresii separate", făcând dificilă reconstituirea atmosferei în care au survenit reacții față de anumite acte și acțiuni. Cu toate acestea, valențele științifice, nu puține, ale "colecției" rămân de necontestat. Documentele sunt publicate, de regulă, *in integrum*. Numeroasele *note* explicative și argumentative vin în sprijinul cercetătorului, în legătură mai ales cu acele aspecte ce nu pot fi elucidate doar pe baza informațiilor conținute de documente. Din cuprinsul "colecției" transpare "spiritul metodic" și acribia editorilor germani, chiar dacă aceștia nu s-au putut detașa prea mult de unele idei preconcepute sau, mai bine zis, impuse, de vreme ce publicarea s-a făcut "im Auftrage des Auswärtigen Amtes".

Franța. Spre deosebire de editorii germani, cei francezi s-au dovedit consecvenți cu criteriul strict cronologic al organizării “colecțiilor de documente diplomatice”. Este o realitate confirmată și de “marea colecție” *Documents diplomatiques français (1871-1914)*. După cum reiese din chiar titlul său întreg²³, “colecția” a fost editată de o comisie de specialiști sub auspiciile Ministerului Afacerilor Externe de la Paris. Întrunind specialiști de renume, între care și P. Renouvin, comisia a reușit să impună activității sale o tentă prevalent științifică, “colecția” fiind publicată într-un timp relativ lung (1929-1959), într-o atmosferă ce s-a degajat treptat de stările de spirit din perioada imediat următoare anului 1918.

Și totuși, se cuvin să fie amintite aici câteva din observațiile sau criticele formulate în legătură cu *Documents diplomatiques français... relatifs aux origines de la guerre de 1914*. Astfel, profesorul Mario Toscano observă o oarecare reticență sau circumspecție din partea editorilor francezi²⁴. O observație nelipsită de fundament, având în vedere că Franța a fost ultima dintre puterile antrenate în război la 1914 al cărei guvern *a admis*, după insistente solicitări din interior și din exterior, publicarea “colecției” amintite. E drept, cabinetul de la Paris publicase în anii 1918-1921, ani ai negocierii și ai încheierii tratatelor ce au consfințit “sistemul de la Versailles”, unele “colecții speciale”, relative la relațiile franco-ruse sau la cele franco-italiene, ca și la “afacerile balcanice”²⁵. Era însă prea puțin pentru a fi stăvilite solicitările tot mai insistente, pentru ca și Quai d'Orsay-ul să-și deschidă și să-și publice arhivele, mai ales că germanii reușiseră, cum am văzut, să scoată de sub tipar într-un timp record volumele “colecției” *Die Grosse Politik...*. Reticențele cercurilor guvernamentale de la Paris în privința publicării “documentelor diplomatice” plasau cercetătorii francezi “într-un serios dezavantaj” în raport cu cei germani sau englezi, iar aceasta din cauză că, după opinia aceluiași profesor italian, “tăcerea Quai d'Orsay-ului era... interpretată ca o confirmare indirectă a validității acuzațiilor, avansate de istoricii germani și răspândite de “școala americană”, că Franța a fost în largă măsură responsabilă pentru război (istoricii germani și americani “plusau” rolul avut de vizitele președintelui Poincaré și a premierului Viviani la Petersburg, în iulie 1914, în determinarea Rusiei la o atitudine “intransigentă”, grăbind astfel declanșarea războiului). Mai mult, studiile de specialitate fondate pe “colecția germană”, ca “sursă primară”, se dovedeau influențate profund de aceasta, în vreme ce istoricii francezi (și știm ce înseamnă istoricii în Hexagon!)

păreau "neajutorați în a contracara acuzațiile formulate asupra țării lor". Pe plan internațional, "intransigența franceză în problema reparațiilor" nu mai apărea justificabilă în temeiul clauzelor Tratatului de la Versailles, iar pe plan intern "extrema stângă" a căutat să profite de mutațiile survenite în cercurile opiniei publice pentru "a acuza clasa conducătoare că ar fi condus deliberat țara într-un război care, deși câștigat, a adus jale și o ne-maiîntâlnită, până atunci, ruină"²⁶.

O altă observație ar putea viza "maniera în care a fost formată comisia de publicare a documentelor diplomatice franceze". Mai exact, ar putea viza faptul că respectiva comisie ar fi întrunit "un mare număr de diplomați... care au jucat un rol important în determinarea cursului evenimentelor" (M. Paléologue, Jules Cambon, Barrère etc.)²⁷. Datorită unui atare fapt, a și fost exprimată sau simulată o oarecare "neîncredere" din partea unor specialiști – de regulă ne-francezi – față de "corectitudinea" lucrărilor comisiei. A fost nevoie, de aceea, de mai multă lumină în privința faptului menționat, care a și fost făcută prin "intervențiile explicative" ale membrilor comisiei, îndeosebi de ultimul ei secretar-general, P. Renouvin (membru al comisiei pe toată durata ființării ei). Astfel, într-un articol publicat în "Revue Historique" din anul 1931 (mars-avril), Renouvin, parcă intuind semnele "neîncrederii" de care aminteam mai sus, a ținut să precizeze că președinția comisiei a fost atribuită, de la bun început, unui universitar (rectorul Charlety), care, de la chiar prima ședință de lucru, declarase "că el a primit din partea guvernului promisiunea formală de libertate totală", promisiune sau asigurare receptată de toți membrii "comme... la charte du travail", încât activitatea de publicare a putut să fie "inspirée d'un esprit strictement historique"²⁸. Cât privește pe "membrii-diplomați", Renouvin va preciza, într-un alt articol din "Revue Historique", anul 1961 (după publicarea întregii "colecții"), că aceștia "au fost prezenți numai la ședința inaugurală a comisiei" și că numai unul singur, care nu a deținut un post diplomatic important (membrului în cauză nici nu i se dă numele!), s-a implicat ceva mai mult, în special în legătură cu stabilirea cât mai exactă a semnificației "de cancelarie" a anumitor documente²⁹.

Dintre alte observații, am putea invoca pe aceea vizând "utilizarea limitată a... arhivelor private" sau pe o alta, conform căreia, deși publicarea "colecției" a fost menită probării principalelor direcții ale politicii externe franceze înainte de 1914, par să fi fost întrucâtva neglijate aspecte ale expansiunii coloniale sau ale disputelor pentru influență în Asia³⁰. De-

sigur, și asemenea observații și-au primit răspunsurile de rigoare. A fost subliniat faptul că în sistemul diplomației franceze nu a prea fost cum să se strecoare “informații spectaculoase” în “arhivele private”, ca, de exemplu, în cele din Marea Britanie sau S.U.A. A fost, totodată, reiterată opțiunea metodologică a comisiei de publicare, care a pornit de la considerențul că, în determinarea “războiului din 1914”, *problemele europene* au avut “une importance propre”, în vreme ce *problemele extraeuropene* au avut importanță doar în măsura “în care ele au exercitat o influență notabilă asupra relațiilor dintre marile puteri”³¹. Fără a încerca să ne pronunțăm asupra suficienței unor astfel de răspunsuri, ținem să subliniem doar faptul că, într-o măsură chiar mai mare decât ele, unele observații au avut și mobiluri “partinice” sau “patriotice”. Spre edificare, observațiile lui M. Toscano privind toate “lacunele” documentare ale “colecției franceze”, pentru zilele fierbinți din iulie-august 1914, par să vizeze nu atât insuficiența probare a atitudinilor cercurilor politico-guvernamentale de la Paris cât neatestarea ecoului ce l-ar fi avut sau ar fi trebuit să-l fi avut pe malurile Senei inițiativa diplomației italiene, din acele zile, în scopul evitării izbucnirii ostilităților militare, prin presiuni diplomatice asupra Belgradului, menite acceptării *ultimatum*-ului austriac, urmând ca marile puteri să asigure, fiecare în parte, suveranitatea și integritatea Serbiei³². Apare limpede, credem, că istoricul italian exprima, sub condiția de “observație științifică”, un punct de vedere “patriotic”, de la a cărui susținere nu va face rabat nici “misia italiană” de editare a “documentelor diplomatice” (*I Documenti diplomatici italiani*). Cât despre “comisia franceză”, ținem să subliniem adevărul incontestabil că activitatea ei s-a concretizat în publicarea unei “colecții” cu un loc bine definit între cele “mari”, de “documente diplomatice”.

Marea Britanie. Și în cazul “marii colecții” *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914* decizia pentru actul publicării a aparținut forurilor guvernamentale³³. Numai că, decizia celor din Downing St. 10, ca și actul editorial prin care aceasta a fost concretizată, s-a produs în două faze. În prima, guvernul britanic a fost tentat să decidă publicarea unei “colecții restrânse” ca răspuns la apariția “colecției Kautsky” (*Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*). Conform deciziei inițiale, “colecția britanică” ar fi trebuit să cuprindă doar documente relative la o perioadă extrem de scurtă, delimitată de 28 iunie 1914 (atentatul de la Sarajevo) și 4 august 1914 (intrarea oficială a Marii Britanii în război). Pentru întoc-

mirea unei astfel de "colecții" a fost desemnat J.W. Headlam-Morley, "the Historical Adviser of the Foreign Office". Însă, la vestea că la Berlin urma să fie publicată o "colecție generală" (*Die Grosse Politik...*) au început să sporească presiunile din partea specialiștilor, publiciștilor și a politicienilor britanici ca și la Londra să fie editată o "colecție de documente diplomatice" ce să "acopere" perioada care, din perspectiva politicii Albionului, a corespuns decantării "originilor războiului din 1914". Un deosebit ecou, în sensul celor menționate, l-au avut *scrisorile deschise*, adresate "oficialităților" de istoricul R.W. Seton-Watson și de Sir Sidney Lee, ce au pledat, cu argumente solide, pentru publicarea unei "colecții" ce să probeze veridicitatea discursului politic și să răspundă exigențelor demersului istoriografic pe tema originilor și implicațiilor Marelui Război. Cât de convingătoare au putut fi asemenea pledoarii, ne-am putea lesne da seama dacă am reține că anunțarea publică a *deciziei* guvernului de la Londra în legătură cu editarea "marii colecții" a survenit prin intermediul unei *scrisori de răspuns*, adresată la 28 noiembrie 1924 de Austen Chamberlain, în calitatea sa de Secretar de Stat pentru Afaceri Străine, istoricului R.W. Seton-Watson, scrisoare apărută în "The Times". Devenea astfel publică cea de-a doua fază a *deciziei* de publicare a "colecției britanice", decizie adoptată în principiu de guvernul laburist prezidat de Ramsay MacDonald încă din vara anului 1924. Iar pentru consacrarea editorială a noii decizii au fost desemnați doi foarte binecunoscuți specialiști englezi, George P. Gooch și Harold W.P. Temperley. Aceștia au considerat nimerit ca Headlam-Morley să-și continue activitatea, al cărei rod urma să-l constituie ultimul volum (al unsprezecelea) al "colecției mari". Restul de zece volume urmau să se refere la o perioadă mai întinsă, delimitată de anul 1898 și de momentul 28 iunie 1914. Gooch și Temperley au mers cu respectul pentru munca depusă de colegul lor până acolo încât au menținut chiar și modalitatea diferită în care acesta din urmă și-a organizat materialul documentar (în volumul unsprezece documentele au fost inserate în ordine strict cronologică, în timp ce în volumele I-X au fost grupate pe capitole).

De remarcat faptul că volumul unsprezece (ultimul) al "colecției", întocmit de Headlam-Morley, a văzut cel dintâi lumina tiparului. Materialul documentar inclus de acest volum era deja organizat când s-a luat decizia editării "colecției generale". În plus, publicarea documentelor conținute de volumul respectiv a fost de natură să răspundă celor mai insistente

solicitări din partea factorilor preocupați de problematica responsabilităților de război. O asemenea problematică avea o semnificație prevalent publică, pe când aceea, mai largă, a “originilor războiului” avea, se înțelege, una mai curând științifică și a cărei relevare implica asidue cercetări de specialitate. Întru întâmpinarea acestor cercetări s-a dorit și argumentarea, de editori, primei delimitări cronologice (1898) pentru “perioada britanică a originilor războiului din 1914”. După cum sugerează și titlul special³⁴ al volumului I, anul 1898 a marcat “sfârșitul izolării britanice”, al atât de des invocatei, nu doar de istorici, “splendide izolări britanice”. A fost făcută deci o opțiune cronologică diferită de cea a editorilor francezi și germani, ca și de cea a editorilor ruso-sovietici, “cei de la Rhin” considerând anul 1871, iar exponenții “puterii roșii” anul 1878 ca limită cronologică inferioară a perioadei “originilor războiului imperialist”. Iată cum, prin chiar opțiunea cronologică amintită “colecția britanică” se distinge față de celelalte “mari colecții” relative la originile primului război mondial. Distincția aceleiași “colecții” a fost asigurată însă de modalitatea întocmirii acestor volume în care materialul documentar a fost organizat *pe capitole*. În volumele de *British Documents...* o atare organizare a materialului documentar nu apare reieșită pur și simplu dintr-o “ordine de arhivă” sau subsumată unor scopuri prestabilite ca în *Die Grosse Politik...* Editorii “colecției britanice” au ținut să-și etaleze o cât mai evidentă detașare întru profesionalitate. În *Cuvântul înainte (Foreword)* la volumul I întâlnim un pasaj relevant, reluat întocmai în *Cuvântul înainte* al fiecăruia din celelalte nouă volume alcătuite de Gooch și Temperley: “The decision to publish a selection from the British Documents dealing with the origins of the War was taken by Mr. Ramsay MacDonald, Prime Minister and Secretary of State for Foreign Affairs, in the summer of 1924. It was confirmed and announced by Mr., now Sir, Austen Chamberlain in a letter of the 28th November 1924... addressed to Dr. R.W. Seton-Watson... and it need only be said here that Secretary of State for Foreign Affairs referred to «impartiality and accuracy» as being the necessary qualifications for any work which the Editors were to publish”. Reluarea acestui pasaj, din care reiese că guvernul a dat curs solicitărilor din partea unor specialiști, pentru a decide publicarea “colecției de documente britanice”, a fost făcută și în ideea de a fi avertizați factorii politici că editorii nu înțelegeau să admită nici o imixtiune guvernamentală în privința stabilirii conținutului documentar al volumelor. Iar pentru a fi și mai “convingători”, editorii au

recurs și la un alt pasaj, cu ton de avertisment, în *Cuvântul înainte* la volumul III, unde se precizează că "they (Editors) would feel compelled to resign if any attempt were made to insist on the omission of any document which is in their view vital or essential". Regăsim, în cele relatate, expresia unui crez profesional, un crez pe care, cel puțin în privința organizării conținutului documentar, specialiștii britanici au ținut să-l urmeze cu consecvență. Și aceasta chiar dacă, din rațiuni asupra cărora nu credem necesar să revenim, actul publicării "colecției" a trebuit să se producă sub incidența unei decizii politice³⁵.

Austria. Cele trei volume de *Diplomatische Aktenstücke zur Vorgesichte des Krieges*, publicate în 1919, la Viena (Staatsdruckerei), ca supliment la *Das Rothbuch* (Cartea Roșie), au fost, se înțelege, fructul atmosferei din capitala Austriei imediat după sfârșitul războiului mondial marcată de "gustul înfrângerii" și de implicațiile consacării, prin voința "naționalităților", disoluției Imperiului Habsburgilor. "Noua Austrie" părea să aibă starea unei nave naufragiate. Și era greu să se desprindă de o atare stare purtând povara unei "armate de funcționari" ai fostelor oficii imperiale și a unei "armate de ofițeri" ce nu-și mai puteau afla subalternii. Pe lângă toate acestea, Austria republicană se confrunta cu dificultățile situației noii sale condiții într-o *Europă nouă*. Era vorba deci, de probleme serioase, la care se cereau dezlegări imediate, cu trimiteri la timpuri cât mai apropiate. Nu întâmplător, documentele "colecției" se referă la o perioadă scurtă, delimitată de atentatul de la Sarajevo (28 iunie 1914) și izbucnirea războiului (august 1914). Inițiată de noul guvern austriac, ce exprima un nou regim politic, publicarea celor trei volume de documente viza aruncarea responsabilităților de război în seama ultimilor Habsburgi și mai ales în seama unora dintre miniștrii acestora, cum era cazul contelui Berchtold (fost Ministru de Externe). În plus, documentele permit și evidențierea unor responsabilități "non-habsburgice" pentru acel *Finis Austriae* provocat de războiul din anii 1914-1918. Editorii au acordat o atenție specială includerii în "colecție" a documentelor relevante pentru "jocul politic" al guvernului maghiar, condus de contele Tisza, care, preocupat mai curând de "ambițiile României" decât de "criza sârbă", a mizat pe posibilitatea consolidării Ungariei Coroanei Sfântului Ștefan în condițiile unui "război mare" în care principalii adversari să fie Germania și Rusia. Apoi, nu mai puțină atenție a fost acordată includerii documentelor ce să evidențieze poziția doar aparent moderată a factorilor politici de la Berlin, aceștia

nutrind, în fond, convingerea într-o "victorie facilă", asigurată de Blitzkrieg. Sunt, cele câteva aspecte invocate, relevante, credem, pentru faptul că *Diplomatische Aktenstücke...* au fost publicate sub impactul unor reacții de moment. Aceasta nu înseamnă însă că "suplimentul" la *Cartea Roșie* austriacă ar prezenta un interes minor pentru cercetările consacrate "originilor războiului din 1914".

De un mai mare interes s-a bucurat, din chiar momentul apariției (în 1930), "colecția" *Osterreich – Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914...* Publicată în seria *Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs* (volumele 19-28), "colecția mare austriacă"³⁶ a fost alcătuită într-o atmosferă de relativ calm. Pe plan intern, Austria lăsa impresia că ar fi început realmente viața nouă de stat național, în timp ce în raporturile internaționale nu apăreau încă cu destulă claritate semnele subminării "sistemului de securitate colectivă", încercat sub auspiciile Ligii Națiunilor. Apărută într-un asemenea context, "colecția austriacă" din 1930 produce, celui care o parcurge, impresia unei oarecare detașări a activității editorilor de mobiluri politice. La elaborarea ei au participat, dealtfel, specialiști de marcă în domeniul documentaristicii și istoriei moderne austro-germane (Heinrich Srbik, Alfred Francis Pribram, Ludwig Bitter și Hans Uebersberger).

Din păcate, cu toate meritele sale de ordin metodologic, "colecția austriacă" nu se impune prin exemplaritate și în privința problematicii atestate documentar. Cei care s-au implicat în editarea "colecției" par să fi fost marcați de o oarecare inhibiție sau de lipsă de îndrăzneală. Deși titlul general sugerează relevarea faptelor ținând de *Politica externă a Austro-Ungariei*, documentele publicate atestă, cu predilecție, "problemele" cu care s-a confruntat respectiva politică în Sud-Est. Spre deosebire de "marile colecții" germană, franceză și engleză, relative la "originile războiului din 1914", "colecții" rezultate din preocupările editorilor de a oferi un substanțial suport documentar cunoașterii de ansamblu a evoluției raporturilor internaționale la finele secolului XIX și la începutul secolului XX, "colecția austriacă" atestază, cu prioritate, atitudinile Austro-Ungariei, în "atingere" cu cele ale altor state ce au vizat aceleași "probleme" din sud-estul continentului european. Din documentele incluse de "colecție" nu rezultă dacă, în optica Vienei, ar fi fost posibilă evitarea, în ultimă instanță, "conflictului generalizat". Tot ceea ce s-a urmărit să rezulte pare să fi vizat faptul că "războiul împotriva Serbiei" nu a mai putut fi evitat. Astfel

încât ceea ce a rezultat a putut îndreptăți aprecierea lui M. Toscano, după care "colecția austriacă este de o natură unică, ceva mai puțin decât o veritabilă colecție generală (relativă la "originile războiului din 1914" – n. ns.) și ceva mai mult decât una monografică"³⁷.

Ambele "colecții austriece", ca și celelalte, care s-au constituit în obiectul demersului de față, prezintă, în ansamblul lor, o deosebită importanță pentru cunoașterea cauzelor ce au dus la declanșarea primei conflagrații mondiale. După cum se poate observa, ne-am referit doar la "colecțiile" atestând atitudinile celor cinci mari puteri (Rusia, Germania, Franța, Marea Britanie și Austro-Ungaria) care au intrat în coliziune în august 1914. Editarea "documentelor diplomatice" atestând conduita externă a altor state (Italia, S.U.A., Japonia, Belgia, Serbia etc.)³⁸ s-a produs din resorturi de un interes ceva mai redus pentru ceea ce am urmărit să relevăm aici. În atenția noastră s-a plasat relevarea faptului că editarea celor mai mult studiate "colecții de documente" relative la originile primului război mondial a fost profund marcată de "logica" îmbinării idealului științific și a interesului politic. Din cele consemnate rezultă, între altele, că marile conflicte internaționale pot fi strict delimitate cronologic doar din punctul de vedere al ostilităților militare, al confruntărilor violente, dar nu și din cel al devenirii stărilor de spirit. Este o realitate de natură să ne invite la a medita ceva mai mult asupra incitantei afirmații a lui Clausewitz, după care războiul ar însemna, în esență, politică dusă cu alte mijloace.

Note

1. A.J.P. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe. 1848-1918*, Oxford University Press, 1984, p. 569.
2. P. Renouvin, *La publication des documents diplomatiques français*, în "Revue Historique", mars-avril 1931, p. 267.
3. M. Toscano, *The History of Treaties and International Politics*, Baltimore, 1966, p. 104 și urm.
4. J.-B. Duroselle, *De l'"histoire diplomatique" à l'"histoire des relations internationales"*, în *Mélanges Pierre Renouvin. Études d'histoire des relations internationales*, Paris, P.U.F., 1966, p. 2.
5. P. Renouvin și J.-B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964.
6. P. Renouvin, *La publication des documents français*, p. 267.

7. Asupra conținutului "colecțiilor" în discuție vezi, pe larg, Gh. Cliveti, *Izvoarele istoriei relațiilor internaționale*, Iași, Editura Universității "A.I. Cuza", 1993, pp. 74-151.
8. M. Toscano, *op.cit.*, p. 107.
9. *Ibidem*, p. 108. O "ediție prescurtată a primelor treizeci de volume din "Krasny Archiv" a fost publicată, în 1948, la Cleveland - S.U.A., de Louise M. Boutelle și Gordon W. Thayer, sub titlul: *A Digest of the Krasny Archiv*.
10. Samuel Cocks, *The Secret Treaties and Understandings*, Londra, Union of Democratic Control, 1918; *Les documents secrets des Archives du Ministère des Affaires Étrangères de Russie*, Paris, Bossard, 1918; *L'intervento in guerra della Italia nei documenti segreti dell'Intesa*, Roma, Rasegna internazionale, 1923.
11. Intr-o publicație intitulată *Die Fälschungen des russischen Orangebuches*, apărută la Berlin și Leipzig în 1922, iar în traducere engleză, cu titlul, *The Falsifications of the Russian Orange-Book*, la Londra, în 1923.
12. Publicație apărută la Paris, Librairie du Travail, în 1923-1932, conținând trei volume în șase tomuri, publicație ce relua, în mare parte, *Materiali po Istorii Franko-Russkikh Otnosjenija, 1910-1914*, editate la Moscova, în 1922.
13. *Tarskaia Rossija v Mirovoi Voine*, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1925 (traducere germană: *Das zaristische Russland im Weltkriege*, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927); *Evropeiskie Derjavi I Grečija v epohu Mirovoi Voini*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1922 (traducere germană: *Die europäischen Mächte und Griechenland während des Weltkrieges*, Dresda, Reissner, 1932); *Evropeiskie Derjavi I Turcija vo vremia Mirovoi Voini. Razdel Aziatskoi Turcii*, Moscova, 1924 (traducerea germană: *Die europäischen Mächte und die Türkei während des Weltkrieges. Die Aufteilung der Asiatischen Türkei*, Dresda, Reissner, 1932) etc.
14. "Colecția" a fost concepută în trei serii, fără însă ca din cea dintâi să apară vreun volum. De fapt, nici seriile a doua și a treia nu au fost publicate integral. Din seria a doua au fost publicate volumele XIII-XXI, "acoperind" perioada 1 mai 1911-20 noiembrie 1912, iar din seria a treia au apărut doar volumele I-X, cu referință la perioada 1 ianuarie 1914-31 martie 1916.
15. *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus*, Berlin, Hobling, 1933..., Seria I: volumele I-IV; Seria a II-a: volumele V-VIII (cele opt volume corespunzând primelor opt din Seria a treia a "colecției" în limba rusă); Seria a III-a: volumele I-IV (corespunzând celor patru volume ale seriei a doua a "colecției" în limba rusă).
16. *Unesniana Politika Rossi XIX I naceala XX veka. Dokumenti rossijskogo Ministerstva Inostrannih Del, ... șestaia serija - s 1895 do 1917 g.*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelstvo Politiceskoi Literaturi, 1960..., editarea acestei "colecții" a revenit unei comisii prezidată de fostul ministru sovietic de externe A. A. Gromiko.
17. Benno Siebert, *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Entente politik der Vorkriegsjahre*, Berlin-Leipzig, De Gruyter, 1921; Alexandre Meyendorff, *Correspondance diplomatique du Baron de Staal, 1884-1900*, 2 volume, Paris, Rivière, 1929; Friedrich Stieve, *Alexander Petrowic Iswolski. Der Diplomatische Schrift-*

- wechsel. 1911-1914*, 4 volume, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1926 etc.
18. "Colecție" apărută, în patru volume, la Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte din Charlottenburg, în 1911-1920; "colecție" publicată și în engleză, în 1924, cu titlul *The Outbreak of the World War*, la Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
 19. M. Toscano, *op.cit.*, p. 130 și urm.
 20. *Beilagen zu den Stenographischen Berichten über die öffentlichen Verhandlungen des Untersuchungsausschusses*, Berlin, Norddeutsche Buchdruckerei und Verlagsanstalt, 1921.
 21. Peste Ocean, "rapoartele" au fost publicate, în 1923, la Oxford University Press din New York, cu titlul: *Official German Documents Relating to the World War*.
 22. La Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte.
 23. *Documents diplomatiques français (1871-1914)*, Ministère des Affaires Étrangères, Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914; 1re Série (1871-1900), 16 vol.; 2e Série (1901-1911), 14 vol.; 3e Série (1911-1914), 11 vol., Paris, Imprimerie Nationale, 1929-1959.
 24. M. Toscano, *op.cit.*, p. 148.
 25. *L'alliance franco-russe. Origines de l'alliance, 1890-1893. Convention militaire, 1892-1899, et convention navale*, Paris, Imprimerie Nationale, 1918; *Les accords franco-italiens de 1900-1902*, Paris, Imprimerie Nationale, 1920; *Les affaires balkaniques, 1912-1914*, Paris, Imprimerie Nationale, 1921.
 26. M. Toscano, *op.cit.*, p. 148 și urm.
 27. *Ibidem*, p. 150.
 28. P. Renouvin, *op.cit.*, p. 267.
 29. Idem, *Les documents diplomatiques français (1871-1918)*, în "Revue Historique", juillet-septembre 1961, pp. 139-152.
 30. M. Toscano, *op.cit.*, p. 151 și urm.
 31. P. Renouvin, *Les documents diplomatiques...*, "Revue Historique", mars-avril, 1931, p. 269 și urm.
 32. M. Toscano, *op.cit.*, p. 152 și urm.
 33. *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, 11 volume în 13 tomuri, London: Printed and Published by His Majesty's Stationery Office, 1926-1938.
 34. Pe lângă titlul general: *British Documents...*, fiecare volum poartă și un titlu special, care pentru volumul I este: *The End of British Isolation*.
 35. Mai puțin plasată sub incidența rașunilor politice este "colecția" *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print*, proiectată în nu mai puțin de 400 (patru sute!) de volume, sub coordonarea lui K. Bourne și D. Cameron Watt, membri ai celebrului Departament of International History of the London School of Economics and Political Science. Această "mare colecție", încă în curs de realizare, nu prezintă însă un interes special pentru tema demersului nostru.

36. *Osterreich – Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Osterreichisch – Ungarischen Ministeriums des Aussern*, 9 volume. Viena și Leipzig. Osterreichischer Bundesverlag für Unterricht Wissenschaft und Kunst, 1930.
37. M. Toscano, *op.cit.*, p. 151.
38. În legătură cu acestea, vezi Gh. Cliveti, *op.cit.*, pp.130-147.

SUMMARY

'All sources are suspect!' – as A.J.P. Taylor has sharply sustained. The well-known english historian had in sight the historic documents, as seen not only in themselves, but, equally, under the implications of their registration and storage in the archives and of the manners in which were published. We tried to prove this fact, refering to the 'great documentary collections' on the origins of the World War I. The fact which had to be emphasized was that the publishing events of the diplomatic sources (especially those relating to the main foreign affaires) were scored by the both scientifical and political reasons. In some respects the political reasons prevailed. We searched to reveal the intertwinning of the two kind of reasons, refering to significant cases, as the russian, french, german and british publications of documents on the origins of the Great War.

Sorina Locovei

FINANȚAREA REVOLUȚIEI RUSE DE CĂTRE AUTORITĂȚILE GERMANE – PROBLEMĂ CONTROVERSĂ

Primul război mondial a supus puterile europene unui efort uriaș. Nimeni nu prevăzuse în 1914 durata, caracteristicile și, mai ales, consecințele devastatoare, pe termen lung, ale acestuia. Timp de patru ani Puterile Centrale și Antanta s-au confruntat, fără a putea impune modificări însemnate pe linia fronturilor. Bătălii par să se fi dat și dincolo de teatrele de operații consacrate, în care armele cele mai teribile s-au dovedit a fi propaganda, lipsurile, forța morală a maselor de oameni aruncate unele împotriva altora.

Primul stat afectat de înfrângere a fost Rusia. În 1917 a dispărut Curtea Imperială de la Petrograd, iar în 1918 – cele de la Viena și de la Berlin. Războiul a măturat ceea ce mai rămăsese în Europa din Vechiul Regim¹.

Înainte de război exista în Europa o stare de spirit ce părea să anunțe mari schimbări. Liderul social-democrat german August Bebel amenința, în 1911, într-un discurs rostit în Reichstag, că dacă va izbucni un război de mare anvergură, acesta va fi semnalul revoluției mondiale². Opinia sa era împărtășită de majoritatea socialiștilor europeni. După izbucnirea războiului, socialiștii din Occident au considerat că trebuie să treacă peste propriile lor convingeri politice pentru a răspunde chemării sub arme. Cauza națională a triumfat în fața speranțelor unei revoluții internaționale³.

În Rusia țaristă exista, însă, o fractură la nivel social și politic, nepuținându-se vorbi de o strânsă legătură între cercurile guvernamentale și poporul rus. Regimul intrase în stare de colaps deoarece nu a mai putut suporta combinația de caracteristici momentane ale societății rusești din anii

1914-1916. Lipsurile provocate de război, slaba dotare a armatei și proasta aprovizionare, înfrângerile succesive, reacțiile neadecvate ale curții imperiale, birocrăția, demoralizarea și dezorientarea au dus la dezintegrarea rapidă a imperiului, fiind suficientă în aceste condiții doar o scânteie pentru a se produce un adevărat incendiu⁴.

Este greu de spus dacă șansele supraviețuirii autocrației ruse și evoluția sa spre un regim monarhic constituțional ar fi fost mai mari în timp de pace. Războiul și revoluția au fost două verigi strâns legate ale aceluiași lanț; vom încerca să urmărim în ce măsură ele s-au influențat reciproc.

Marele Stat Major german a urmărit scoaterea Rusiei din război cu ajutorul "virusului bolșevic". Ludendorff este explicit în memoriile sale: "Guvernul nostru, trimițându-l pe Lenin în Rusia, și-a luat asupra lui o mare responsabilitate! Călătoria era justificată din punct de vedere militar; trebuia ca Rusia să fie înfrântă"⁵.

Implicarea germană în evoluția situației din Rusia anului 1917 nu poate fi negată. Controverse au apărut în legătură cu dimensiunile acestei implicări, cu modalitățile concrete de realizare, cu persoanele intrate în angrenaj, cu calitatea lor și cu scopurile pe care le-au urmărit. După mai bine de optzeci de ani, dovezile finanțării de către germani a unor agenți sunt încă puține și asupra lor se mai discută, încă, în contradictoriu. Majoritatea istoricilor occidentali care au studiat revoluția rusă sunt convinși că unii dintre revoluționari, printre care și Lenin, au beneficiat de ajutorul dat de Înaltul Comandament german (acțiune ce avea și acordul conducerii civile a Germaniei)⁶. Se consideră indiscutabil faptul că propaganda bolșevică a fost finanțată cu bani germani, dar nimeni nu poate spune cât de mult au influențat acești bani cursul evenimentelor.

După cel de-al doilea război mondial, arhivele Ministerului de Externe au fost deschise spre cercetare, dar situația s-a schimbat destul de puțin. De "războiul politic" cu Rusia se ocupa o ramură a Ministerului de Externe. Despre arhivele referitoare la agenții departamentului politic (Abteilung) ai Înaltului Comandament și ai Secției Politice a Marelui Stat Major de la Berlin se presupune că au fost distruse la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. În arhivele Ministerului de Externe german documentele ce conțin informații referitoare la implicarea în Rusia sunt destul de puține și, adeseori, indirecte⁷. Pe baza lor a făcut studii amănunțite George Katkow.

În arhivele rusești este puțin probabil să mai fie găsite documente importante referitoare la ajutorul primit de Lenin sau de alți revoluționari

ruși din partea Germaniei. În istoriografia sovietică această chestiune este privită ca o adevărată blasfemie. Dmitri Volkogonov a fost primul cercetător care a avut acces la o serie de arhive secrete⁸. Documente referitoare la perioada revoluționară au fost publicate în *Krasnie Arkhivy* (Arhiva Roșie), în 106 volume, în perioada 1920-1941⁹.

Documente sau copii ale documentelor pe care Leon Troțki le-a luat cu el în exil și le-a depozitat la Houghton Library (Universitatea Harvard)¹⁰ au fost publicate de către Jan M. Meijer în 1964¹¹.

Informații referitoare la evenimentele petrecute în Rusia în cursul anilor 1917-1918 se găsesc și în arhivele românești. Astfel, în Arhivele Militare Române de la București și Pitești am găsit rapoarte ale atașatului militar român la Petrograd, locotenent-colonel (mai târziu colonel) Dimitrie Palada, ale reprezentantului român pe lângă STAWKA, generalul C. Coandă, rapoarte de presă, etc. Din acestea se desprinde ideea că Înaltul Comandament german depunea eforturi serioase pentru a obține defectiunea Rusiei și, eventual, a României, pe frontul de Răsărit.

Memoriile personajelor implicate sau care doar au asistat la evenimentele din 1917 din Rusia prezintă, fără îndoială, un interes incontestabil dar, în același timp, suntem obligați să le utilizăm cu prudență. Acolo unde informațiile provenite din asemenea surse au putut fi verificate și prin intermediul unor surse arhivistice sau de altă natură, le-am acordat creditul necesar. Oamenii de stat germani ai epocii sunt extrem de reticenți în scrierile lor atunci când vine vorba de acțiunile germane, altele decât cele militare, îndreptate împotriva Rusiei. Fostul împărat Wilhelm al II-lea nu le pomeneste deloc¹². De cealaltă parte, rușii adoptă atitudini diferite, în funcție de apartenența lor politică. De remarcat sunt memoriile lui Alexandr Kerenski, în care se face pe larg referire la faptul că Lenin și susținătorii săi ar fi fost agenți germani.

În ceea ce privește lucrările de specialitate ce analizează revoluția rusă și actorii săi, ele pot fi împărțite în mai multe categorii. În primul rând, a existat o istoriografie oficială sovietică sau inspirată de aceasta, în care se vorbește despre lupta eroică a poporului rus pentru construirea noii societăți socialiste. Un exemplu de receptare în Franța a istoriografiei marxiste, dar de orientare troțkistă, este lucrarea lui Jean Ellenstein, *Histoire de l'U.R.S.S.*, apărută la Paris în anii '70. Autorul era de părere că revoluția a fost, totuși, afectată de înapoierea țării, de mediul internațional ostil, de erorile bolșevicilor. Această teză permitea păstrarea speranțelor într-un

socialism cu față umană. Observăm, însă, că rigoarea științifică este neglijată în favoarea ideologiei¹³

Evident, în scrierile de orientare marxistă se neagă orice legătură dintre bolșevici și autoritățile germane.

De cealaltă parte a baricadei, autorii occidentali, dintre care îi amintim pe R. Pipes, George F. Kennan, G. Katkow etc. încearcă să surprindă fenomenul revoluției ruse în complexitatea sa, să-i reconstituie circumstanțele proprii și să-i surprindă consecințele. Unii dintre ei, printre care și Alan Moorehead, nu ezită să-i considere pe Lenin spion¹⁴, alții folosesc un ton mai temperat. În lucrarea sa, *Comprendre la Revolution russe*, Martin Malia compară revoluția rusă cu revoluțiile moderne din Europa occidentală și descoperă că aceasta urmează, până la un moment dat, modelul clasic, apoi, brusc, ia o direcție necunoscută până atunci în istoria lumii, revelând un nou univers.

Revoluția rusă a însemnat, din perspectiva timpului, "o completă re-proiectare a statului, a societății, a economiei și a culturii în întreaga lume, având drept scop crearea omului nou"¹⁵. Un fenomen de o asemenea amploare nu se putea să nu fie amplu discutat, atât în perioada în care a avut loc, cât și mai târziu. Faptul că autoritățile germane au avut și ele contribuția lor nu le diminuează cu nimic importanța și semnificația. El trebuie privit în contextul desfășurării primului război mondial și al intereselor germane pe frontul de Răsărit.

În cele ce urmează, ne propunem, analizând intervenția politică a Germaniei în Rusia să surprindem scopul acesteia și să o comparăm cu acțiunile întreprinse pe teritoriul celorlalte state ale Antantei. În egală măsură, vom căuta să identificăm câteva persoane de care s-au folosit autoritățile germane pentru a orienta derularea evenimentelor într-un sens favorabil lor.

*

La sfârșitul secolului al XIX-lea Germania s-a impus ca mare putere europeană, în detrimentul Franței, care a avut nevoie de timp pentru a se reface după războiul franco-prusian din 1870-1871. Creatorul statului modern german, Otto von Bismark, a căutat să împiedice cu orice preț alianța franco-rusă. Pentru Germania, aflată între Franța și Rusia, problema unui război pe două fronturi se conturase încă de la început. Șeful de stat major al Comandamentului suprem german a fost, în perioada 1857-1888, Helmuth von Moltke (feldmareșal din 1871)¹⁶. În planurile sale de război ei

prevedea ca Germania, susținută de Austria, să lupte mai întâi împotriva Rusiei, mulțumindu-se în partea franceză cu o defensivă cu baza la Metz¹⁷. Succesorul său, Waldersee, a păstrat această concepție, de defensivă în fața francezilor și ofensivă în fața rușilor¹⁸. Alfred von Schlieffen a continuat opera lui Moltke, dar a adaptat-o realităților din vremea în care a fost șef al Marelui Stat Major german (1891-1905)¹⁹. Forța militară franceză crescuse și părea imposibil ca armata rusă să mai fie surprinsă printr-un atac rapid. În consecință, planul de război al mareșalului Schlieffen a fost o răsturnare a planului lui Moltke. În est prevedea apărarea, iar în vest – un atac irezistibil²⁰. El păstrează, însă, ideea moltkiană a loviturilor de flanc, învăluirii și întoarcerii, considerând că modelul încercuirii perfecte a fost bătălia de la Cannae, din antichitate. Faimosul plan Schlieffen, lăsat “moștenire”, în 1906, succesorului său, nepotul feldmareșalului Moltke, avea nevoie, pentru a reuși, de îndeplinirea unei condiții primordiale: aceea de a întârzi cât mai mult aripa dreaptă germană. Generalissimul Moltke a neglijat tocmai acest lucru, reducând forțele însărcinate cu manevra decisivă a învăluirii în favoarea armatelor germane din Lorena²¹. Aceasta a fost una din cauzele eșecului manevrei inițiale în vest de la debutul primului război mondial.

Dacă planurile de război germane prevedeau, încă din ultima parte a sec. al XIX-lea posibilitatea purtării unui război pe două fronturi, nu este greu de presupus faptul că a fost gândită și o eventuală scoatere din război a uneia dintre părți și cu alte mijloace decât cele militare. Acțiunile militare s-au împletit, în războiul modern, cu acțiunile politice, diplomatice și propagandistice²². Dacă pe timp de pace acțiunea politică folosește și elemente ale artei militare, pe timp de război acțiunea militară se folosește și de elementele politicului. Eșecul planului Schlieffen în septembrie 1914 a demonstrat că Germania nu putea câștiga un război pe două fronturi doar pe cale militară. Era necesară inițierea unei păci separate cu oricare dintre membrii Antantei. Politica de subversiune în Rusia, Marea Britanie, Franța și aliații lor, în scopul scoaterii din război, era inclusă în planurile germane²³.

În Marea Britanie germanii au încercat să se folosească de irlandezul Roger David Casement, acordând sprijin mișcării separatiste irlandeze. În Franța, Joseph Caillaux a fost folosit de germani pentru a propune o pace de compromis²⁴. În Rusia, germanii au sprijinit mișcările naționaliste separatiste, dar și pe bolșevicii conduși de Lenin.

Există indicii că și în cazul României s-a aplicat același plan, ce avea drept scop scoaterea din luptă prin provocarea de tulburări sociale și politice în interior, prin propagandă defetistă și prin propuneri de pace separată²⁵.

La sfârșitul anului 1916 și în prima parte a anului următor soldații români au fost ținta unor acțiuni propagandistice intense. Se urmărea demoralizarea lor, ei fiind îndemnați să dezerteze sau să se predea germanilor²⁶.

În primăvara anului 1917 au început și în Moldova tulburări în rândul trupelor rusești, fapt ce pune în pericol stabilitatea regimului politic din România, și așa încercat de război. La Iași, Sovietul de la Nicolina a organizat acțiuni pentru eliberarea din închisoare a liderului socialist Cr. Racovski²⁷. Manifestațiile anarhiste de la Iași au fost subiect de discuție, la 22 aprilie 1917, între reprezentanții României și ministrul rus Gucikov. Acesta a dispus ca prin presa rusească să se facă cunoscut faptul că Racovski este agent german. De asemenea, comandamentul rus din România era însărcinat să protejeze familia regală și să mențină ordinea publică²⁸, deoarece existau informații că se urmărea punerea în aplicare a unui plan de detronare a regelui și de schimbare a regimului politic din România.

Propaganda bolșevică a continuat să se extindă în satele din Moldova și în armata română în vara aceluiași an²⁹.

După lovitura de stat din 7 noiembrie 1917 autoritățile bolșevice din Rusia au continuat să organizeze acțiuni în vederea arestării Regelui Ferdinand și a guvernului român și a proclamării României drept republică sovietică³⁰.

În paralel cu utilizarea propagandei, pe frontul din Moldova germanii au încercat să profite și de dezertarea colonelului Alexandru Sturdza³¹. Acesta i-a spus baronului Valeriu Kapri, ofițer în armata austro-ungară, că a trecut linia frontului deoarece era nemulțumit de purtarea "intolerabilă și dușmănoasă" a aliaților ruși³². Intenția sa era aceea de a organiza trecerea trupelor române de partea germanilor³³. Realizarea planului urma să fie asigurată și de ajutorul locotenent-colonelului Alexandru Crăiniceanu.

La 7 aprilie 1920, ofițerul român de legătură la Viena a trimis Marelui Stat Major, Biroului 2 Contrainformații, o copie a raportului referitor la destăinuirile făcute de Sturdza colonelului austriac von Randa. Raportul cuprindea:

"Partea I. Date asupra organizării armatei române.

Partea II. Ordinea de batae a armatei române după refacerea din 15

Jan. 1917.

Partea III. Apelul către soldații români de a-și trăda țara care a fost aruncat în liniile române.

Idem ordinea de batae română (frontul vestic) la 29. XI. 916 dela serviciul de informații a grupului generalului Archiduce Josif³⁴.

Sturdza a fost considerat de către germani un idealist, iar planul său a fost primit cu rezervă, neîncrederea lor fiind confirmată de eșecul acțiunii și de încercarea unui grup de ofițeri români de a-l atrage într-o cursă³⁵. Condamnat la moarte în contumacie, Alexandru Sturdza a locuit în Germania până când crima sa a fost prescrisă, reîntorcându-se în România – într-un moment pe care îl considerăm semnificativ – în preajma celui de-al doilea război mondial. Locotenent-colonelul Alexandru Crăiniceanu a fost prins, condamnat la moarte și executat de către regimentul pe care-l comandase, Regimentul 25 Infanterie.

*

De cine s-a folosit Germania în acțiunea de revoluționare a Rusiei și de ce mijloace financiare a făcut uz?

Răspunsul este destul de dificil datorită faptului că, de obicei, în asemenea cazuri se urmărește ștergerea oricăror urme compromițătoare atât de către cei care inițiază contactarea agenților, cât, mai ales, de către agenții implicați.

În epocă s-a discutat mult asupra intervenției germane în evenimentele din Rusia. Se știa despre existența unor agenți germani, în special în regiunile de graniță și la Petrograd³⁶.

Germania recrutase spioni, în primii doi ani de război, din rândurile prizonierilor din lagărele germane³⁷. Erau preferați cei care proveneau din rândurile naționaliștilor ucrainieni sau din rândurile socialiștilor.

Un caz interesant pare să fi fost cel al lui Iermolenko. Într-un articol din ziarul "Vecernia Vremia" din 13 iulie 1917, intitulat *Lenin și Miasoiedov*, semnat de Al. Ksiunine³⁸, se menționează faptul că lui Iermolenko, prizonier într-un lagăr german, i se propusese să se întoarcă în Rusia și să facă spionaj în favoarea Germaniei. Dimitrie Spiridonovici Iermolenko susținea că a intrat în acțiune ca urmare a unei erori: a primit scrisorile adresate lui Stefan Spiridonovici Iermolenko, naționalist ucrainean și membru al grupării bolșevice. Dându-se drept Stefan Spiridonovici a primit suma de 1 500 de ruble și misiunea de a face propagandă pentru

schimbarea guvernului provizoriu (în special pentru înlăturarea lui Miliukov și a lui Gucikov, miniștri ce se pronunțaseră pentru menținerea Rusiei în alianța cu Franța și cu Anglia), pentru separarea Ucrainei de Rusia și pentru încheierea rapidă a unei păci separate³⁹. Instrucțiunile se refereau la procedee de corespondență cu autoritățile germane, nume de bănci care se ocupau cu plățile, numele unor agenți (printre care l-a pomenit și pe Lenin)⁴⁰.

Iermolenko a dezvăluit aceste lucruri generalului Alexeiev în aprilie 1917. Împreună cu generalul Denikin, Alexeiev a redactat un memorandum pe care l-a prezentat, în mai 1917, lui Kerenski. Guvernul provizoriu a ordonat deschiderea unei anchete ce avea drept obiective supravegherea agenților și obținerea de probe referitoare la legătura dintre Lenin și Înalțul Comandament german. S-a stabilit că intermediarii prin care se transferau sumele de bani erau Ganețki (în Suedia), Kozlowski și doamna Sumenson (la Petrograd)⁴¹, iar tranzacțiile se făceau prin băncile Disconto-Gesellschaft (Berlin), Nya Bank (Stockholm) și Banca Siberiei (Petrograd)⁴².

Despre această anchetă nu știau, din guvern, decât Kerenski, Lvov, Nekrassov (ministrul Comunicațiilor) și Tereșenko (ministrul de Externe). Rezultatele parțiale au fost publicate prematur în iulie 1917, ca urmare a încercării bolșevicilor de a prelua puterea, fapt ce a împiedicat guvernul provizoriu de a mai prinde în flagrant pe cei implicați.

În documentele din arhivele germane Iermolenko apare sub o altă lumină. Ministerul de Externe german a cerut Secției Politice a Marelui Stat Major de la Berlin explicații în legătură cu dezvăluirile din presa rusă. Răspunsul a venit de la locotenentul Schöning, care avea în grijă, în acel moment, lagărul de prizonieri în care se aflase Iermolenko. El considera că Iermolenko nu trădase făcând aceste destăinuri, ci oferise guvernului provizoriu doar informații aparent importante, pentru a-i câștiga încrederea, pentru a nu fi bănuït ca agent german. Un argument în acest sens era, pentru Schöning, știrea că fiica și ginerele lui Iermolenko plecaseră la Odessa și urmau să intre în legătură cu agenții germani⁴³. Privită din perspectiva timpului, se poate spune că misiunea lui Iermolenko a avut succes: Miliukov și Gucikov au fost siliți să demisioneze, Ucraina s-a separat de Rusia, iar după venirea bolșevicilor la putere s-a încheiat și pacea separată.

Ca urmare a denunțului său, Iermolenko a fost considerat de către

bolșevici drept agent al Înaltului Comandament rus, plătit pentru a-i compromite pe Lenin și pe colaboratorii săi⁴⁴. În consecință, a fost arestat după venirea lor la putere.

Considerăm că un personaj-cheie în explicarea relațiilor dintre gruparea bolșevică și autoritățile germane a fost Alexander Lazarevici Helphand, cunoscut sub pseudonimul Parvus. În perioada cât a urmat studiile în Occident și și-a luat doctoratul în filosofie la Berna, a cunoscut personalități ale mișcării socialiste europene. În 1904 a publicat o serie de articole în care prevedea înfrângerea Rusiei în războiul cu Japonia și declanșarea unei mișcări revoluționare la Petrograd⁴⁵. El este și autorul teoriei referitoare la "revoluția permanentă"⁴⁶ și a jucat un rol important în revoluția rusă din 1905. Exilat în Siberia⁴⁷, a reușit să evadeze și să emigreze în Germania, unde a intrat în legătură cu Ministerul de Externe german⁴⁸. Scopul declarat al vieții sale era dezintegrarea Imperiului rus în state naționale democratice. După 1905 ținea legătura cu Rusia prin intermediul lui Maxim Gorki, al cărui agent literar în Germania era. În momentul în care au apărut neînțelegeri legate de bani între el, pe de o parte, și Maxim Gorki și social-democrații germani, de cealaltă parte, a plecat la Constantinopol, unde a câștigat o avere considerabilă făcând comerț. De fapt, activitatea comercială era în strânsă legătură cu cea politică. După izbucnirea primului război mondial a reușit să obțină sprijinul unor importanți oameni politici germani, precum Wangenheim, ambasadorul german la Constantinopol, contele von Brockdorff-Rantzau, ambasadorul german la Copenhaga⁴⁹ și chiar al cancelarului Theobald von Bethmann-Hollweg, pe care l-a convins să mizeze pe cartea bolșevicilor⁵⁰. În paralel, a creat o organizație revoluționară, care activa, în sud, la Sofia și la București, iar în nord, la Copenhaga și Stockholm. La 20 ianuarie 1915 ambasadorul german la Constantinopol remarcă, într-un raport, faptul că această organizație devenise foarte activă⁵¹.

Autoritățile germane erau interesate de ideea revoluționării Rusiei cu ajutorul lui Parvus, tot așa cum erau interesați și de eventualitatea încheierii unei păci separate cu o grupare de dreapta de la Petrograd⁵². Parvus l-a avertizat pe ambasadorul german Wangenheim că interesele guvernului său coincid cu cele ale revoluționarilor ruși⁵³; menținerea țarului în fruntea Rusiei făcea ca aceasta să rămână o amenințare pentru Germania.

Alexandr Helphand (Parvus) era apropiat atât de Ministerul de Externe german, care îi pune la dispoziție fonduri importante, cât și de Secția

Politică a Marelui Stat Major german de la Berlin⁵⁴.

În mai 1915 Parvus l-a contactat pe Lenin, având aprobarea autorităților germane, și i-a propus colaborarea pentru răsturnarea regimului țarist⁵⁵. Lenin a refuzat să se implice direct, fiind conștient de pericolul pe care l-ar fi reprezentat o eventuală descoperire a unei legături între el și autoritățile germane. El avea, însă, nevoie de bani, indiferent de unde veneau aceștia; în consecință, a acceptat să furnizeze informațiile pe care le primea din Rusia, referitoare la situația internă, unui naționalist estonian, Keskula, care, la rândul său, le înmâna autorităților germane. Banii par să nu fi fost dați direct, ci au fost camuflați prin activitățile unei firme de comerț în care partea germană era reprezentată de către Parvus și, probabil, Keskula, iar cea bolșevică – de Ganețki, Sumenson și Kozłowski⁵⁶. Firma făcea export de bunuri germane în Rusia (în timp ce cele două țări se aflau în plin război!), sumele obținute nerevenind furnizorilor germani, ci fiind folosite pentru finanțarea lui Lenin⁵⁷. În legătură cu această înțelegere ar putea fi pusă cererea făcută Trezoreriei de către Ministerul de Externe german, în iulie 1915, de a vira 5 milioane de mărci pentru intensificarea propagandei revoluționare⁵⁸.

Suma rulată de Ganețki și Sumenson era impresionantă – dacă ținem cont de însemnările șefului adjunct al serviciului de contrainformații din cadrul districtului militar Petrograd, păstrate la Arhivele de Stat ale federației Ruse – peste două milioane de ruble⁵⁹. Kozłowski, unul dintre liderii socialiști polonezi, arestat în iulie 1917, a încercat să explice anchetatorilor că suma provenea din contrabanda cu articole de toaletă feminină⁶⁰.

În ciuda faptului că Parvus pusese în mișcare toată această mașinație, mizând pe victoria lui Lenin, cel din urmă a evitat, în permanență, să riște compromiterea apărând alături de el. Astfel, în timpul celebrei călătorii în "trenul plumbuit" spre Rusia, pe care tot Parvus o înlesnise, Lenin a refuzat să se întâlnească cu el, iar când în noiembrie 1917 Parvus a dorit să se întoarcă în Rusia pentru a intra în activitatea revoluționară, Lenin l-a refuzat din nou⁶¹.

Credem că această atitudine este legată de două motive. Pe de o parte, liderul bolșevic resimțea o anumită teamă în fața unui om cu o asemenea experiență, extrem de inteligent și abil. Pe de altă parte, Parvus avea suficiente probe pentru a-l șantaja sau pentru a-l compromite. În Rusia nu era loc pentru amândoi. Faptul că Alexandr Helphand (Parvus) dispunea de probe ce demonstau implicarea germană în revoluționarea Rusiei reiese

și din amenințările pe care le-a adresat guvernului german atunci când acesta a refuzat să-i mai acorde sprijin financiar⁶².

Lenin, după venirea sa la putere, a încercat să șteargă orice urmă a ajutorului dat de germani. Au fost confiscate probele acumulate în cursul anchetei guvernului provizoriu referitoare la "trădarea" liderilor bolșevici: într-un raport al celor însărcinați cu această treabă se consemnează existența unor ordine ale Băncii Imperiale Germane (nr. 7433, nr. 2754) prin care se autorizează plata banilor destinați propagandei pacifiste în Rusia⁶³. Raportul, semnat de E. Polivanoff și E. Zalkind, este publicat și în lucrarea *Le complot germano-bolcheviste*⁶⁴.

Dacă Parvus a fost, în mod evident, un personaj care s-a folosit de sprijinul german cu scopul de a revoluționa Rusia, întâlnim printre mențiunile referitoare la agenți germani și indivizi extrem de controversați, precum Kolyshko. Fost ziarist, el se declară omul de legătură între anumite cercuri pro-germane din Rusia și oficiali germani. La începutul anului 1917, deoarece pretindea că este apropiat de membrii guvernului provizoriu, a fost pus în legătură cu deputatul german Erzberger pentru a elabora termenii unui posibil armistițiu⁶⁵. În aprilie 1917, Kolyshko a plecat la Petrograd cu acest proiect având, de asemenea, și misiunea de a susține financiar un ziar pro-german, scop în care i s-au dat trei milioane de ruble⁶⁶. El a fost, însă, arestat, misiunea sa înregistrând un răsunător eșec.

Unul dintre agenții care au informat Ministerul de Externe german despre evoluția mișcării revoluționare ruse a fost și Zivin, un membru al Partidului Socialist Revoluționar, bun prieten cu Cernov (membru al guvernului provizoriu). În documentele germane el apare sub numele de Weiss, iar prietenul său, pe care îl chema Levinstein sau Löwenstein, purta numele de cod Blau⁶⁷. Zivin s-a întors în Rusia, împreună cu doamna Cernov, în iunie 1917, prin Franța și Anglia⁶⁸. Misiunea sa era aceea de a face propagandă pacifistă și de informa, prin intermediul lui Levinstein, rămas în Elveția, asupra situației militare din Rusia. Informațiile le procura de la Cernov sau din anturajul său. Faptul nu a scăpat neobservat serviciului de contraspionaj al guvernului provizoriu rus, după cum s-a putut deduce din avertismentul dat de Boris Savinkov generalului Kornilov de a nu divulga secrete militare într-o ședință de guvern⁶⁹.

Robert Grimm a fost unul dintre agenții bine cotați ai Secției Politice a Marelui Stat Major de la Berlin. Membru important al Partidului Socialist din Elveția, el a fost cel care l-a contactat pe consilierul elvețian Hoffman

pentru a-i cere aprobarea în vederea organizării trecerii grupului condus de Lenin prin Germania spre Rusia⁷⁰. Romberg, ministrul german la Berna, a încercat să îl plaseze în preajma lui Lenin pentru a se ocupa de expedierea peste graniță dar Lenin îl considera un reacționar, locul său fiind luat de Fritz Platten, un socialist elvețian cu vederi mai de stâng⁷¹.

Legătura lui Grimm cu Secția Politică era ținută în secret, de ea neștiind nici Ministerul de Externe german, în ciuda colaborării strânse dintre cele două. În primăvara anului 1917 el a primit misiunea de a pleca în Rusia pentru a transmite Sovietului din Petrograd condițiile de pace germane⁷². La 31 mai, Tereșcenko a făcut publică corespondența dintre Grimm și Hoffman în care se prezentau condițiile păcii separate cu Germania⁷³. În consecință, Grimm a fost expulzat, iar opinia publică din Petrograd părea să dezaprobe acum acțiunile bolșevicilor⁷⁴. După evenimentele din iulie 1917 legătura dintre bolșevici și Înaltul Comandament german părea să fie certă, cu toate că dovezile prezentate în acest sens nu au fost niciodată suficient de solide.

Existența unor personaje ce au jucat rolul de oameni de legătură este, credem noi, o dovadă indirectă a colaborării germano-bolșevice. Dimensiunile reale ale colaborării sunt greu de surprins, existând tendința de a fi supraapreciate sau subapreciate, în funcție de contextul politic în care sunt analizate. În literatura de specialitate occidentală a devenit un adevărat mit ajutorul dat de Germania lui Lenin⁷⁵, în ciuda faptului că probele sunt relativ puține și discutabile. Un exemplu concludent îl reprezintă afacerea Sisson.

Edgar Sisson fusese trimis în Rusia ca reprezentant special al Comitetului de informare oficială, în timpul iernii 1917-1918. El a primit de la Raymond Robins un set de document din care rezulta că bolșevicii erau finanțați de către germani⁷⁶. Maiorul Robins era, oficial, șef adjunct al Crucii Roșii americane. Neoficial aparținea serviciului de informații al armatei americane. Ca și în cazul lui Sisson, scopul misiunii sale era acela de a-i convinge pe ruși că adevărata amenințare pentru revoluție venea, de fapt, din partea Germaniei, și că interesul lor era acela de a continua războiul alături de Antantă⁷⁷. În aceste condiții, suspiciunile legate de autenticitatea documentelor publicate ulterior nu au întârziat să apară. Nici astăzi nu se poate da un verdict indiscutabil, dar remarcăm că declasificarea unor fonduri de arhivă rusești sau americane au adus probe în favoarea lor. Astfel, Dmitri Volkogonov a descoperit documente care confirmă

ideea implicării germane în Rusia studiind în Arhivele de Stat ale Federației Ruse, în Arhivele Centrale Speciale de Stat, în Centrul rus pentru păstrarea și studierea istoriei naționale.

În paralel, în dosarele Serviciului de Informații al armatei americane a fost descoperită o telegramă prin care se arată că serviciul Italian de Interceptare a Transmisiilor Radio și de decriptare a transmisiunilor făcute prin cod observase că bolșevicii încă mai colaborau cu autoritățile germane în ianuarie 1918⁷⁸. Se confirmă astfel ipoteza că în timpul negocierilor de pace separată generalul Hoffmann îi da anumite indicații lui Troțki. În documentul 37A publicat în *Le complot germano-bolcheviste*, datat 31 decembrie 1917 (s.v.), se spune: "După ce tovarășul Troțki a explicat că Consiliul nu dispunea de nici un mijloc pentru a influența Statul Major român, generalul Hoffmann a insistat asupra necesității și a posibilității de a trimite agenți de încredere în armata română, de a aresta misiunea română de la Petrograd și de a lua măsuri pentru a-i convinge pe regele României și pe comandanții armatei române. În urma acestei întrevederi tovarășul L. Troțki a cerut telegrafic arestarea tuturor membrilor misiunii române la Petrograd. Acest raport a fost încredințat unui emisar special, tovarășul I. G. Borosoff, care a fost însărcinat să transmită comisarului Podvoisky câteva informații confidențiale despre trimiterea în armata română a persoanelor pe care Borosoff le va numi. Toate aceste persoane vor fi plătite prin "Banca germană a industriei țigăului"⁷⁹. Reprezentantul României la Petrograd, Diamandy, a fost arestat, într-adevăr, dar bolșevicii au fost nevoiți să îl elibereze ca urmare a protestelor celorlalte misiuni diplomatice. Împotriva României s-a luat măsura confiscării tezaurului și s-a hotărât expulzarea diplomatului român. Într-o telegramă a lui Troțki către Stalin din 31 ianuarie 1918 se reflectă interesul deosebit pe care îl mai prezenta pentru liderii bolșevici această problemă⁸⁰. Contează, deci, mai puțin dacă documentul este autentic sau nu, cert este că acțiunea a avut loc și a urmărit să convingă autoritățile române să se supună voinței bolșevice și germane.

A fost Lenin spion, trădător, agent al Germaniei? Răspunsul credem că trebuie să fie nuanțat, iar această nuanțare o găsim în majoritatea scrierilor referitoare la revoluția rusă. Este adevărat că Lenin a fost ajutat de germani să se reîntoarcă în Rusia, că a primit bani (remarcăm că în epocă au apărut un număr impresionant de tipărituri bolșevice – în toamna anului 1917 se ajunsese la circa optzeci⁸¹), dar el a acceptat în ideea că nu putea

combate capitalismul fără capital⁸². Lenin gândea că va face să cadă și coroana Hohenzollernilor așa cum a căzut și cea a Romanovilor⁸³.

În memoriile sale, Kerenski însuși recunoaște că Lenin "nu era un agent german în sensul obișnuit al cuvântului. Nu considera Rusia burgheză ca fiind patria sa și nu simțea să aibă vreo obligație față de aceasta"⁸⁴. Acțiunile sale de după revenirea în Rusia au coincis cu interesele germane și există indiciile unei anumite sincronizări. Apelul său prin care cerea încheierea imediată a păcii și încuraja fraternizările pe front, provocarea de tensiuni sociale la Petrograd în momente în care armata germană relua ofensiva pe front, erau o completare a acțiunilor germane. Falsose propuneri de armistițiu și fraternizările erau încurajate și de către Înaltul Comandament german, dar ele nu erau decât "o joacă a Germaniei imperiale cu naivitatea țaranului rus"⁸⁵.

*

Pot fi explicate evenimentele din Rusia anului 1917 doar prin intervenția germană? Credem că un răspuns afirmativ la această întrebare nu ar putea fi dat nici în urma celei mai superficiale analize. Cei mai mulți autori care au studiat procesul revoluționar rus și originile sale s-au întrebat dacă regimul țarist ar fi putut supraviețui, dacă războiul i-a frânat evoluția spre un regim constituțional. Realitățile lumii rusești de dinainte de război sunt dificil de înțeles datorită specificului acesteia. Era o lume în care se împleteau, în egală măsură, spiritul asiatic și tendința de aderare la valorile europene.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea încep să se înfăptuiască în Rusia o serie de reforme, în special în lumea satelor, dar efectele lor nu au fost mulțumitoare. Dezvoltarea industrială s-a făcut într-un ritm lent comparativ cu alte state europene ce aspirau la statutul de mare putere, fapt ce s-a reflectat și asupra condițiilor de viață. Încercările de modernizare social-politică și economică au fost acompaniate de reacții neadecvate, extreme, atât din partea autorităților cât și din partea celor ce contestau regimul țarist. Sistemul politic rusesc la începutul secolului al XX-lea era dominat de țar care guverna prin decrete.

Inteligența rusă a deschis drumul în lupta împotriva țarismului. Hélène Carrère d'Encausse considera că aceasta reprezintă un fenomen unic în istoria europeană. Elementele sale definitorii fiind conștientizarea problemelor social-politice ale Rusiei și fervoarea revoluționară, inteligența rusă s-a situat mereu între putere și masse⁸⁶. Propaganda făcută de către

intelectualii ruși, în special de către cei ce îmbrățișau teoriile marxiste, atrăgea proletariatul din centrele industriale. La congresul din 1903 în cadrul căruia s-a hotărât constituirea Partidului Social-Democrat Muncitoresc din Rusia, doar patru din cei 58 de delegați erau lucrători⁸⁷. Controlul asupra organului de presă al partidului, "Iskra", a ajuns să îl dețină o grupare cunoscută sub numele de bolșevici. Aceasta, în frunte cu Vladimir Ilici Ulianov, avea păreri diferite față de restul partidului în special asupra a trei probleme: rolul țăranului în revoluție, intervalul de timp care trebuia să despartă revoluția burgheză de cea socialistă și rolul partidului în societate⁸⁸. Conducătorul grupării și-a început activitatea revoluționară ca urmare a unui complex de împrejurări în care un rol important l-au jucat condamnarea la moarte a fratelui său, în 1887, acuzat de complot împotriva țarului Alexandru al III-lea, și exmatricularea de la Universitatea din Kazan pentru un motiv relativ minor. A început să folosească pseudonimul Lenin, derivat probabil de la numele fluviului Lena din Siberia, în 1902. A fost exilat în Siberia între anii 1897-1900 și a locuit în vestul Europei între anii 1900 și 1917, cu excepția unei scurte perioade din 1905-1906.

În declanșarea revoluției din 1905 bolșevicii conduși de Lenin au jucat un rol destul de nesemnificativ, aceasta fiind mai mult o mișcare spontană. Lenin a încercat să profite reîntorcându-se clandestin în Rusia în octombrie 1905 și organizând o insurecție militară. Gruparea bolșevică a fost înfrântă de către generalul Dubasov, iar liderul său a fost nevoit să-și reia activitatea în exil⁸⁹.

Ca urmare a evenimentelor sângeroase din 1905, țarul a fost nevoit să promită liberalizarea regimului – respectarea libertății civile, aplicarea votului universal, acordarea unui rol mai mare adunărilor reprezentative. Aceste concesii mulțumeau, în cea mai mare măsură, mișcarea liberală, dar o izolau definitiv de mișcarea socialistă. În ciuda promisiunilor lui Nicolae al II-lea, realitatea politică din Rusia nu s-a schimbat semnificativ, iar revoluția din 1905 nu a fost decât preludiul celei din 1917⁹⁰. Până la declanșarea primului război mondial, criza se va agrava continuu, în ciuda încercărilor guvernului de a introduce un program de modernizare. G.F. Kennan își exprimă îndoiala în ceea ce privește posibilitatea regimului țarist de a se mai salva datorită stadiului avansat de dezintegrare⁹¹.

La începutul războiului a existat și în Rusia, pentru o scurtă perioadă, o stare de spirit favorabilă acestuia. O serie de înfrângeri succesive, lip-

surile, greutatea materiale pe front și în spatele frontului au provocat o stare de nemulțumire generală. Nu trebuie neglijată nici starea de înapoieră a populației, precum și lipsa unui spirit civic necesar statului modern, în special în vreme de război. Nu au întârziat să apară acuzațiile de trădare și spionaj, inclusiv la adresa țarinei. Defetismul se răspândea cu repeziciune. Dificultățile interne ale Rusiei erau vizibile și din exterior. Unul dintre oamenii din anturajul lui Wilhelm al II-lea, bun cunoscător al situației din Rusia, Theodor Schiemann⁹², observa că imperiul se afla în pragul colapsului.

Gravitatea crizei politice a fost dezvăluită în întregime de asasinarea lui Grigori Rasputin, la sfârșitul anului 1916. Ceea ce în condiții normale ar fi fost considerată o simplă intrigă de curte, în 1916 reprezenta o încercare disperată de a avertiza familia imperială că pierduse sprijinul celei mai mari părți a populației. Țarul a continuat, totuși, să ignore Duma și se încăpățâna să conducă personal operațiunile pe front, cu toate că împreriările și cerințele războiului modern ar fi trebuit să îl convingă să rămână la Petrograd. Eșecurile militare nu făceau decât să îi umbrească și mai mult personalitatea.

Revoluția a izbucnit în februarie/martie 1917 ca o mișcare spontană, într-un moment în care chiar deputatul socialist-revoluționar Alexandr Kerensky o declara imposibilă. Există informații despre comitete revoluționare clandestine, dar se pare că nu au intenționat, la început, să amplifice mișcarea⁹³. Guvernul s-a dovedit incapabil să țină situația sub control, iar la 27 februarie/12 martie 1917 revoluționarii au preluat puterea. În aceeași zi a luat naștere și unul din paradoxurile revoluției ruse – puterea duală, reprezentată de un comitet provizoriu constituit de către Dumă, și de un Soviet al muncitorilor și al soldaților⁹⁴. Comitetul provizoriu avea drept obiectiv restabilirea ordinii în domeniul administrativ și asigurarea tranziției spre un regim democratic constituțional. Sovietul din Petrograd era format, în special, din menșevici și socialiști-revoluționari; deși nu s-a proclamat guvern provizoriu, avea o autoritate mai mare decât guvernul și preluase controlul asupra Monetăriei și a Băncii Imperiale. La început comitetul provizoriu și Sovietul din Petrograd au colaborat, ajungând la un acord privind constituirea guvernului provizoriu. Acesta era compus în special din liberali, Kerensky fiind singurul reprezentant al grupărilor de stânga⁹⁵.

Țarul a abdicat în noaptea de 15/16 martie (stil nou), la Pskov. Gestul

său nu poate fi explicat doar prin faptul că i-a fost impus de revoluționari. Au existat momente când ar fi putut ordona măsuri de forță pentru a-și apăra tronul dar se pare că el a dorit mai mult să salveze Rusia. Venirea la putere a forțelor revoluționare (în care bolșevicii nu aveau încă un cuvânt hotărâtor) putea fi pentru soldații ruși o nouă motivație de a lupta împotriva Germaniei.

Rusia a devenit republică în ziua de 4/17 martie 1917. Timp de zece luni, până la venirea la putere a bolșevicilor, statul rus a cunoscut o stare de instabilitate politică și socială vecină cu anarhia.

În perioada martie-aprilie 1917 guvernul provizoriu, condus de prințul Lvov, a fost preocupat de instaurarea unui regim democratic⁹⁶. Miliukov, ministrul de externe, era în favoarea continuării războiului alături de aliații englezi și francezi pentru atingerea scopurilor de război ale Rusiei – Constantinopolul și controlul Strâmtoarelor. În consecință, Înalțul Comandament german devine tot mai convins de importanța susținerii lui Lenin și a bolșevicilor, deoarece aceștia cereau încheierea imediată a păcii⁹⁷.

Instabilitatea politică s-a agravat după întoarcerea lui Lenin în Rusia, în aprilie 1917. Fiind oarecum surprins de succesul mișcării din februarie-martie, el s-a gândit să aplice același scenariu pentru a cuceri puterea. Momentele favorabile nu au întârziat să apară. Ca urmare a telegramei trimise de către Miliukov aliaților, în care arată că guvernul rus dorește să respecte obligațiile contractate față de aliați, bolșevicii au provocat tulburări grave la Petrograd și în rândurile armatei. La jumătatea lunii mai s-a format un nou guvern, în care predomină socialiștii moderați⁹⁸. Ca și guvernul anterior, acesta considera că războiul alături de aliați era o necesitate pentru protejarea revoluției în fața autocrației germane.

O nouă criză guvernamentală, în iunie 1917, a fost prilejul de care s-au folosit bolșevicii pentru a declanșa o puternică propagandă pacifistă. În ziua de 4/17 iulie Lenin a încercat aducerea la putere a grupării sale printr-o lovitură de stat folosind, parțial, scenariul din februarie/martie 1917. Două zile mai târziu liderii lor erau arestați, cu excepția lui Lenin și a lui Zinoviev care au reușit să fugă în Finlanda⁹⁹. Acțiunile bolșevicilor din iulie 1917 trebuie să fie privite în contextul mai larg al desfășurării războiului. Încă din aprilie agenții germani din Rusia comunicau guvernului lor că întoarcerea lui Lenin era un succes pentru Germania, el acționând în sensul dorit de aceasta¹⁰⁰. În vara anului 1917 se observă din nou o sincronizare a intereselor și a acțiunilor germane și bolșevice. La 16 iunie a

fost relansată ofensiva rusă în Galitia, dar ea a înregistrat un eșec catastrofal. Propaganda germană și cea bolșevică au făcut ca armata Rusiei să își piardă forța combatantă.

O nouă etapă a procesului revoluționar rus s-a desfășurat în perioada iulie-august 1917; aceasta este caracterizată de încercarea forțelor de dreapta, sprijinite din exterior de către Anglia și Franța¹⁰¹, de a restabili situația în Rusia. În dorința de refacere a ordinii interne, generalul Kornilov a lansat o proclamație și s-a îndreptat spre Petrograd în fruntea unei armate. Kerenski a considerat acțiunea un pericol pentru revoluție și a făcut apel la bolșevici, deoarece pierduse sprijinul celorlalte forțe politice. Pentru bolșevici acesta a fost momentul care a arătat că erau singurii în stare să mai facă o demonstrație de forță în Rusia. În zonele rurale populația era prea puțin interesată de ceea ce se întâmplă la Petrograd, singura grijă acolo fiind împărțirea pământurilor. În marile centre urbane, propaganda bolșevică câștigase tot mai mult teren. Sursa banilor care au susținut numărul extrem de mare al publicațiilor bolșevice a fost multă vreme controversată. În timp ce adversarii lui Lenin erau convinși că banii veneau din partea autorităților germane, susținătorii săi încercau să acrediteze ideea că ei proveneau din contribuțiile permanente ale muncitorilor¹⁰².

Instabilitatea politică și dificultățile economice au contribuit la impunerea bolșevicilor pe scena revoluției ruse. Au avut un lider hotărât să distrugă vechea organizare politică a Rusiei, care a știut să folosească orice prilej și orice mijloace în favoarea sa. Lenin, în discursurile sale, le-a vorbit oamenilor despre ceea ce le plăcea și voiau să audă. Propaganda bolșevică se axa pe temele încheierii imediate a păcii și a împărțirii pământului, în timp ce mesajul guvernului provizoriu era abstract – “victorie, democrație, pace”¹⁰³ –, iar locuitorii marilor orașe nu erau pregătiți să îl asimileze.

Lovitura de stat de la 25 octombrie/7 noiembrie 1917 reprezintă ultimul act al procesului revoluționar din Rusia¹⁰⁴. Pregătită minuțios de către Lenin și Troțki, ea a avut succes și datorită stării de spirit din Rusia, marcată de o anumită indiferență și de dorința de revenire la stabilitate internă.

Rusia putea încheia acum pace separată cu Germania, iar liderii bolșevici considerau că în scurt timp revoluția va cuprinde întreaga Europă. În *Decretul asupra păcii* Lenin cerea puterilor beligerante trei luni de armistițiu, perioadă în care credea că va reuși să declanșeze revoluția mondială¹⁰⁵. Inițiativa demonstrează că Lenin nu s-a gândit niciodată să se subordoneze intereselor germane. Tot astfel se explică și prelungirea nejustifi-

cată a negocierilor de pace din iarna anilor 1917/1918. Bolșevicii aveau nevoie de pace pentru a-și consolida puterea în interior; Puterile Centrale doreau pacea, în egală măsură, din motive militare, economice și psihologice¹⁰⁶.

Colaborarea bolșevicilor cu autoritățile germane în ultima parte a Marelui Război s-a concretizat și prin încheierea unui acord secret prin care Germania promitea să ajute Rusia împotriva unei intervenții externe (27 august 1918)¹⁰⁷.

*

În stadiul actual al cercetărilor este dificil de demonstrat felul în care bolșevicii s-au folosit de o sursă de finanțare externă. Indicii în acest sens ne oferă cantitatea impresionantă de material propagandistic și evoluția relațiilor sovieto-germane în perioada interbelică. Aliații Rusiei au fost preocupați de această legătură¹⁰⁸, în care vedeau o încercare de răsturnare a regimurilor politice europene tradiționale, ceea ce ar fi fost în avantajul exclusiv al Rusiei bolșevice și al Germaniei.

Problema finanțării revoluției ruse de către autoritățile germane, acceptată de către majoritatea istoricilor occidentali rămâne controversată datorită lipsei unor dovezi explicite în acest sens. Evoluția relațiilor Rusiei sovietice cu celelalte state ale lumii a făcut adeseori ca interesul politic să influențeze evoluția cercetărilor asupra evenimentelor din anii 1917-1918. După cel de-al doilea război mondial discuțiile asupra finanțării externe au fost reluate atât datorită deschiderii unor arhive germane și americane, cât și datorită faptului că unii istorici au văzut în lovitura de stat bolșevică din 1917 originile războiului rece.

Note

1. Bertrand de Jouvenel, *D'une guerre à l'autre*, volumul I: *De Versailles à Locarno*, Paris, Editions Calmann-Lévy, 1940, p. 13.
2. J. Carpentier, F. Lebrun (coord.), *Istoria Europei*, Humanitas, București, 1997, p. 372.
3. H. Stuart Hughes, *Histoire de l'Europe contemporaine*, Marabout Université, vol. I, 1961, p. 132.
4. George F. Kennan, *The Breakdown of the Tsarist Autocracy*, în *Revolutionary Russia*, edited by Richard Pipes, Anchor Books, New York, 1969, p. 1; C. R. M. F. Cruttwell, *A History of the Great War, 1914-1918*, Second Edition, Oxford,

- Clarendon Press, 1980, p. 418.
5. Erich Ludendorff, *Souvenirs de guerre*, vol. II, Payot & Cie., Paris, 1921, p. 119.
 6. Robert-Hermann Tenbroeck, *A History of Germany*, Max Hueber, München, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1968, p.250; Marshall Dill Jr., *Germany: A Modern History*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1961, p. 230.
 7. George Katkow, *German Political Intervention in Russia during World War I*, in *Revolutionary Russia...*, p. 81.
 8. Dmitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, Editura Orizonturi, Editura Lider, București, 1994, p. 20.
 9. Jean Ellenstein, *Histoire de l'U.R.S.S.*, tome I: *La conquete de pouvoir (1917-1921)*, Editions Sociales, Paris, 1972, p. 13.
 10. *Ibidem*, p.14.
 11. *The Trotsky Papers, 1917-1922*, Edited and adnotated by Jan M. Meijer, Mouton & Co., London - The Hague-Paris, 1964
 12. *Memores de Guillaume II*, Librairie Hachette, Paris, 1922, 306 p.
 13. În lucrarea lui J. Ellenstein nu se pomeneste nimic despre eventualele legături între gruparea bolșevică și Inaltul Comandament german.
 14. Alan Moorehead, *The Russian Revolution*, Harper & Brothers Publishers, New York, 1958, p. 207.
 15. Richard Pipes, *The Russian Revolution*, Vintage Books, New York, 1991, p.XXI.
 16. *Pagini din gândirea militară universală*, vol. III: *De la războiul Crimeei la cel de-al doilea război mondial*, ediție îngrijită de: Colonel (r.) dr. Simion Pintea, Colonel dr. Gheorghe Tudor, Editura militară, București, 1988, p. 70.
 17. Pierre Gaxotte, *Histoire de l'Allemagne*, Paris, Flammarion, p. 342.
 18. Raymond Recouly, *Histoire de la Grande Guerre (1914-1918)*, Paris, Les Editions de France, 1934, p. 50.
 19. *Pagini din gândirea militară* . . . p. 107.
 20. Raymond Recouly, *op. cit.*
 21. *Ibidem*, p. 54; P. Gaxotte, *op. cit.*, p. 88-89.
 22. E.H. Carr, *Propaganda in International Politics*, Oxford, Clarendon Press, 1939, p. 3.
 23. George Katkow, *op. cit.*, p. 88-89.
 24. I. Ciupercă, *Relatii sovieto-germane (1917-1922)*, în *Intinerarii istoriografice*, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Iași, 1996, p. 231.
 25. Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluției ruse*, Humanitas, 1998, București, p. 116. Etapele acestei acțiuni erau: provocarea de tulburări prin grupările politice de stângă, lansarea unor apeluri pacifiste de către agenți germani; sprijinirea unor personalități politice favorabile păcii cu Germania.
 26. A.M.R., Pitești, fond 5417, dosar 461, filele 73 și 77; dosar 473, fila 53.
 27. Ion Iacoș, *Studiu introductiv*, în Cristian Racovski, *Serieri social-politice (1900-*

- 1916), Editura Politică, București, 1977, p. 11; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. August 1916 – iunie 1917*, vol. II, Ed. Albatros, București, 1933, p. 202.
28. A.M.R., București, fond 948/29, dosar 24, fila 10. De asemenea, într-un articol din "Odeskii Listok" din 11 iulie 1917, Cr. Racovski este menționat ca agent plătit al germanilor, alături de Lenin, Troțki, Kamenev ș.a. A.M.R., Pitești, fond 5417, dosar 440, fila 68.
29. Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa ș. a. *România în primul război mondial*, Editura Militară, București, 1979, p. 265.
30. Dr. Constantin I. Stan, 1917: *Bolșevismul încearcă să treacă Prutul*, în "Revista de istorie militară", nr. 6 (58) din 1999, pag. 28-29, *passim*.
31. Colonelul Sturdza era fiul lui D.A. Sturdza și ginerele lui P.P. Carp. A studiat la școlile militare din Germania în perioada 1889-1891, fapt care, alături de opiniile din anturajul său, explică atitudinea sa germanofilă.
32. Valeriu Kapri, *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza, Comandantul diviziei a 8-a română. Un episod din războiul mondial 1914-1918 pe frontul român*, Tipografia Societății pe Acțiuni Adolf Sonnenfeld, Oradea, 1926, p. 9.
33. *Ibidem*, pag. 17-23, *passim*.
34. A.M.R., Pitești, fond 5417, dosar 473, fila 12.
35. Valeriu Kapri, *op. cit.*, pag. 34-41, *passim*.
36. Într-o telegramă trimisă de la Legația română din Stockholm către Ministerul de Externe român se menționează că un ofițer român dezertor, N. Razidescu, a fost ajutat să treacă granița și să ajungă la Stockholm de către "un ofițer suedez sau un spion german deghizat": "Autoritățile rusești, atât de severe cu călătorii legali, l-au lăsat să treacă" (A.M.R., Pitești, fond 5417, dosar 422, fila 626). Contraspionajul rusesc a informat deasemenea, pe atașatul militar român la Petrograd, la 28 iunie 1917, despre faptul că un anume Raul George Bozan, cetățean român, ar fi fost convins să facă spionaj în favoarea Germaniei (A.M.R., Pitești, fond 3831, dosar 1106, fila 128).
37. Alexandre Kerensky, *La Revolution russe. 1917*, Payot, Paris, 1928, p. 28.
38. A.M.R., Pitești, fond 3831, dosar 1106, fila 193.
39. *Ibidem*.
40. Al. Kerensky, *op. cit.*, p. 231.
41. *Ibidem*, p. 232.
42. *Ibidem*.
43. George Katkow, *op. cit.*, p. 92-93.
44. *Ibidem*.
45. Dmitri Volkogonov, *op. cit.*, p. 143-144.
46. R. Pipes, *op. cit.* (1998), p. 54. Revoluționarii nu trebuiau să se oprească la stadiul burghez, ci să treacă imediat la revoluția socialistă.
47. *Ibidem*.
48. *Ibidem*, p. 111.

49. D. Volkogonov, *op. cit.*, p. 145.
50. *Ibidem*, p. 142.
51. Apud G. Katkow, *op. cit.*, p. 98.
52. *Ibidem*, p. 98. Germania a inițiat mai multe sondaje de pace separată cu Rusia în perioada 1916-1917 asupra cărora nu intenționăm să insistăm prea mult acum. Generalul Falkenhayn considera, în noiembrie 1914, că Germania nu poate lupta pe două fronturi și îi cerea cancelarului Bethmann-Hollweg să încheie o pace separată cu Franța sau cu Rusia. În același an cancelarul german, prin intermediul unui bancher, Robert Witte, ce se remarcase pentru atitudinea sa ostilă față de intrarea Rusiei în război. O altă încercare a fost făcută prin intermediul regelui Danemarcei, Cristian al X-lea, în prima jumătate a anului 1915. De fiecare dată, Tarul Nicolae al II-lea a respins categoric orice negocieri cu Puterile Centrale (Guy Pedroncini, *Les négociations secrètes pendant la Grande Guerre*, Flammarion, Paris, 1989, p. 49-51, *passim*).
53. D. Volkogonov, *op. cit.*, p. 145.
54. G. Katkow, *op. cit.*, p. 99.
55. D. Volkogonov, *op. cit.*
56. *Ibidem*, p. 154.
57. *Ibidem*, p. 147.
58. *Ibidem*, p. 148. În martie 1917 Ministerul de Externe cere Trezoreriei germane 5 milioane de mărci (cf. Alan Moorehead, *op. cit.*, p. 177).
59. D. Volkogonov, *op. cit.*, p. 148.
60. Al. Kerensky, *op. cit.*, p. 233.
61. D. Volkogonov, *op. cit.*, p. 156.
62. *Ibidem*.
63. *Ibidem*, p. 153. Volkogonov face trimitere la Centrul rus pentru păstrarea și studierea documentelor istoriei naționale, dos. 2, op. 12, doc. 226, f. 1-5.
64. *Le complot germano-bolcheviste*, publicé par la Comité de information publique des Etats-Unis d'Amerique, Paris, 1920, p. 23-24.
65. G. Katkow, *op. cit.* p. 99-100. Autorul îl consideră pe Kolysko drept un escroc notoriu.
66. Alan Moorehead, *op. cit.*, p. 197.
67. G. Katkow, *op. cit.* p. 96.
68. *Ibidem*. Autorul indică drept sursă telegrama lui Romberg, ministrul german la Berna, către Auswrtiges Amt (Ministerul de Externe german), din 18 iunie 1917, în arhivele AA. Wk. No.2, gelb. vol. 4.
69. *Ibidem*, p. 97. Leon Donici, *Revoluția rusă. Amintiri, schite, impresii*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 183.
70. Alan Moorehead, *op. cit.*, p. 176.
71. *Ibidem*, p. 180. G. Katkow, *op. cit.* p. 92.
72. G. Katkow, *op. cit.* p. 92.

73. P. Milionkov ș.a., *Histoire de la Russie*, Tome III: *Reformes, reaction, revolutions (1855-1932)*, Librairie Ernest Leroux, 1933, p. 1274. În raportul atașatului militar român la Petrograd. It. col. D. Palada, către M.C.G. român, această tentativă este considerată ca o dovadă a "manoperilor germane în Rusia revoluționară" (A.M.R., Pitești, fond 3831, dosar 1106, fila 89).
74. A.M.R., Pitești, fond 3831, dosar 1106, filele 88-89.
75. François-Xavier Coquin, *La Revolution du 1917*, PUF, Dossier Clio, 1974, p. 14-15, p. 73-77, *passim*.
76. *Le complot grmano-bolcheviste...*, p. 178, *passim*; I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 233.
77. Michel Sayers, Albert E. Kahn, *La grande conspiration contre la Russie*, Ed. Hier et Aujourd'hui, Paris, 1947, p. 11.
78. I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 233.
79. *Le complot grmano-bolcheviste...*, p. 102-132.
80. În telegramă Troțki întreabă dacă s-a luat măsura expulzării lui Diamandy și, în privința tezaurului, se menționează: "Conform unui anunț dintr-un ziar german, nu rezervele statului român ar fi depozitate la noi, la Moscova, ci rezerva de aur a Băncii Naționale a României" (*The Trotsky Papers...*, p. 13).
81. *Revolutionary Russia...*, p. 115.
82. Mermcix, *Les negociations secretes et les quatres armistices*, avec pièces justificatives, Paris, Librairie Ollendorff, 1919, p. 121.
83. Henry Rollin, *La Revolution russe*, vol. I: *Les soviets*, Librairie Delagrave, 1931, p. 109.
84. Al. Kerensky, *op. cit.*, p. 229.
85. *Ibidem*, p. 176. În ceea ce privește propunerile de armistițiu din primăvara anului 1917, ele erau făcute cu scopul de a înrăutăți starea de spirit a soldaților ruși. Astfel, la 6 mai 1917 (s.v.), un colonel german s-a prezentat în fața frontului regimentului din Piatigorak spunând că avea de predat documente importante autorităților ruse. Comandantul div. 38 rusești nu l-a primit, fiind apoi acuzat de către proprii săi soldați că dorea prelungirea nejustificată a războiului, cu toate că legea îi interzicea ofițerului să primească negociatori de pace, drept ce îi era rezervat doar guvernului. Situația s-a repetat în ziua de 11 mai 1917, dar de această dată cererea germană a fost acceptată în mod excepțional, pentru a nu mai provoca tulburări în rândurile soldaților. Fiind interogat, colonelul german nu a putut să spună cu ce misiune venise, dacă era însărcinat de către guvern etc. a fost trimis înapoi în liniile germane, fără a se accepta așa-zisele propuneri. În concluzie, acești "negociatori" nu aveau o misiune oficială concretă, nici măcar nu se așteptau să fie primiți. Ei urmăreau doar să observe liniile rusești și starea de spirit a trupe (Communication faite aux représentants des armées alliées de la part du Commandant en chef, A.M.R., București, fond 948/29, dosar 24, fila 15).
86. Hélène Carrère d'Encausse, *Lénine. La revolution et le pouvoir*, Flammarion, Paris, 1979, p. 17.
87. J. Bainville, *Les dictateurs*, Librairie Plon, Paris, 1939, p. 147-148.

88. R. Pipes, *op. cit.*, (1998), p. 108.
89. J. Bainville, *op. cit.*, p. 149-150, *passim*.
90. R. Pipes, *op. cit.*, (1998), p. 52-54, *passim*.
91. G.F. Kennan, *op. cit.*, p. 19.
92. Theodor Schiemann, născut în regiunile baltice, era, la sfârșitul sec. al XIX-lea profesor de istorie a Europei răsăritene la Universitatea din Berlin, calitate în care îi iniția în specificul lumii rusești și pe ofițerii din Statul Major german. După 1904 a devenit un apropiat al împăratului Wilhelm al II-lea, și unul dintre specialiștii în problema rusă consultați de către Ministerul de Externe german. Schiemann, adversar înverșunat al reginului lui Nicolae al II-lea, ca urmare a politicii sale de rusificare a provinciilor baltice, dorea susținerea acțiunilor de subversivitate ("Ausweitung") și a celor revoluționare ("Revolutionierung") în Rusia (G. Katkow, *op. cit.*, p. 85-87, *passim*).
93. Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 16.
94. P. Miliukov ș.a., *op. cit.*, p. 1261.
95. *Le coup d'état bolcheviste. 20 octobre-3 décembre 1917*. Recueil des documents relatifs la prise du pouvoir par le bolchevistes, traduits et annotés par Serge Oldenbourg, Payot, Paris, 1929, p. 14.
96. M. Malia, *Comprendre la révolution russe*, Paris, Editions de Seuil, p. 106.
97. A. Moorehead, *op. cit.*, p. 180.
98. M. Malia, *op. cit.*, p. 107.
99. A. Moorehead, *op. cit.*, p. 207.
100. R. Pipes, *op. cit.*, (1998), p. 117.
101. Michel Sayers, Albert E. Kahn, *op. cit.*, p. 9.
102. Albert Rhyss Williams, *A travers la Révolution russe*, Troisième édition, Librairie Gallimard, Paris, 1930, p. 25.
103. Michel Sayers, Albert E. Kahn, *op. cit.*, p. 17.
104. M. Malia, *op. cit.*, p. 108.
105. *Le coup d'état bolcheviste...*, p. 236.
106. R. Pipes, *op. cit.*, (1998), p. 173.
107. Guy Pedroncini, *op. cit.*, p. 12.
108. Într-o comunicare din 7 iulie 1919 către maiorul Stere Costescu, guvernul român cere informații amănunțite referitoare la apropierea comuniștilor ruși de guvernul german (A.M.R. Pitești, Fond 876, dosar 162, fila 308). Documentul reflectă îngrijorarea guvernului român în fața unei eventuale alianțe în defavoarea foștilor aliați ai Rusiei.

SUMMARY

Military actions are completed by political and propaganda actions under the conditions of total war. Ever since the end of the 19th century, the German General Staff considered the possibility of engaging a two front war and it was obvious that it wouldn't win such a war on a military way exclusively.

Western historiography has proved the fact that a plan had been elaborated in order to take the enemy states in the war by means of bringing about serious political agitations, initiating pacific appeals and also by supporting those political personalities who showed in favour of making separate peace with Germany.

During the war, on the territory of Antanta states a lot of actions took place according to what has been mentioned about, but the most spectacular results were obtained in Russia. Nevertheless, the Russian Revolution can't be considered only a consequence of the German machinations under those conditions in which the Russian Regime collapsed and the Russian society, profoundly affected by the home crises, couldn't bear the moral, military and economic effort of war.

The German financing of a Bolshevik group is a fact which can't be denied, even if the most important documents were destroyed by those who were involved. After some American and Russian archives had been declassified, the German involvement in the Petrograd events of 1917-1918 was proved.

The civil and military authorities of Romania, neighbour and allied state of Russia during the World War I, were particularly interested in the Russian Revolution and in its actors. Several documents from the Romania Military Archives confirm the idea of Bolshevik group financing by the Germans. Most of them refer to the action means and persons involved or reveal destabilization attempts of the Romanian front.

At the present research stage, the support offered by the Germans of the Russian revolution can't be denied any longer. But there still remains the controversy of the exact value of the financing and the number and quality of the agents implied. Lenin and his collaborators' attitude are extremely interesting as well, because even if they accepted important funds, they can't be labelled as "German agents". In their opinion, the money came from an "imperialist government" and it could be used to launch the world revolution. Thus, one can explain the ambiguity of the relationships between the Bolsheviks and the German government, characteristic which will be maintained during the inter-war period.

CHAPTER 10

The first part of the chapter discusses the importance of the study of the history of the United States. It is a study of the past, but it is also a study of the present. The history of the United States is a story of the struggle for freedom and the pursuit of the American dream. It is a story of the triumph of the human spirit over adversity. The study of the history of the United States is a study of the values that have shaped the nation and the values that we must continue to cherish. It is a study of the lessons that we can learn from the past and the lessons that we must learn for the future.

The second part of the chapter discusses the importance of the study of the history of the world. It is a study of the past, but it is also a study of the present. The history of the world is a story of the struggle for power and the pursuit of the universal good. It is a story of the triumph of the human spirit over adversity. The study of the history of the world is a study of the values that have shaped the world and the values that we must continue to cherish. It is a study of the lessons that we can learn from the past and the lessons that we must learn for the future.

Mihaela Murariu

WOODROW WILSON ȘI POLITICA EXTERNĂ AMERICANĂ ÎN PERIOADA NEUTRALITĂȚII

În 1913, în fruntea Statelor Unite venea unul dintre președinții care va influența decisiv evoluția statului american pe plan internațional. La preluarea puterii însă, Woodrow Wilson nu avea decât puține țeluri definite în politica externă, și anume promovarea păcii și folosirea influenței morale a Statelor Unite ale Americii pentru îmbunătățirea relațiilor internaționale. Interesul său pentru acest domeniu era scăzut, iar cunoștințele, puține, cu toate că războiul hispano-american și achiziționarea de posesiuni în Caraibe îl convinseseră, ca pe mulți alți americani, că era izolaționistă trebuia să se încheie. Wilson considera că marile probleme ale perioadei sunt cele legate de reforma internă. Ironia sorții a făcut ca el să influențeze decisiv nu numai cursul politicii externe a Statelor Unite, dar și relațiile internaționale ale epocii¹. Este drept că, în alegerile din 1912 și în timpul primului său mandat, Wilson a pus accentul pe problemele interne (punerea în practică a programului său „Noua libertate”-„The New Freedom”²), discursul său inaugural nefăcând nici o referire la relațiile externe³. Problemele internaționale s-au ivit, însă, chiar din primele zile ale șederii la Casa Albă. Primul mandat (1913-1917) a însemnat mai mult implicarea în emisfera vestică, în special în țările din America Latină, în care Statele Unite aveau un interes special.

Când, la 4 martie 1913, Woodrow Wilson a devenit președinte, americanii nu se gândeau la război. Deși, de două decenii, americanii se bucurau de beneficiile expansiunii, ei nu erau încă pregătiți să accepte și responsabilitățile care derivau din poziția nou dobândită în afacerile internaționale. De asemenea, înțelegerea convergenței interes național-moralitate era dificilă, și de aici au apărut și tendințele periodice de a reduce la minimum relațiile cu restul lumii sau de a purta o „cruciadă” de purificare a

lumii, așa cum a făcut Wilson. Puținii cunoscători ai afacerilor externe au înțeles, la începutul secolului al XX-lea, că izolarea nu mai era posibilă pentru o mare putere și că pacea și prosperitatea Americii secolului al XIX-lea fuseseră mai puțin rezultatul politicii deliberate de absență de pe arena internațională, cât mai ales al prosperității și relativei păci din Europa. Președintele Wilson a fost cel care a înțeles aceasta, iar febrila activitate din al doilea său mandat o dovedește.

În perioada 1914-1917, deci în primul și la începutul celui de-al doilea mandat (până la intrarea Statelor Unite în război), direcțiile politicii externe s-au îndreptat spre America Latină, Extremul Orient, iar după izbucnirea ostilităților în Europa, spre observarea strictei neutralități și a legilor internaționale, precum și medierea păcii. Am analizat în această lucrare doar poziția față de conflictul european, ca fiind de o importanță majoră pentru evoluția politicii externe americane în această perioadă, până la începutul anului 1917, când are loc o cotitură importantă, care va duce la intrarea în războiul mondial.

Izbucnirea războiului mondial a venit ca un șoc pentru americanii erei progresiste, care credeau în capacitatea omului de a îndrepta relele și, deci, de a renunța la războaiele imorale și barbare. În același timp, în spiritul optimist insuflat de progresism, americanii, și în special președintele Wilson, vor încerca să-și asume rolul de a-i învăța pe europeni regulile comportamentului uman, rol justificat de carnagiul universal.

Deocamdată, americanii se considerau norocoși că, geografic, se găseau izolați, așa cum nota ambasadorul american la Londra, Walter H. Page: „Mulțumesc Cerului pentru multe lucruri-pentru Oceanul Atlantic în primul rând”⁴. Proclamarea neutralității, la 4 august 1914, a fost salutăată de americani. Câteva zile mai târziu, la 18 august 1914, Wilson i-a chemat pe americani să fie neutri în gândire, vorbire și acțiune. Marea majoritate a americanilor nu dorea implicarea în măcelul european, dar imparțialitatea era deosebit de dificilă în condițiile în care, în 1914, o treime din cele 92 de milioane de cetățeni americani erau fie născuți în străinătate, fie cu unul sau ambii părinți imigranți. Opt milioane de germano-americani simpatizau cu țara de origine, la care se adaugă cele patru milioane de irlandezi, ostili Marii Britanii, și multi evrei-americani, ostili Rusiei. Americanii de mai multe generații aveau simpatii pentru Antanta, din mai multe motive: origine etnică, amintirea ajutorului francez în Războiul de Independență, simpatie pentru mica Belgie a cărei neutralitate a fost încălcată.

Deciziile luate în această perioadă au ținut, însă, mai puțin cont de sondajele de opinie sau de alte surse obișnuite în diplomatie, depinzând mai mult de conștiința președintelui Wilson și de sfaturile colaboratorilor săi.

W.J. Bryan, Secretarul de Stat între 1913 și 1915, era un luptător pentru dezarmare, arbitraj și mobilizarea opiniei publice împotriva războiului. El a crezut că este de datoria Statelor Unite să oprescă extinderea ostilităților, iar principala sa preocupare a fost neutralitatea americană.

Robert Lansing, consilier și apoi Secretar de Stat, vedea în scopul diplomatiei nu doar mijlocul pentru menținerea păcii, ci legalitatea și, apoi, avantaje pentru americani. El lua în considerare securitatea națională și prestigiul Statelor Unite.

Colonelul House, omul de încredere al președintelui, dar fără funcție oficială, avea o viziune mai „europeană” asupra problemelor; el considera că rivalitățile și conflictele sunt inerente relațiilor internaționale și, în consecință, în condițiile conflictului mondial, și Statele Unite ar putea interveni.

Președintele Wilson, căruia îi aparțineau deciziile finale, credea în pace, ca Bryan, dar și în comerț, ca Lansing. În luarea hotărârilor, un rol important a revenit moralei, deoarece, după cum spunea istoricul Arthur Link, Wilson a fost „nu numai un om al ideilor; el a fost, chiar mai important, un cetățean al unei lumi invizibile, lumea spiritului, în care domnea un Dumnezeu suveran, în dragoste și dreptate”⁶. Președintele Wilson, ca și alte personalități politice ale vremii, a văzut războiul ca pe unul scurt. El nu a sesizat importanța problemei neutralității și a rămas preocupat de problemele interne. Acestea, împreună cu problemele personale⁷, au făcut ca la începutul războiului mondial marea majoritate a acțiunilor să fie lăsate în grija Departamentului de Stat, în care predomina poziția lui Lansing.

Toți membrii cabinetului, cu excepția lui Bryan, care era într-adevăr neutru, aveau vădite simpatii proaliat. Wilson însuși nu numai că era de origine engleză, dar era și un viu admirator al culturii și instituțiilor politice britanice. Deși a făcut eforturi sincere și hotărâte pentru a impune neutralitatea, simpatiile sale s-au îndreptat tot mai mult spre tabăra Antantei.

Păstrarea unei adevărate poziții neutre a fost mai grea decât se așteptau americanii, în special din motive economice. Inițial, războiul a afectat economia americană, dar, după un timp, aceasta și-a revenit datorită cererilor aliate. Comerțul cu Antanta a crescut cu 184% în 1917 față de 1914,

iar comerțul cu arme era în valoare de un miliard de dolari⁸. Comerțul de război a fost în strânsă legătură cu finanțele. La începutul războiului, trustul Morgan a chestionat Departamentul de Stat în legătura cu un eventual împrumut privat către guvernul francez. La 10 august 1914, într-o scrisoare memorabilă către președinte, Bryan afirma că „banii sunt cea mai rea contrabandă, deoarece ei comandă tot restul”⁹. El a mai adăugat că bancherii își vor folosi influența în presă în sprijinul împrumutului, făcând astfel neutralitatea mult mai dificilă. Prin urmare, în 1914, Bryan i-a răspuns lui J.P. Morgan că împrumuturile către beligeranți, deși nu erau ilegale, nu erau „în adevăratul spirit al neutralității”¹⁰.

Dacă europenii nu puteau împrumuta bani din Statele Unite, comerzile încetau, ceea ce ar fi afectat grav prosperitatea abia obținută, afectând, deci, și interesul național. De aceea, în octombrie 1914, Wilson va informa cercurile bancare că pot avansa credite, iar la sfârșitul verii anului 1915, că pot acorda și împrumuturi. Robert Lansing a sprijinit aceste acțiuni, scriindu-i președintelui că păstrarea interdicțiilor ar duce la scăderea producției industriale, demoralizare financiară și neliniște socială¹¹. Ridicarea interdicțiilor va face ca, până în 1917, împrumuturile private către Antanta să ajungă la 2,3 miliarde de dolari, iar cele către Germania la 27 milioane de dolari, proporția fiind covârșitor în favoarea aliaților, deși nu a existat această intenție. Evident, chiar dacă Statele Unite nu participau activ la politica internațională, o influențau prin pârgii economice.

Un subiect delicat al perioadei l-a constituit comerțul cu armament. Americanii nu numai că exportau cantități enorme de armament către Antanta, dar le împrumutau aliaților și banii pentru a-l achiziționa. La protestele viguroase ale guvernelor german și austro-ungar, Washingtonul a replicat că persoanele particulare dintr-o țară neutră pot să vândă legal arme beligeranților, lucru pe care și germanii l-au făcut în conflictele anterioare. Secretarul de Stat a mai adăugat că un embargo asupra armamentului i-ar favoriza net pe germani, fiind, deci, un act contrar neutralității. Embargoul putea fi stabilit doar printr-un act al Congresului, iar în momentul când opinia publică și-a pus această problemă, interesele erau deja prea mari.

Cu toate acestea, la începutul războiului se părea că Statele Unite aveau mai multe divergențe cu Marea Britanie decât cu Germania, datorită problemei drepturilor neutrilor pe mările deschise. Robert Lansing, care adoptase măsuri clar în favoarea Antantei (interdicția de a ieși din port

pentru vasele înarmate ofensiv și pentru vasele încărcate cu cărbune destinat navelor germane), a inițiat propunerea pentru acceptarea generală a *Declarației de la Londra*¹². Germania și Imperiul austro-ungar, în dorința de a submina blocada navală, s-au arătat imediat interesate. În interiorul Statelor Unite existau unii oameni de afaceri interesați de comerțul cu Europa Centrală sau care doreau să profite de implicarea engleză în război pentru a-i prelua piețele. Wilson dorea, de asemenea, să cumpere vase germane (singurele la dispoziție) pentru lărgirea flotei comerciale. Toate acestea, ca și dorința de a asigura libertatea comerțului neutru, veneau în contradicție cu obiectivele Antantei.

În ciuda eforturilor lui Lansing de a impune termenii *Declarației de la Londra* ca simboluri ale progresului și legalității (dar și ca paznici ai comerțului american), Marea Britanie a refuzat să semneze această declarație. În urma intervenției lui House (care dezaproba poziția lui Lansing)¹³, Wilson a fost de acord cu abandonarea declarației; convingându-l și pe Lansing. Aceasta arată că, dacă interesele economice o cereau, americanii erau gata să riște o controversă cu Antanta¹⁴.

O altă dispută cu Tripla Înțelegere de la începutul conflagrației mondiale a apărut asupra bunurilor de contrabandă. Începând cu 20 august 1914, britanicii au redefinit arbitrar contrabanda, interceptând vasele americane care transportau articole interzise către dușman (între ele nu au inclus și bumbacul, pentru a menaja sudul Statelor Unite). De asemenea, Marea Britanie a extins lista bunurilor de contrabandă și a împiedicat comerțul direct cu Germania, chiar și pentru materiale nemilitare. *Royal Navy* a oprit nave americane și chiar a confiscat încărcături către țări neutre, iar în martie 1915, ca răspuns la războiul submarin declanșat de germani la 4 februarie 1915, britanicii au declarat blocada asupra Puterilor Centrale și neutrilor din apropierea lor. Departamentul de Stat a inițiat o lungă campanie de proteste¹⁵, cel mai aspru fiind la 21 octombrie 1915, prin care actul era declarat ilegal și se condamnau acțiunile asupra cargourilor neutre, dar nu se specifica nici o contramăsură, nota încheindu-se cu exprimarea speranței că viitoarele acțiuni britanice se vor ghida după lege. Aceasta arată încă o dată că americanii erau conștienți că disputele cu Antanta asupra drepturilor neutrilor ar fi periclitat comerțul american.

Pe lângă direcția de politică externă legată de interesele economice, a existat, în perioada neutralității și o alta, și anume aceea de a încerca restabilirea păcii. Wilson, încurajat de House, Bryan și apoi de Lansing, a

dorit să medieze încheierea păcii. Chiar de la declanșarea ostilităților, Wilson s-a oferit ca mediator, respingerea ofertei dezamăgindu-l, fără a-l descuraja. Președintele i-a dat mână liberă lui Bryan în a urmări orice prilej de mediere. Concepția lui Bryan despre termenii păcii era însă naivă: el nu credea că aceștia trebuie să privescă Statele Unite și nu acorda atenția necesară balanței puterilor sau preponderenței vreunei puteri pe continent. Bryan urmărea încetarea vărsării de sânge și restabilirea condițiilor prielnice afacerilor americane.

Prima încercare a lui Bryan a avut loc în 1914 și nu a fost reușită¹⁶. Ambasadorul german la Washington, contele von Bernstorff, a comunicat printr-un intermediar că guvernul său este gata să ia în considerare o propunere de pace (deși nu avea mandat oficial din partea guvernului său). Precaut, Bryan nu a inițiat nici un apel la pace, chestionând doar asupra poziției ambasadurilor. Ministrul de externe german a dat, ulterior, o declarație oficială care închidea orice posibilitate de discuție¹⁷.

În fața acestui eșec, Bryan i-a cerut președintelui să preia inițiativa, sugerând un apel deschis la pace, în care Wilson să proclame că „responsabilitatea *continuirii* acestui război este la fel de gravă ca și responsabilitatea pentru declanșarea lui”¹⁸. Wilson a declinat propunerea, dar Bryan a continuat. La 15 octombrie 1914, el a ținut un discurs public pe această temă (în ziua în care se făceau rugăciuni publice pentru pace), iar la 1 decembrie 1914 i-a cerut din nou președintelui să treacă la acțiune, deoarece restaurarea păcii reprezintă o problemă de interes național.

După eșecul din septembrie 1914, Wilson, la sugestia lui House, s-a bazat mai mult pe convorbiri private cu ambasadorii sau cu alte personalități oficiale și neoficiale. Președintele nu avea, însă, o idee prea clară în legătură cu termenii păcii, așa cum erau ei văzuți de către beligeranți.

Noua direcție s-a concretizat în turneul întreprins de colonelul House în Marea Britanie, Germania, Franța și apoi, din nou, Marea Britanie. La 30 ianuarie 1915, House pleca din New York spre Anglia, după ce la mijlocul lunii decembrie 1914, Wilson îi ceruse să discute cu ambasadorii german și britanic problema reglementării păcii. Ambasadorul german, von Bernstorff, a dat asigurări că guvernul său va fi de acord cu evacuarea și despăgubirea Belgiei, în timp ce Spring Rice a arătat că Antanta nu putea refuza o ofertă germană rezonabilă.

Propunerea lui House către englezi includea dezarmarea generală și crearea unei organizații internaționale ca bază pentru o reglementa-

re a păcii. Germanilor le-a propus libertatea mărilor și sfârșitul dominației navale britanice. În timp ce House se afla la Paris, Gottlieb von Jagow i-a transmis termenii germani: ocuparea de către germani a Namurului, Liège-ului și văii Meuse, despăgubiri din partea Franței, ocuparea unei părți din Congo-ul belgian. Aducându-i la cunoștință termenii germani ministrului de externe francez Delcassé, acesta a remarcat că dacă germanii vor despăgubiri din partea Franței, să vină la Paris să le ia¹⁹.

Termenii păcii propuși de englezi erau complecși: separarea Germaniei și a Austriei de posesiunile lor, necesitatea participării României și Greciei la război dacă Germania și Austria atacă din nou Serbia, atragerea Italiei de partea Antantei. Acești termeni nu erau încurajatori pentru un acord, dar House și Grey au discutat diplomatic, evitând o contradicție. Vizita la Berlin i-a întărit, însă, lui House suspiciunile că germanii erau „extrem de egoiști în țelurile lor și nu au o perspectivă mai largă asupra bine-lui general al omenirii”²⁰. Iar House nu știa că, în timp ce el se afla la Berlin, amiralii germani puneau la punct detaliile campaniei submarine. În consecință, House s-a reîntors în Statele Unite în iunie 1915, fără vreun rezultat concret.

Ceea ce spulberat speranțele de mediere ale lui Wilson a fost campania submarină germană contra vaselor comerciale. La 3 noiembrie 1914, Marea Britanie declarase Marea Nordului zonă militară, minând-o²¹. Drept răspuns, la 4 februarie 1915, Germania a decretat că navele beligerante din jurul Insulelor Britanice vor fi distruse, chiar dacă nu întotdeauna va fi posibil să fie salvați echipajele și pasagerii. Acest decret a fost dat fără a lua în considerare reacțiile posibile ale Statelor Unite, primând efectele asupra neutrilor din Europa.

În această situație, administrația avea două opțiuni: să se abțină de la vreun răspuns, așa cum făcuse și mai înainte cu privire la bombardarea orașelor deschise, să protesteze, cerând ca Germania să-și retragă decretul. Wilson a ales a doua cale, după consultări cu Lansing și cu Bryan. Cauzele pentru care a fost adoptată această poziție nu sunt foarte clare: apărarea onoarei și a drepturilor naționale, apărarea intereselor economice, convingerea lui Wilson că germanii nu reacționează decât la un limbaj mai dur.

Nota trimisă a fost redactată în termeni fermi: orice atingere a vreunui vas sau cetățean american va fi considerată „o violare incontestabilă a drepturilor neutrilor”, care va atrage „obligăția strictă de a da socoteală”-

„strict accountability”²². Nota nu preciza, însă, ce măsuri vor fi luate în caz că germanii vor continua. Simultan, a fost trimisă o notă Marii Britanii, cerând ca steagul american să nu fie folosit fără autorizație (ceea ce putea sugera că decretul german ar fi justificabil în cazul în care vasele britanice nu abandonează practica folosirii steagurilor neutrilor).

Momentul acesta a relevat și divergențele între Bryan și Wilson în ceea ce privește tacticile și metodele folosite în căutarea păcii, divergențe care se vor accentua la începutul anului 1915. Bryan mai avea neînțelegeri și cu Robert Lansing, ale cărui opinii contau tot mai mult pentru președinte.

În primăvara anului 1915, președintele trebuia să ia două decizii importante: să definească responsabilitatea strictă a Germaniei în termenii unor cereri juridice după război sau să-și impună cererile prin amenințarea cu război; să continue sau nu tratarea împreună a încălcărilor legii de către Germania și Marea Britanie. Adoptarea acestor decizii va fi făcută în condițiile înrăutățirii situației de pe front și a sporirii contradicțiilor cu Bryan.

În martie 1915, un submarin german a scufundat vasul britanic *Falaba*, cu un cetățean american, Leon C. Thrasher, la bord. Bryan și Lansing s-au găsit, din nou, pe poziții contrare. Lansing a considerat atacul german ca o violare flagrantă a legii internaționale, Statele Unite fiind nevoite să ceară Germaniei dezaprobarea actului, pedepsirea comandantului submarinului și plata despăgubirilor. Bryan a susținut că un om nu poate prejudicia o națiune și că nu trebuie să se facă mare caz de incident²³. Bryan era susținut de Chandler P. Anderson, specialist în acest gen de probleme, care arăta că moartea lui Thrasher a fost accidentală și că Statele Unite trebuie să ceară doar despăgubiri. După trei săptămâni de ezitări, Wilson a redactat o notă de protest, cu care Bryan nu a fost de acord, sugerând o nouă propunere de pace. Președintele a respins ideea, dar a fost de acord cu Bryan că nu este nevoie de o declarație oficială. Continuarea seriei incidentelor²⁴ a acutizat relația lui Wilson cu Bryan. Un nou incident va desăvârși ruptura și îl va determina pe președinte să se hotărască asupra poziției viitoare față de eveniment.

La 7 mai 1915, vasul *Lusitania*, cu 1 198 de oameni la bord, din care 128 de americani, s-a scufundat în urma atacului unui submarin german²⁵. Vestea i-a surprins neplăcut pe americani, colonelul House, care era la Londra împreună cu ambasadorul W.H. Page, declarând: „Vom fi în război cu Germania într-o lună”²⁶.

Deosebit de îngrijorat, Bryan i-a propus lui Wilson să interzică pasagerilor să călătorească pe vase cu produse de contrabandă. Situația era difi-

cilă pentru Wilson, care avertizase Berlinul că va ține o strictă evidență a pierderilor americane de vieți și vase. Pentru președinte, acesta a fost, de departe, „cel mai sever test la care fusese supus vreodată”²⁷.

După trei zile de gândire, președintele și-a exprimat poziția în faimosul discurs din 10 mai 1915, care a stârnit și controverse: o națiune poate acționa atât de just „încât nu trebuie să-i convingă pe alții că are dreptate”²⁸. Discursul, care respingea războiul și sublinia din nou marea misiune morală a Americii, a fost bine primit de către pacifiști, dar a fost luat în derândere de personalități precum fostul președinte american, Theodore Roosevelt, dezamăgind și Antanta, care sperase că Statele Unite vor intra în război.

La 13 mai 1915 a fost trimisă o primă notă Germaniei, în care se sublinia dreptul cetățenilor americani de a călători pe mare²⁹. Răspunsul german a fost neîncurajator: distrugerea vasului a fost doar un act de autoapărare³⁰. Ședința de cabinet din 1 iunie 1915 a fost aprinsă, tensiunea crescând între Wilson și Bryan, care nu era de acord cu o nouă notă americană, mai aspră (și la prima fusese reticent). Nota cerea încetarea imediată a războiului submarin și a fost înaintată la 9 iunie 1915. Cu o zi înainte, Bryan demisionase din funcția de Secretar de Stat, după ce îi spusese lui Wilson că: „House a fost Secretarul de Stat, nu eu, și nu am avut niciodată deplina dumneavoastră încredere”³¹.

Răspunsul lui Jagow la noua notă a fost, și de această dată, evaziv și a determinat o nouă notă americană, a treia, în care Wilson chema guvernul german să i se alăture în încercarea de a obține libertatea pe mare. Nota se încheia cu avertismentul că noi incidente vor fi privite ca deliberat neprietenoase, adică vor duce la ruperea relațiilor diplomatice și, posibil, la război³². Nota nu a adus nimic nou în controversa *Lusitania*.

Incidentul l-a făcut pe Wilson să se decidă în două probleme esențiale: a hotărât separarea încălcărilor legilor de către Germania și Marea Britanie și sprijinirea cererilor cu amenințarea de război. Wilson a conchis, după îndelungate reflecții și după incidentul *Lusitania*, că Germania trebuie amenințată cu folosirea forței pentru greșelile sale, chestiunea neputând fi lăsată să treneze până la sfârșitul războiului. Motivele adoptării acestei decizii nu sunt ușor de dedus. Wilson a ținut seama de starea de spirit a opiniei publice britanice, deoarece, dacă ar fi condamnat războiul submarin în același timp cu blocada instituită de britanici, s-ar fi găsit în poziția de a fi dușman cu ambele tabere. A trebuit, de asemenea, să ia în conside-

rare părerea americanilor față de incident, care putea amenința poziția executivului. Mulți dintre americani, în frunte cu Theodore Roosevelt, criticau slăbiciunea executivului în fața actului de piraterie comis de germani. Wilson s-a gândit și la prestigiul Statelor Unite, deoarece ambasadorul american la Londra avertizase că o politică conciliatoristă va duce la scăderea respectului din partea Europei³³.

Problema prestigiului american era mai complicată, deoarece artizanii politicii externe americane îl vedeau în mod diferit: House-ca pe locul ocupat între marile puteri; Lansing vedea prestigiul internațional legat de cel intern, respingând compromisurile. Pentru Wilson, prestigiul era o problema de morală și de mândrie. Toți credeau că orice aparență de concesiie ar păta reputația și onoarea națională.

Simțind pericolul de a-i provoca pe americani în continuare, guvernul german a dat, la 6 iunie 1915, un ordin secret submarinelor să nu mai atace vasele de pasageri. Măsura a întărit poziția lui Wilson, care insistă în continuare pentru răbdare, deși era de acord cu o poziție mai tranșantă. La 19 august 1915, un submarin german, violând ordinul din iunie, a scufundat vasul *Arabic*, care avea la bord doi americani. Robert Lansing s-a gândit la ruperea relațiilor diplomatice, dar a abandonat ideea pentru că nu știa dacă guvernul va fi sprijinit de către opinia publică. House a propus trimiterea la Berlin a ambasadorului Germaniei la Washington, von Bernstorff, și rechemarea ambasadorului american Gerard sau convocarea unei sesiuni de urgență a Congresului³⁴.

Alarmat de consecințele posibile ale actului german, Bernstorff a asigurat confidențial Departamentul de Stat, la 1 septembrie 1915, că nici o altă acțiune nu va fi întreprinsă fără avertisment, luându-se măsuri pentru siguranța pasagerilor³⁵. Publicarea în presă a declarației ambasadorului von Bernstorff a nemulțumit guvernul german, care a dezmințit-o. La 5 octombrie 1915, guvernul german și-a exprimat regretul pentru victimele de pe *Arabic*, promițând că astfel de incidente nu se vor mai repeta³⁶.

Soluționarea cazului *Arabic* a fost salutăată ca o reușită a diplomației wilsoniene, de scurtă durată însă. Submarinele germane au încetat atacurile, dar au început cele austro-ungare (chiar dacă amenințarea lor nu se compara cu cea germană, era o problemă de principiu în primul rând). De asemenea, încercările lui Wilson de a nu escalada conflictul au fost subminate și de dovezile vizibile de sabotaj și spionaj german și austriac³⁷. Reacția lui Wilson a fost, în continuare, prudentă, deși i-a permis lui Lan-

sing să trimită o notă dură Austro-Ungariei pentru scufundarea vasului *Ancona*³⁸, a cerut rezolvarea definitivă a cazului *Lusitania* și a insistat ca agenții germani și austrieci von Papen și Boy-Ed să fie expulzați.

Motivul pentru care Wilson era, în continuare, ezitant, era situația din Balcani³⁹. Balanța de aici era fragilă, iar o breșă în relațiile Puterilor Centrale cu Statele Unite putea afecta deciziile de ieșire din neutralitate ale României și Greciei. Wilson a remarcat față de House și de Lansing că este sigur că Germania nu va crea probleme americanilor atât timp cât situația din Balcani nu este clară⁴⁰. Lansing era convins că Germania este o amenințare la adresa tuturor democrațiilor și că Statele Unite nu trebuie să excludă posibilitatea războiului, deși era de acord că americanii nu erau pregătiți de luptă. House, un cunoscător mai bun al situației interne din Germania, îi comunicase în mod repetat lui Wilson părerea sa că o Germanie victorioasă se va întoarce contra Statelor Unite, dar credea că o mai mare fermitate din partea președintelui poate spori șansele de evitare a conflictului.

Wilson a ținut seama de părerile consilierilor săi, dar linia sa politică din această perioadă a avut drept cauze pacifismul său, precauția înăscută, simțul datoriei, precum și convingerea că o mare parte a țării, în special Vestul Mijlociu și Vestul Îndepărtat, nu dorește războiul. Wilson a mai ținut cont și de un alt factor: slăbiciunea militară a Statelor Unite, care, în opinia sa, nu erau pregătite să apere emisfera vestică dacă Germania, victorioasă în Europa, ataca peste Ocean. Se temea și de un război civil, în cazul ridicării germanilor americani (deși acest lucru era extrem de puțin probabil). Crizele din 1915 i-au adus sprijinul public pentru un program de investiții cu scop defensiv necesar protejării emisferei vestice. La 21 iulie 1915, Wilson le-a cerut lui Garrison și lui Daniels întocmirea unui program de securitate. Aprobat la 15 octombrie 1915, planul prevedea ca flota americană s-o egaleze pe cea britanică până în 1925, creșterea numărului de soldați din armata regulată și constituirea unei forțe de rezervă, Armata Continentală, de 400 000 de oameni. Planul a stârnit vii dispute, dar președintele l-a susținut în continuare, în timpul campaniei electorale. A fost transformat într-un pachet de legi și aprobat în 1916⁴¹.

Anul 1915 se încheiase cu aproape șase sute de mii de morți numai în Franța, Marea Britanie și Germania. Era un motiv puternic pentru Wilson de a încerca, din nou, medierea păcii. La începutul anului 1916, colonelul House a fost trimis încă o dată în Europa. Prima escală a fost, ca de obi-

cei, Londra. În septembrie 1915, Grey îi sugerase lui House ca Wilson să propună crearea unei Ligi a Națiunilor, ai cărei membri să fie uniți contra oricărei puteri care încalcă un tratat, violează o lege a războiului sau refuză rezolvarea unei dispute prin mijloace pașnice⁴² (reluând ideea lui Wilson din 1914 pentru crearea unei organizații care să pedepsească violarea integrității teritoriale).

Cu aprobarea lui Wilson, House i-a comunicat că Statele Unite sunt de acord să fie membre ale unei astfel de organizații, dar după război. Acum, House a discutat cu oficialii britanici despre o conferință de pace, fără însă vreun rezultat⁴³. Nici la Berlin House nu a primit un răspuns pozitiv⁴⁴. La Paris, House a promis, fără să fi avut împuternicirea necesară, că, în cazul înșeselor Antantei în următoarele nouă luni, președintele american va interveni⁴⁵. House s-a reîntors în Marea Britanie pentru a-l convinge pe Grey să susțină conferința de pace propusă de Wilson⁴⁶. Rezultatul convorbirilor a fost celebrul memorandum Grey-House din 22 februarie 1916⁴⁷, care propunea ca la momentul considerat optun de către Franța și Marea Britanie, Wilson să convoace o conferință de pace, iar dacă Germania refuză, Statele Unite să declare, „probabil”, război. Dacă Germania participă, dar Berlinul prezintă termeni „nerezonabili”, Statele Unite urmau, de asemenea, să între în conflict. Termenul de „probabil” a fost introdus de către Wilson⁴⁸, care nu era atât de sigur ca House că războiul cu Germania este inevitabil și nici nu putea să facă o promisiune fermă.

Memorandumul, deși considerat de Wilson o veritabilă reușită diplomatică, avea foarte multe lipsuri. Nu exista o precizare asupra momentului în care Wilson va fi invitat să intervină. Era un document plin de „dacă” și nu conținea vreo promisiune fermă din partea Statelor Unite. Documentul mai arată și o izbitoare lipsă de realism în ceea ce privește politica externă a Statelor Unite, în condițiile în care Wilson avusese probleme cu Congresul. Memorandumul a fost comunicat și guvernului francez, care nu s-a arătat prea entuziasmat⁴⁹. El nu a primit nici măcar sprijinul englez, Grey întâmpinând opoziția consilierilor navali și militari, iar Asquith și-a manifestat îndoiala că Wilson are autoritatea politică în interior pentru a susține un asemenea act. În mai, House i-a cerut lui Grey să grăbească aplicarea memorandumului, dar britanicii au amânat, preferând să creadă că viitoarea ofensivă de pe Somme le va îmbunătăți situația militară. Un singur punct din memorandum va deveni realitate, cel referitor la o asociație universală a statelor, creată după război.

A fost această acțiune un plan diabolic al lui House, menit să-l determine pe Wilson să intre în război? A fost un truc pentru a-i determina pe europeni să încheie pacea, după cum au crezut aceștia? Nu se poate pune la îndoială faptul că și House, ca și Wilson, dorea pacea și ar fi fost foarte mulțumit dacă ambele părți ar fi acceptat medierea, fără a-i îndepărta pe francezi și pe englezi, cărora propunerile mai lipsite de tact ale lui Wilson le stârneau reentimente. House era convins că numai o promisiune de intervenție îi putea aduce pe membrii Antantei la o mediere. Era, de asemenea, convins că relațiile americano-germane erau, deja, foarte încordate și că războiul era doar o chestiune de timp, iar Statele Unite vor intra în conflict nu doar pentru a răzbuna pierderile de vieți omenești, dar și pentru a obține o pace durabilă și dreaptă.

Paralel cu acțiunea lui House în Europa, Wilson întâmpina greutăți acasă, datorită precedentelor acțiuni de politică externă. În ianuarie 1916, congressmanul Jeff McLemon, sprijinit de senatorul Th.R. Gore, a introdus o rezoluție pentru a interzice călătoriile cetățenilor americani pe vase înarmate ale beligeranților. Wilson a ripostat violent, afirmând că aceasta ar echivala cu a accepta umilirea națională. În turneul pe care l-a întreprins (trebuie reamintit că 1916 era un an electoral), Wilson a vorbit permanent despre dorința de pace a Statelor Unite și a făcut apel la naționalism. În faimosul discurs de la Topeka, Kansas, din februarie 1916, Wilson sublinia necesitatea ca țara să fie gata de luptă: „Ar putea fi necesar să utilizăm puterea Statelor Unite pentru a asigura dreptul americanilor de pretutindeni de a se bucura de protecția legii internaționale...”⁵⁰

Lansing a încercat să-l susțină pe președinte printr-o manevră diplomatică: Statele Unite au propus ca Antanta să-și dezarmeze vasele comerciale, iar germanii să se supună legii internaționale și să avertizeze vasele comerciale dușmane. La 18 ianuarie 1916, Lansing a transmis propunerea sa țărilor Antantei, avertizând că Statele Unite iau în considerare posibilitatea tratării vaselor comerciale înarmate ca vase de război auxiliare. Propunerea a surprins neplăcut atât Londra, cât și pe House, aflat în plin turneu european. Dacă propunerea americană era pusă în practică, englezii fie că își lăsau vasele să fie scufundate, fie riscau ruperea relațiilor cu Statele Unite. Germanii erau conștienți de dificultățile englezilor, mai ales că Lansing îi comunicase propunerea însărcinatlui austriac, baronul Erich Zwiédinek (care a transmis-o imediat Vienei și Berlinului), la 26 ianuarie. La 10 februarie 1916, germanii au anunțat că nu vor ataca fără

avertisment decât vasele înarmate. Curând însă, la 15 februarie, Lansing a anunțat că Statele Unite nu-și vor împiedica cetățenii să călătorească pe vase cu armament defensiv și că Statele Unite nu vor insista asupra propunerii dezarmării, dacă Antanta nu este de acord. Mai mult, la 17 februarie, Lansing i-a declarat lui Bernstorff că, datorită noii politici germane, Statele Unite nu acceptă nota germană din 16 februarie asupra rezolvării problemei *Lusitania*. La 1 martie 1916, germanii au declarat că vasele de comerț înarmate vor fi scufundate fără avertisment. Acțiunea lui Lansing a lăsat impresia unei lipse de fermitate a administrației față de Germania, ceea ce Wilson nu dorea. A fost o greșeală diplomatică destul de gravă, deoarece a stârnit resentimente în Marea Britanie, în Germania și în interiorul țării. Unii lideri din Congres au început să-l suspecteze pe Wilson că încearcă să implice Statele Unite în război. A fost pusă din nou în discuție propunerea McLemon de interzicere a călătoriilor pe vase beligerante înarmate pentru cetățenii americani. Wilson și-a apărat poziția într-o scrisoare publică către senatorul Stone, în care declara că a făcut tot posibilul să mențină neutralitatea și că propunerea McLemon înseamnă o abdicare de la poziția americanilor de purtători de cuvânt ai legii și dreptului⁵¹.

La scurt timp, la 24 martie 1916, s-a produs un nou incident. Vasul francez *Sussex* a fost atacat de un submarin german, încălându-se astfel angajamentul luat după scufundarea vasului *Arabic*. Lansing l-a sfătuit pe președinte să rupă relațiile diplomatice, dar acesta a insistat pentru răbdare, sperând că Germania va recunoaște că a fost o greșeală. La 10 aprilie 1916, von Jagow a recunoscut că un submarin german a scufundat un vas ce putea fi *Sussex*-ul, după ce negase anterior acest lucru. Președintele nu a luat nici acum vreo măsură, deși soția sa, Lansing și House îi spuneau fie să emită un ultimatum la adresa Germaniei, fie să rupă imediat relațiile diplomatice. Până la urmă, a fost de acord cu trimiterea unei note mai dure, la 18 aprilie 1916, pe care a comunicat-o și Congresului în ziua următoare⁵²: dacă germanii nu încetează războiul submarin contra vaselor comerciale și de pasageri, relațiile diplomatice vor fi rupte. Nota americană a stârnit indignare în Germania și a intensificat disputele între conducătorii civili și cei militari. Îngrijorați de reacția americanilor, în condițiile în care ofensiva de la Verdun nu mergea prea bine, germanii au promis că nu vor mai ataca vasele fără avertisment (4 mai 1916), dar atrăgeau atenția că, dacă Statele Unite nu vor determina Marea Britanie să se supună legi-

lor internaționale, își vor relua libertatea de acțiune⁵³. Wilson a replicat, la 8 mai 1916, că „responsabilitatea în asemenea chestiuni este separată, nu comună; absolută, nu relativă”⁵⁴. Germanii nu au mai insistat, nouă luni ținându-și promisiunea.

În vara anului 1916, relațiile anglo-americane s-au deteriorat. Represiunea brutală a rebeliunii de Paște a irlandezilor⁵⁵ a fost criticată aspru peste Ocean⁵⁶. Americanii condamnau, de asemenea, practica deschiderii corespondenței de către oficialitățile britanice. După ce au refuzat să facă unele concesii asupra blocadei, corespondenței și altor cereri, britanicii au stârnit mânia americanilor prin alcătuirea așa-numitei „liste negre”, în care din 4 mai erau înscrși 85 de americani ori firme care aveau legături cu germanii și cu care britanicii nu aveau voie să facă comerț. Statele Unite au protestat viguros, mai mult din considerente morale, deoarece, legal, acțiunea britanică era justificabilă. Nota din 26 iulie 1916, redactată de Wilson și Frank Polk, avertiza asupra unor consecințe grave dacă guvernul britanic persistă în atacurile la adresa comerțului american. Răspunsul englez nu a parvenit decât la 12 octombrie 1916. Președintele Wilson a amenințat cu sancțiuni economice, obținând aprobarea pentru o lege care limita importul și exportul unor produse, iar în septembrie 1916, căpătând puteri discreționare în eliberarea permiselor și acordarea facilităților portuare pentru vasele care refuzau să transporte bunuri americane⁵⁷. Wilson a evitat, însă, aplicarea sancțiunilor, rezultatele economice fiind dezavantajoase pentru Statele Unite, dar a propus spre votare Actul Naval din 1916. El a afirmat cu ocazia adoptării actului: „Să ne construim o flotă mai mare ca a ei (a Marii Britanii, n.n.) și să facem cum dorim”⁵⁸.

În a doua parte a anului 1916, interesul pentru politica externă a scăzut simțitor datorită campaniei electorale, când Wilson a candidat pentru un al doilea mandat contra lui Charles Evans Hughes. Woodrow Wilson a reușit să câștige voturile pacifiștilor prin sloganul „Ne-a ținut în afara războiului” și prin accentuarea ideii de neutralitate⁵⁹.

Imediat după câștigarea alegerilor, președintele a lansat o nouă campanie diplomatică pentru pace, într-o situație mult mai complicată. Ofensiva germană de pe frontul de vest fusese oprită, dar după măcelul de la Verdun și Somme; România intrase în război de partea Antantei, dar la mijlocul lui noiembrie, victoria germană era aproape sigură; în Rusia, frământările erau în creștere. Pericolul submarin era reînviat, iar guvernul german dăduse un avertisment clar la războiul total dacă nu este încheiată pa-

cea. Bernstorff îl avertizase pe House în iulie și iulie 1916 despre presiunile făcute de militari pentru declanșarea războiului submarin total, după cum la fel făcuse și Gerard⁶⁰. La conferința de la Pless din 31 august 1916, liderii marinei germane au cerut insistent declanșarea războiului submarin total, dar Hindenburg și Ludendorff au căzut de acord că momentul nu este potrivit. Zvonurile în legătură cu această posibilitate îl puneau pe Wilson într-o situație neplăcută. În septembrie 1916, Bethman-Hollweg și înaltele oficialități germane de la ministerul de externe au ajuns la concluzia că o mediere a lui Wilson, favorabilă Germaniei, este singura soluție pentru a opri declanșarea războiului submarin total. Wilson a primit cu bunăvoință cererile germane, dar, în discuția cu Bernstorff din 10 octombrie, a avertizat în legătură cu prezența submarină germană de-a lungul coastelor americane⁶¹. După încheierea victorioasă a alegerilor, Wilson i-a declarat lui House, la 14 noiembrie, că va declanșa acțiunea în favoarea păcii⁶². House nu a fost de acord, cel puțin nu în acest moment. Wilson și-a modificat într-o oarecare măsură poziția, dar nu datorită opoziției lui House sau temerii de o ruptură cu englezii, ci datorită deportării de către germani pentru muncă forțată a 300 000 de belgieni. A alcătuit, totuși, o notă adresată Germaniei, pe care i-a prezentat-o lui House la 26 noiembrie 1916⁶³. Documentul este valoros deoarece prezintă poziția lui Wilson față de război, față de cauzele acestuia și față de problema neutrilor⁶⁴. Politica americană depinde de precizarea obiectivelor de război ale beligeranților, lucru cerut insistent. La cererea lui House, Wilson a fost de acord să amâne publicarea ofertei, dar nu pentru mult timp. Convorbirile lui House cu ambasadorul Jusserand, din 3 decembrie, au arătat clar că Franța privește extem de critic o eventuală inițiativă prezidențială în favoarea păcii. Poziția britanică era și mai dură. Între timp, la 7 noiembrie 1916, germanii ajunseseră la un acord în ceea ce privește termenii păcii.

Deoarece nu parvenise nici un răspuns pozitiv de la Washington, cancelarul german, cu permisiunea împăratului, a hotărât prezentarea unei declarații definind țelurile de război germane și indicând dorința de a negocia pacea pe această bază. Deoarece negocierile pentru o pace separată cu Rusia eșuaseră, ofițerii superiori din armata germană vor reuși să determine modificarea documentului, în nota prezentată oficial neexistând nici o precizare asupra țelurilor de război. În schimb, se prevedea că Germania va lupta până la victoria finală dacă nota nu este luată în considerare. Mo-

mentul propunerii germane din 12 decembrie 1916⁶⁵ era strâns legat de victoria din România, iar termenii erau destul de neclari, Bethmann-Hollweg sperând să impresioneze opinia publică și să găsească o modalitate de a lansa războiul submarin total fără o confruntare cu Statele Unite. Termenii păcii, în viziune germană, erau șocanți: înființarea unui regat polonez și anexarea provinciilor baltice Courland și Lituania; în vest, garanții în Belgia sau anexarea Liege-ului și a zonelor corespunzătoare; anexarea Luxemburgului și a teritoriilor franceze Briey și Longwy; modificări de frontieră în Alsacia și Lorena și plata unor despăgubiri; înapoierea coloniilor, cu excepția Kiaochow, Carolinei și Marianelor și ocuparea în întregime sau parțială a Congo-ului belgian⁶⁶.

Wilson era conștient că se apropia sesiunea Congresului și îi asigurase pe pacifiști că va acorda o atenție constantă eforturilor de mediere. Un nou turneu european a fost refuzat de colonelul House, care respingea ideea unei propuneri de pace nesolicitate. Lansing nu era de acord nici cu medierea, nici cu vreo negociere de pace. Chiar în ziua propunerii germane de pace, Wilson discuta propriul său plan cu House și Lansing. El nu cunoștea termenii păcii definiți de germani, pe care House încerca însă să-i afle⁶⁷.

La 18 decembrie 1916, Wilson și-a făcut publică propunerea de pace, cerându-le beligeranților să-și precizeze țelurile de război⁶⁸. Propunerea nu a fost bine primită nici la Londra sau Paris, nici la Berlin. Răspunsurile oficiale erau fie "prietenoase și candid" (ale Antantei, la 10 ianuarie 1917⁶⁹), fie neîncurajatoare (ale Puterilor Centrale, la 26 decembrie 1916). În ciuda criticilor interne și externe, Wilson și-a continuat eforturile, încercând negocieri directe cu Germania. Aceasta nu avea nici o intenție de a-l coopta pe Wilson în negocierile de pace, de aceea a sugerat întrunirea unei conferințe la care să participe doar beligeranții. Zimmermann, în instrucțiunile transmise lui Bernstorff, după răspunsul oficial din 26 decembrie 1916, specifică foarte clar că Germania nu dorește participarea americană la negocierile de pace, dar este gata să semneze un tratat de arbitraj cu Statele Unite, să intre într-o Ligă a Națiunilor și să participe la dezarmarea generală după război. Se cerea, însă, o acțiune rapidă și decisivă a președintelui, altfel războiul submarin total nu putea fi oprit.

Chiar și în aceste condiții, președintele Wilson era decis să ajungă la o înțelegere, dacă Germania era de acord cu o pace dreaptă, ce nu oferea victoria germanilor, ci *status-quo ante*, dezarmare și stabilirea unui nou

concert al puterilor. Germania însă prefera victoria și, lucru pe care Bernstorff l-a ținut secret față de americani până în ultima clipă, se luase deja hotărârea războiului submarin total⁷⁰. Convorbirile secrete purtate de House cu englezii prin William Wiseman (reprezentantul serviciilor secrete britanice în Statele Unite), au arătat dorința Marii Britanii de a începe discuțiile de pace pe baze rezonabile. Englezii știau însă ceea ce americanii nu aflaseră încă despre războiul total.

Toate aceste evoluții au determinat o poziție publică a lui Wilson. Comentând rezultatele, Wilson a ținut un discurs în Senat, la 22 ianuarie 1917, celebrul „Pace fără victorie”-„Peace without Victory”, în care a afirmat că numai printr-o pace bazată pe egalitatea națiunilor va fi realizată o ordine mondială stabilă. El a propus „doctrina președintelui Monroe ca doctrina lumii întregi”⁷¹. Pentru prima dată, Wilson a legat Statele Unite de o ligă a națiunilor și a fixat termenii păcii: o Polonie unită, independentă (ceea ce îi nemulțumea pe germani); pacea să fie bazată pe libertățile democratice ale popoarelor; libertatea mărilor; limitarea înarmărilor; transferurile teritoriale să fie făcute numai cu acordul locuitorilor. În particular, House și Lansing au căzut de acord că Belgia și Serbia trebuie să-și recapete statutul antebelic, iar Imperiul otoman să dispară⁷². Problema era existența unei contradicții implicite între acești termeni și obținerea lor, lucru pe care l-a înțeles și Wilson.

Atât discursul, cât și propunerea au fost prost primite, și de oamenii politici, și de presa internațională, care a fost chiar acidă⁷³. La 27 decembrie 1916, Ion I.C. Brătianu caracteriza pacea propusă de președintele american ca „vremelnică și șubredă”⁷⁴.

Ambele inițiative, cea germană și cea americană, au eșuat deoarece beligeranții investiseră deja prea mult pentru a accepta o pace fără câștiguri substanțiale și, de asemenea, nu favoriza un rol activ al lui Wilson în mediere. Ele, însă, au o importanță deosebită pentru neutralitatea americană. La 31 ianuarie 1917, Germania a notificat Statelor Unite că, după 1 februarie 1917, toate navele vor fi distruse în jurul insulelor britanice. Din perspectiva ultimului avertisment făcut germanilor, Wilson nu avea altă opțiune decât ruperea relațiilor diplomatice, ceea ce a și făcut la 3 februarie 1917.

Războiul, pe care americanii îl condamnaseră și de care voiau să stea cât mai departe, era acum tot mai aproape. Eforturile americane de neimplicare, de observare a strictei neutralități, coroborate în același timp cu

dorința de a profita economic, nu au putut da rezultate. Statele Unite trebuiau să-și asume răspunderea de mare putere.

Președintele Wilson, ca și mulți alți americani, împărtășea ideea folosirii puterii și influenței americane nu numai pentru promovarea interesului național, dar și pentru interesele umanității. Sistemul mondial era unul al democrației și capitalismului liberal, în beneficiul întregii omeniri. Statele Unite, prin sistemul lor politic și prin forța economică, erau predestinate întâietății univernale, iar diplomația americană, pe lângă promovarea intereselor naționale legitime, trebuie să se folosească de cele mai înalte standarde morale.

Președintele Wilson, deși detesta războiul, nu era un pacifist, justificând unele războaie prin principiile și problemele morale implicate. Aceasta, printre altele, a fost o cauză și pentru neutralitate, și pentru intrarea în război. Acțiunile președintelui în direcția încheierii războiului erau sincere și nu intrau în contradicție, în viziunea sa, cu legăturile tot mai strânse cu Antanta sau cu politica de înarmare, care țineau de interesul național și de asigurarea locului convenit Statelor Unite în lume. „Marea cruciadă”, adică participarea Statelor Unite la război, trebuia să readucă peste Atlantic umanitatea pierdută.

Note

1. Wilson declara: „ar fi ironic ca administrația mea să se ocupe în principal de politica externă”. Vezi Frances Farmer, *The Wilson Reader*, Docket Series, an Ocean Publication, New York, 1956, p. 11.
2. Vezi textul programului său în Richard Hofstadter, *Great Issues in American History*, vol. 2, Vintage Books, New York, 1961, p. 298.
3. Vezi textul discursului în R. Hofstadter, *op. cit.*, p. 301-307.
4. Th. G. Paterson, *American Foreign Policy. A History Since 1900*, D.C. Heath & Co., Massachusetts, 1983, p. 264.
5. Textul apelului, în R. Hofstadter, *op. cit.*, 204-206. Vezi și Th. Barclay, *Le Président Wilson et l'évolution de la politique étrangère des États-Unis*, 2-ème éd., Librairie Armand Colin, Paris, 1919, p. 123-124.
6. Arthur S. Link, *Wilson: The New Freedom*, Princeton, 1956, p. 64.
7. Era profund afectat de moartea soției sale, Ellen Louise Axson.
8. Daniel M. Smith, *War and Depression. America, 1914-1939*, Forum Press, St. Louis, 1972, p. 26. Despre aspectele economice ale perioadei și comerțul de război.

- vezi Harold Underwood Faulkner, *American Economic History*, 8-th ed., Harper & Row, New York, 1960, p. 575-585.
9. Th. A. Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, 8-th ed., Meredith Corporation, 1969, p. 573.
 10. Alexander DeConde, *A History of American Foreign Policy*, Ch. Scribner's Sons, New York, 1963, p. 446.
 11. Daniel M. Smith, *op. cit.*, p. 26.
 12. Declarația a fost redactată de reprezentanții puterilor maritime la Conferința de la Londra din 1909. Ea prevedea interzicerea plasării pe listele cu mărfuri de contra-bandă a alimentelor și materiilor prime. Parlamentul britanic nu a ratificat declarația.
 13. Th. A. Bailey, *op. cit.*, p. 567.
 14. Ernest R. May, *The World War and American Isolation, 1914-1917*, Quadrangle Books, Chicago, 1966, p. 55-70; Charles Seymour, *American Neutrality, 1914-1917*, New Haven, Yale University Press, 1935, p. 13.
 15. Daniel M. Smith, *op. cit.*, p. 26; textul declarației privind blocada și cel al primului protest din 30 martie 1915, în Daniel M. Smith, *Major Problems in American History. Documents and Readings*, D.C. Heath & Co., Boston, 1964, p. 373-375.
 16. A fost denumită și afacerea Straus, după numele intermediarului.
 17. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 74.
 18. *Ibidem*, p. 74.
 19. Arthur S. Link, *Woodrow Wilson and the Progressive Era, 1910-1917*, Harper & Row, Publishers, Inc., New York, 1963, p. 162.
 20. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 108.
 21. Daniel M. Smith, *Major Problems...*, p. 370. Răspunsul american, la p. 371.
 22. *Ibidem*, p. 371-372. Despre poziția Germaniei, vezi Gordon A. Craig, *Germany, 1866-1945*, Oxford University Press, New York, 1980, p. 370-371.
 23. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 146.
 24. Bombardarea vasului *Cushing*, atacarea navei *Gulflight*; la 1 mai 1915, ambasada germană a publicat un avertisment la adresa cetățenilor americani de a nu călători pe vasele comerciale ale beligeranților.
 25. Detalii în Th. G. Paterson, *op. cit.*, p. 257-261.
 26. *Ibidem*, p. 260.
 27. *Ibidem*, p. 260.
 28. Discursul lui Wilson, în Robert Ferrell, *American Diplomacy: A History*, W.W. Norton & Co., Inc., New York, 1959, p. 518-520.
 29. Textul notei în Th. Barclay, *op. cit.*, p. 221-227.
 30. Th. A. Bailey, *op. cit.*, p. 579.
 31. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 155.
 32. Arthur S. Link, *op. cit.*, p. 167.
 33. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 153.

34. Charles Seymour, *The Intimate Papers of Colonel House*, vol. 2, Houghton Mifflin Co., The University Press, Cambridge, 1926, p. 30-31.
35. „Vasele de linie nu vor fi scufundate de submarinile noastre fără avertisment și fără a se asigura protecția civililor, cu condiția ca ele să nu încerce să scape sau să opună rezistență”, *ibidem*, p. 37. Pentru nota germană din 1 septembrie, vezi și Alex DeConde, *op. cit.*, p. 450.
36. Textul notei, în Charles Seymour, *op. cit.*, p. 46.
37. Th. A. Bailey, *op. cit.*, p. 582-583; Ernest R. May, *op. cit.*, p. 164-165.
38. Alex DeConde, *op. cit.*, p. 450.
39. Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 25-26.
40. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 166-167.
41. Geoge Brown-Tindall, David E. Shi, *America. O istorie narativă*, vol. 2, Ed. Enciclopedică, București, 1996, p. 671-672.
42. David Stevenson, *The First World War and International Politics*, Clarendon Press, Oxford, 1991, p. 60; Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 89.
43. *Ibidem*, p. 128-131.
44. *Ibidem*, p. 140-146.
45. La Paris a discutat cu premierul Briand și cu Jules Cambon, fost ambasador la Berlin. Vezi Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 156-160.
46. În aceste discuții s-au remarcat disensiunile referitoare la problema Poloniei și la cea a Străimtorilor. Vezi Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 180-181. Pentru discuțiile cu Grey din 17 februarie, la p. 194.
47. Memorandumul propunea: restaurarea independenței Belgiei, retrocedarea Alsaciei și Lorenei către Franța, Germania urmând a fi recompensată în afara Europei, ieșire la Marea Mediterană pentru Rusia. Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 201-201.
48. *Ibidem*, p. 202.
49. D. Stevenson, *op. cit.*, p. 81.
50. Ernest R. May, *op. cit.*, p. 184.
51. Arthur S. Link, *op. cit.*, p. 212.
52. Textul discursului, în Th. Barclay, *op. cit.*, p. 137-140.
53. *Ibidem*, p. 140-141.
54. Charles Seymour, *op. cit.*, vol. 1, 225-245.
55. La 24 aprilie 1916, irlandezii s-au ridicat împotriva autorității engleze, care a ripostat cu brutalitate. Sir Roger Casement, care venise din Germania, și alți fruntași irlandezi, au fost judecați și executați. Senatul american a cerut guvernului englez să nu îi execute, dar apelul a fost respins.
56. Fiind în plină campanie electorală, Wilson trebuia să țină cont de voturile americanilor de origine irlandeză și germană.
57. Daniel M. Smith, *War and Depression...*, p. 33-35.
58. Th. A. Bailey, *op. cit.*, p. 587.

59. Daniel M. Smith, *op. cit.*, p. 33-35.
60. Ch. Seymour, *op. cit.*, vol. 2, p. 328-330.
61. *Ibidem*, p. 334.
62. *Ibidem*, p. 390-391.
63. House prezintă data de 27 noiembrie 1916. Vezi Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 393.
64. Arthur S. Link, *op. cit.*, p. 257.
65. Th. A. Barclay, *op. cit.*, p. 143; D. Stevenson, *op. cit.*, p. 103-106.
66. Arthur S. Link, *op. cit.*, p. 259.
67. Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 401.
68. Th. Barclay, *op. cit.*, p. 228-232.
69. Răspunsul aliat a fost pregătit la conferința interaliată de la Roma, pe baza unui proiect întocmit de Ph. Berthelot, secretar general la ministerul de externe francez. Vezi D. Stevenson, *op. cit.*, p. 136-137; Ernest R. May, *op. cit.*, p. 368.
70. Bethmann-Hollweg îl informase de decizie la 16 ianuarie.
71. Pentru textul discursului, vezi R. Hofstadter, *op. cit.*, p. 206-211. Vezi și Ch. Seymour, *op. cit.*, p. 418-419.
72. D. Stevenson, *op. cit.*, p. 83.
73. Th. G. Paterson, *op. cit.*, p. 271. Presa a acuzat Statele Unite că puneau sub semnul egalității scopurile de război ale celor două tabere și lasă chiar impresia unei înțelegeri între Washington și Berlin în ceea ce privește pacea, în condiții militare complet dezavantajoase pentru Antantă. Vezi și Robert Lansing, *Memoirs*, Payot, Paris, 1925, p. 173. Ziarele românești au fost mai rezervate, dar, de exemplu, „Opinia” din Iași, din 3 februarie 1917, califică programul american drept o „absurdă utopie”.
74. Ion I.C. Brătianu, *Discursuri*, vol. 4, București, 1940, p. 471. Românii cunoșteau, neoficial, nota dinainte, dar au luat oficial cunoștință de aceasta de la ambasadorul american la Petersburg, care o înmânase la 9 ianuarie 1917 lui Ion I.C. Brătianu și lui Take Ionescu, prezenți la conferința militară aliată din capitala rusă. Consimțământul românesc fusese dat la 7 ianuarie. Vezi Ion Stanciu, *Aliați fără alianță, România și S.U.A., 1914-1920*, Ed. Albatros, București, 1992, p. 60.

SUMMARY

One of the most important change in the course of the American foreign policy took place at the beginning of the XX-th century, due to the bold actions of president Wilson. The shift from isolationism to internationalism was difficult to understand and appreciate by his fellow-citizens, especially in the harsh conditions of a world war. President Wilson, who conducted the foreign relations of his country as not many presidents had done it since the birth of the Republic, chose neutrality when the war broke up, but it was a difficult mission to undertake for a country whose links were so tightened up to the

Entente. He tried to guard the american neutral rights, to improve the economy and, in the same time the Western world by ending the war. The belligerents were not very responsive to his initiatives, neither in 1914-1916, nor at the beginning of 1917, because they invested too much in war and wanted so many from peace. The most significant players in Wilson's game, Germany and the United Kingdom, tried to keep good relations with the United States, but only one succeeded after all. The worsening conditions in Europe and the threatening actions of the Imperial Germany drove Wilson, little by little, to sever the diplomatic relations and, finally, to enter the World War.

The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work during the year. It is followed by a detailed account of the various projects and the results achieved. The report concludes with a summary of the work done and the prospects for the future.

The second part of the report deals with the financial aspects of the work. It gives a detailed account of the income and expenditure of the organization and shows how the funds have been used. It also gives a statement of the assets and liabilities of the organization at the end of the year.

The third part of the report deals with the administrative aspects of the work. It gives a detailed account of the organization's structure and the work of the various departments. It also gives a statement of the personnel of the organization and the results of the various administrative measures taken during the year.

Ion Agrigoroaiei

ROMÂNIA ÎN FAȚA PRETENȚIILOR TERITORIALE ALE BULGARIEI ȘI UCRAINEI (1917-1918)

Imediat după izbucnirea primului război mondial, cele două grupări de forțe au făcut mari presiuni asupra statelor rămase deocamdată în afara conflictului pentru a grăbi intrarea lor în acțiune sau pentru a adopta o neutralitate binevoitoare.

În primăvara și vara anului 1915, în condițiile intrării Italiei în război alături de Antantă, asupra României s-au făcut noi presiuni din ambele direcții. Promisiunile n-au lipsit, dar guvernul român a acționat prudent, spre a evita angajarea înainte de obținerea garanțiilor absolut necesare.

Confirmând temerile primului ministru, Ion I.C. Brătianu, negocierile dintre Puterile Centrale și Bulgaria au ajuns într-un stadiu avansat. După ce a semnat, la 3 septembrie, un acord cu Turcia, care îi asigura o rectificare de frontieră pe linia Marița, la 6 septembrie Bulgaria se angaja să mobilizeze în termen de 15 zile și să pună pe picior de război, în 35 zile, patru divizii împotriva Serbiei. Bulgaria urma să primească întreaga Macedonie sârbă, până la Morava și la pasul Kocianik; dacă Grecia și România vor trece de partea Antantei, Bulgaria va obține în plus Macedonia și Dobrogea de Sud. La 21 septembrie 1915 Bulgaria a intrat în acțiune¹.

Pentru Antanta, situația din Balcani se complica și prin menținerea refuzului regelui Greciei de a semna declarația de război împotriva Germaniei. Întrebat asupra atitudinii pe care o va adopta România, Brătianu a declarat, așa cum făcuse și mai înainte, că interesele noastre nu sunt la sudul Dunării și că țara nu va merge decât la nord de Carpați. În decembrie 1915 – ianuarie 1916, în urma ocupării Serbiei, în anumite cercuri germane și bulgare s-a discutat posibilitatea atacării imediate a României; hotărârea marii ofensive de la Verdun a determinat amânarea acestui plan².

Istoriografia noastră s-a ocupat pe larg de condițiile intrării României în război, în august 1916. Reamintim că guvernul român s-a angajat să declare război numai Austro-Ungariei și a refuzat categoric să atace Bulgaria³. Succesele obținute de armata română după trecerea munților nu au putut fi consolidate. La cauzele interne (lipsurile în pregătire și în dotare ș.a.) ale eșecului campaniei din 1916 se adaugă cele externe; aliații nu și-au îndeplinit, decât în mică măsură și cu întârziere, angajamentele asumate, dând Puterilor Centrale posibilitatea să realizeze pe front o covârșitoare superioritate. Rusia nu dorise un front direct cu Bulgaria și, în noua situație, nu dorea să dea o prea mare amploare acestui front pentru ca în viitor relațiile ruso-bulgare să nu aibă prea mult de pățimit din această cauză. În loc de 200 000 de militari, rușii au trimis aici aproximativ un sfert, și acesta cu întârziere. Înfrângerea de la Turtucaia a produs o puternică impresie în opinia publică românească, atât prin pagubele umane și militare însemnate, cât și prin efectul ei moral. A fost, scrie C. Kirilescu, "cea dintr-o mare înfrângere din sfântul nostru război, o înfrângere dureroasă, umilitoare, rușinoasă. Ea a căzut ca un trăsnet în primele zile ale războiului peste capetele amețite de entuziasmul trecerii Carpaților, înfierbântate de întâile izbânzi ușoare. Ea ne-a însângerat inimile, dar ne-a dezlipit pleoapele ochilor și ne-a făcut să putem citi adânc în rănilor de tot felul ale vieții noastre [...]. Turtucaia ne-a fost o lecție aspră. Lecțiunea trebuie citită cu băgare de seamă pe toate fețele și înțeleasă pe de-a întregul"⁴.

Campania din 1916 s-a soldat cu înfrângerea armatei române și ocuparea unei părți însemnate (Oltenia, Muntenia și Dobrogea) din teritoriul României de trupele Puterilor Centrale. În același timp, rezistența în etape a armatei române în retragere, a oprit inamicul la "porțile de sud" ale Moldovei. Planul de înfrângere totală a României nu a putut fi realizat. "Noi am bătut armata română dar n-am putut-o nimici", va nota mai târziu Ludendorff⁵.

Primăvara anului 1917 și începutul verii au marcat intensificarea eforturilor de refacere, de revigorare morală în așteptarea încheierii decisive pentru soarta statului român și a idealului național. Marile victorii de la Mărăști, Mărășești și Oituz au dovedit forța ostașului român, care, mai bine înzestrat și pregătit ca în 1916, încurajat prin înscrierea în Constituție a reformelor agrară și electorală, a arătat coteropitorilor că "pe-aici nu se trece". Au eșuat planurile de împărțire a statului român, s-a asigurat continuitatea statală, obiectiv fundamental permanent al înaintașilor noștri. În

urma înfrângerilor din iunie-august 1917, comandantul german a renunțat la operații ofensive pe această porțiune de front.

Statul român se confrunta, în continuare, cu grave probleme. Dezorganizarea armatei ruse, începută în primăvară, s-a accentuat în strânsă legătură cu ofensiva bolșevică din Rusia, cu evenimentele din octombrie-noiembrie și retragerea acesteia din război. Cetele de soldați ruși în retragere jefuiau satele, devastau depozitele, batjocoreau populația. Guvernul român a fost nevoit să ia măsuri de acoperire a frontului părăsit (chiar în timpul bătăliei de la Mărășești), de apărare a populației maltratate și jefuite. S-a deschis un adevărat front intern, având drept obiectiv dezarmarea și neutralizarea trupelor rusești bolșevizate, care au acționat adesea în forță, ajungându-se la lupte violente.

La 13/27 noiembrie 1917 Rusia Sovietică a propus Puterilor Centrale tratative pentru încheierea armistițiului, care s-a semnat la scurt timp la Brest-Litovsk (22 noiembrie/5 decembrie 1917). Era imposibil pentru armata română, care acționa în același mare front cu trupele rusești, să continue lupta în timp ce acestea încheiau armistițiul. Armistițiul de la Brest-Litovsk, completat apoi cu pacea dintre Puterile Centrale și Rusia Sovietică izolau complet România, punând-o în imposibilitatea de a continua lupta alături de Aliți. Tratativele de la Focșani din zilele de 7-9 decembrie 1917 s-au încheiat prin semnarea armistițiului care suspenda ostilitățile militare dintre România și Puterile Centrale; ele nu puteau fi reluate decât prin denunțarea acestuia cu 72 de ore înainte. În noiembrie-decembrie tensiunea în raporturile dintre România și Rusia Sovietică s-a accentuat puternic. Lângă Iași, agitațiile soldaților ruși în frunte cu un soviet condus de Roșal au devenit deosebit de puternice, amenințând cu atacarea Capitalei⁶. La 9/22 decembrie s-a trecut la dezarmarea acestor trupe rusești, operație care s-a efectuat rapid și fără incidente. Mai greu au mers lucrurile în restul teritoriului, în săptămânile următoare. În bătălia de la Galați, în luptele de la Pașcani, Fălticeni, Mihăileni și altele, rezistența rușilor a fost înfrântă. În acest context, la 31 decembrie 1917 s-a produs arestarea ministrului nostru la Petrograd, C. Diamandy. În urma protestului guvernului român, și, mai ales a demersului colectiv al întregului corp diplomatic din capitala Rusiei Sovietice, Diamandy a fost pus în libertate la 2 ianuarie 1918. La scurt timp, Sovietele au rupt relațiile diplomatice cu România.

Pe acest fundal al derulării evenimentelor, Bulgaria și-a reînnoit pretențiile asupra Dobrogei, pretenții care vor fi reluate în cadrul tratativelor

de pace din februarie-mai 1918, lor adăugându-li-se pretențiile Ucrainei asupra Basarabiei. Opinia publică românească a urmărit cu îngrijorare aceste acțiuni, sesizând și faptul că Austro-Ungaria și mai ales Germania nu erau de acord cu extinderea Bulgariei și realizarea unei vecinătăți directe cu Rusia. "La Sofia – scria ziarul "Mișcarea" – se agită din nou chestia Dobrogei. Bulgarii țin cu orice preț să stăpânească și acea parte a României care ne-a fost dată la Congresul de la Berlin. Dacă se agită acum bulgarii pentru Dobrogea, e un semn vădit că nici aliații lor, austro-germanii, nu consimt să le facă plăcerea de a-i vedea instalați la Constanța noastră. După întrevvederea țarului Ferdinand cu împăratul Wilhelm la Cernavodă și după vizita monarhului german la Sofia, bulgarii aveau speranța că au obținut prada dorită. Țipetele lor de-acum după Dobrogea dovedesc că ei se-nșelaseră. Și s-au înșelat în adevăr, căci sunt semne vădite că marii lor aliați nu voiesc și nu se gândesc să facă din Dobrogea românească o provincie bulgărească [...]. Iar credința noastră rămâne neclintită, că din acest război, oricât de dureros ar fi, vom ieși cu țara mărită, iar nu micșorată"⁷.

A fost combătută încercarea de a "fundamenta" aceste pretenții prin convocarea unor așa-zise adunări cu caracter "reprezentativ". "Bulgarii voiesc, nici mai mult nici mai puțin decât să rămână stăpânii Dobrogei!". Ziarul se referea la faptul că aceștia "au organizat în orașul românesc Babadag un «congres bulgăresc» la care au exhibat drepturile «istorice» ale bulgarilor asupra Dobrogei, asupra gurilor Dunării, și chiar asupra sudului Basarabiei"⁸. În ziua următoare, ziarul revenea cu un comentariu mai larg: "Înscenarea de la Babadag va rămâne unul din cele mai grotești incidente din întreaga desfășurare a conflictelor din Balcani [...]. Într-un orașel pus-tiit, dintr-o provincie devastată prin cunoscutele mijloace ale năvălitorilor bulgari, în mijlocul unei populațiuni românești terorizate de amintirea crimelor oribile ale celor înaintați mișelește pe urmele unei oștiri ce nu voia să lupte (unitățile armatei ruse – n.n.s., I.A.), s-au adunat câțiva spioni autohtoni și câțiva comitagii venetici, pentru a exprima într-un «congres» voința populației din nenorocita provincie transdunăreană [...]. Din toată această absurdă manifestație nu a putut rămâne altceva decât o nouă mărturisire a poftelor bulgărești asupra pământului românesc al Dobrogei"⁹.

Câteva zile mai târziu, ziarul se referea la informații apărute în "Gazette de Lausanne", în legătură cu teroarea bulgară din Dobrogea, cu presiunile și amenințările ministrului de Interne de la Sofia, care printr-un or-

din circular, adresat prefectilor din teritoriile ocupate, cerea să se strângă, "cu orice preț și cu orice mijloace", cât mai multe declarații de credință față de Bulgaria¹⁰.

La sfârșitul lunii ianuarie și începutul lui februarie 1918 statul român era supus presiunii puternice. Din partea Germaniei, Mackensen a cerut ultimativ guvernului român să înceapă imediat negocierile de pace, fixându-se și termenul de patru zile. Paralel, a venit la Iași, în misiune secretă, colonelul austriac Randa, fostul atașat militar al Austro-Ungariei la București, care a insistat pentru încheierea păcii separate. La 26 ianuarie/8 februarie Ion I.C. Brătianu și-a depus mandatul; la 29 ianuarie/11 februarie, regele l-a însărcinat pe generalul Al. Averescu cu formarea noului guvern, pentru a lua legătura cu reprezentanții Puterilor Centrale de la București¹¹.

Pe plan extern, situația devenea dramatică. La 27 ianuarie/9 februarie 1918 Puterile Centrale au încheiat tratatul de pace cu Rada Ucrainei; între altele, trupele acestora treceau în teritoriul ucrainean cu preocuparea – în primul rând – de a obține produsele agro-alimentare de care aveau atâta nevoie. În urma ruperii tratatelor de la Brest-Litovsk, a doua zi după încheierea tratatului cu Ucraina, trupele germano-austriece au pătruns adânc pe teritoriul Rusiei. La 8 februarie/3 martie 1918 guvernul sovietic încheia pacea cu Puterile Centrale. Rusia Sovietică ceda Finlanda, Polonia, Țările Baltice și recunoștea "independența" Ucrainei, cu prezența pe teritoriul ei a trupelor germane și austro-ungare. Aceste fapte le-au permis Centralilor să controleze spatele frontului român. România era înconjurată, fără posibilitatea de a mai primi vre-un ajutor din afară și de a se retrage, în caz de înfrângere.

Misiunea guvernului Al. Averescu a fost extrem de dificilă, presiunile Puterilor Centrale în probleme fundamentale pentru statul român (cedarea Dobrogei și modificarea frontierei de-a lungul Carpaților, mari concesii economice, schimbarea dinastiei, demobilizarea armatei ș.a.) luând adesea forme ultimative. Fără a ne propune aici o discuție asupra tratatelor de la Buftea, închepute în februarie 1918, câteva elemente sunt deosebit de edificatoare. Generalul Al. Averescu a protestat la 11/24 februarie față de condițiile extrem de grele impuse României. Czernin, ministrul de Externe al Austro-Ungariei, amenința că dacă românii vor reîncepe ostilitățile, armata va fi zdrobită și România suprimată; "o vom împărți între noi și Bulgaria. România va dispărea de pe harta Europei"¹². În discuția dintre generalul austriac Hranilovici și colonelul român Constantin Ressel, la

precizarea acestuia din urmă că România mai are o armată care se poate opune, generalul austriac a ripostat: "O știm și noi, dar ce veți putea face, față de situația în care vă găsiți, complet încercuiți de trupele noastre ce vor veni prin Ucraina și Basarabia, în spatele dumneavoastră. Nu vom face greșeala de a vă ataca pe frontul dumneavoastră (ca în iulie-august 1917 – I.A.), vom aduce diviziile noastre ce s-au eliberat de pe frontul rusesc și vom face o operație de trupe zdrobitor de superioare pentru a isprăvi cât mai repede. Dar atunci, v-o pot spune, atunci nu va mai fi vorba de concesi din partea noastră, și dumneavoastră veți dispărea ca țară"¹³.

Amenințările erau reale, dar se manifestau și unele exagerări, în sensul că Germania nu era de acord cu o asemenea "rezolvare", care să pună în pericol atât realizarea intereselor sale economice pe seama României, cât și realizarea întregului plan al Mitteleuropei. Germania s-a opus unor pretenții teritoriale și mai mari, formulate la Viena și Sofia, după cum s-a opus și pretențiilor ucrainene asupra Basarabiei sau a unor părți din aceasta. Pe de altă parte, la 16 februarie 1918, împăratul Austro-Ungariei, Carol, îl ruga insistent pe Wilhelm al II-lea să nu impună condiții economice prea grele României, condiții care ar împiedica în viitor orice apropiere și "va menține permanent vie la toți românii străduința de a scutura un astfel de jug"¹⁴. Nu era vorba, evident, de vreo grijă pentru situația românilor, ci de o cât mai bună realizare a scopurilor proprii, într-o perspectivă mai apropiată sau mai îndepărtată.

Problema atitudinii pe care trebuia să o adopte delegația română a format obiectul a trei Consilii de Coroană desfășurate în zilele de 17-19 februarie/2-4 martie 1918. S-a stabilit (după ce, între timp, problema dinastiei a fost scoasă din discuție) că textul tratatului de pace să fie abordat în bloc, fără a se negocia pe articole, pentru a sublinia astfel caracterul de dictat al acestuia. S-a formulat posibilitatea ca regele să nu ratifice o pace impusă. La 20 februarie/5 martie au fost semnate la Bufta protocolul de prelungire a armistițiului între România și Puterile Centrale cu încă 14 zile și preliminariile tratatului de pace, cuprinse în nouă puncte¹⁵. În al treilea Consiliu de Coroană (19 februarie/4 martie), generalul Al. Averescu, președintele Consiliului de Miniștri, precizase că soluția acceptării condițiilor era singura posibilă; se salva dinastia și se înlesnea unirea Basarabiei, Czernin promițând ajutor diplomatic în acest sens¹⁶.

În ianuarie-februarie 1918, ziarul "Mișcarea" a dezvăluit din nou pretențiile teritoriale ale Bulgariei. În același timp, ziarul – bine informat – a

ținut să precizeze că aliații Bulgariei, și în special Germania se opuneau în continuare trecerii Dobrogei, în întregime, la vecinul de la sud. După cum se știe, Bulgaria va primi Cadrilaterul și o fâșie din sudul județului Constanța; restul Dobrogei va trece în *condominium*, la cele patru state, lăsându-se României o cale de acces la Constanța.

Primul ministru bulgar, Radoslavof – se arăta într-un articol – se pronunța numai formal pentru o pace fără anexiuni. “Dl. Radoslavof face declarațiuni că voiește pace fără anexiuni, dar în Dobrogea organizează «congrese» (ca cel de la Babadag – I.A.), cu care crede că va putea dovedi că Dobrogea e pământ bulgăresc! Bulgaria țintește și la ocuparea Macedoniei, dar Berlinul nu este de acord cu aceste pretenții. Ultimele manifestațiuni ale Germaniei față de Bulgaria au dovedit situațiunea deplorabilă pe care o are Bulgaria în rândul Aliaților ei, care au înțeles că e timpul să trezească Bulgaria din visurile bolnăvicioase în care se leagănă”¹⁷. Din motive lesne de înțeles, ziarul a subliniat în repetate rânduri această opoziție a Berlinului, care “nu aplauda programul pretențiilor bulgare”, susținut de “extravaganta ambiție a lui Ferdinand de Coburg (țarul Bulgariei – I.A.) și a Radoslovofului sau”¹⁸. “Norocul este însă că bulgarii nu sunt de capul lor și se vor găsi oameni cu mintea întreagă, chiar dintre prietenii lor, care să le deschidă ochii și să le arate cât de nesăbuite și ridicole le sunt pretențiile”¹⁹.

La pretențiile teritoriale ale Bulgariei s-au adăugat cele ale Ucrainei, tot mai insistente pe măsura intensificării mișcării naționale din Basarabia. După proclamarea independenței Republicii Moldovenești, la 24 ianuarie 1918, chestiunea unirii cu vechea Românie se punea pe teren practic. Problema se complica mult ca urmare a pretențiilor Ucrainei, ce reprezentau un real pericol pentru românii dintre Prut și Nistru. La Kiev, Rada a revendicat “pentru sine toată puterea legislativă și executivă în Ucraina. Totul era bine și frumos, numai că ucrainenii nu se mulțumeau cu țara lor, ci începuseră să revendice și Basarabia pentru ei. Cum însă Basarabia nu era și nici nu fusese niciodată pământ ucrainean, era firesc ca moldovenii să protesteze cu toată hotărârea contra acestor pretențiuni”²⁰.

La Iași, în anumite cercuri, s-a exprimat chiar speranța într-o bună colaborare cu noul stat de la răsărit, în care se vedea o victorie a principiului naționalităților, pentru care acționa și România. Acest stat “a fost recunoscut de aliații noștri și apoi de Puterile Centrale, cu care a încheiat tratatul de pace de la Brest-Litowsk, semnat la 9 februarie st.n. [...]. Cu noul

stat avem motive puternice să credem că vom trăi în cele mai bune și strânse relațiuni”²¹. Aceste speranțe nu vor fi însă confirmate.

La începutul tratativilor de pace de la București, guvernul ucrainean trimitea o notă Puterilor Centrale (cu care încheiase pacea separată), în care arăta că “Basarabia, din punct de vedere etnografic, economic și politic formează o unitate indivizibilă cu teritoriul Ucrainei” și, având în vedere că problema “cui va aparține în viitor Basarabia poate fi obiectul discuției la conferința de pace de la București, guvernul Ucrainei cere să i se admită să ia parte și el la conferința de la București”. În acest context, populația Basarabiei s-a convins, o dată mai mult, de intențiile ucrainene, “fapt care atrage și mai mult spiritele pentru unire”²².

La întâlnirile avute cu factorii politici de la Iași, delegații basarabeni au fost informați – și cu acest prilej – despre pretențiile Ucrainei de a “reprezenta” interesele Basarabiei la tratativele de la București. Autoritățile de la Kiev își arogau “dreptul de a accepta” includerea delegațiilor basarabeni în cadrul delegației ucrainene, dar nu acceptau posibilitatea unei delegații aparte a Basarabiei independente. Ministrul de Externe german, Kühlmann, pe care primul ministru Averescu l-a asigurat că România dorea să vadă în Republica Moldovenească un stat independent, considera neîntemeiate pretențiile Ucrainei²³.

Trebuie precizat că, la începutul războiului, Germania promisese României Basarabia și a acționat în direcția unei apropieri între Austro-Ungaria și România²⁴. În urma situației de la sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918, România a fost nevoită să ajungă la o înțelegere cu Puterile Centrale, în condițiile precizate, în tratatul de la București. Această înțelegere, fie și vremelnică, a constituit în chestiunea Basarabiei un factor favorizant. În continuarea vechii sale promisiuni și urmărind acceptarea de către România a condițiilor economice ce o interesau direct Germania (și mai puțin Austro-Ungaria, care dorea anexarea unei zone din nordul Basarabiei) s-a opus pretențiilor ucrainene asupra Basarabiei și, implicit, a fost de acord cu soluția românească a problemei.

Deoarece România a refuzat să discute problema Basarabiei în cadrul tratativilor de pace cu Puterile Centrale, iar acestea (și în special Germania) nu aveau un interes special în această privință, a căzut chestiunea participării la negocieri atât a delegației ucrainene cât și a celei basarabene²⁵.

La sfârșitul lunii februarie (st.n.), președintele Sfatului Țării, Ion Inculeț și premierul Ciugureanu au sosit la Iași unde au purtat discuții cu

privire la participarea la tratativele de pace cu Puterile Centrale, angajate la Buftea-București. După ce s-au întâlnit cu oameni de știință și cultură, delegații basarabeni au avut contacte cu factori politici de la Iași, fiind primiți și de Regele Ferdinand²⁶. În cadrul întâlnirii cu primul ministru, Al. Averescu, ei au propus unirea, numai că generalul – va consemna mai târziu Incuț – “de teamă să nu piardă Dobrogea în tratativele de la Buftea, ne sfătuisse să rămânem mai departe ca Republică Independentă, ca nu cumva nemții să socotească Basarabia Unită ca o «compensație» pentru Dobrogea ce o reclamau bulgarii”. Averescu i-a informat pe liderii basarabeni despre pretențiile teritoriale ucrainene, înaintate lui Kulhmann și Czernin²⁷.

În acest context, la 5/18 martie 1918 Al. Marghiloman este numit prim-ministru. S-a format guvernul conservator, “ultima manifestare politică importantă a Partidului Conservator”. “Rezerva regală” din timpul primului război mondial intra în funcțiune. Menirea sa era să continue tratativele și să încheie pacea cu Centralii, să asigure un *modus vivendi* acceptabil, în condițiile date, cu austro-germanii²⁸. Împreună cu ceilalți factori, guvernul Marghiloman a avut o contribuție însemnată în respingerea pretențiilor teritoriale ale Bulgariei și Ucrainei și în unirea Basarabiei întregi cu România.

Prin *Declarația* din 16/29 martie 1918, Sfatul Țării a protestat energic “împotriva tentativelor nemaiauzite ale unui popor abia eliberat (ucrainean – n.n.s.) asupra dreptului și libertății altuia, care și el a devenit liber”. *Declarația* combătea orice tentativă de încălcare a indivizibilității Republicii Moldovenești, așezate între Nistru, Prut, Marea Neagră, în hotarele fostei gubernii a Basarabiei și respingea orice pretenții teritoriale, inclusiv cele asupra ținuturilor Hotin și Cetatea Albă, precum și pretenția Ucrainei de a participa la conferința de pace de la București, “în legătură cu chestiunile Republicii Moldovenești”²⁹.

La 20 martie 1918 a apărut în ziarul “Mișcarea” un material care relatea convorbirea avută cu vicepreședintele Sfatului Țării, Pantelimon Halippa, venit pentru câteva zile la Iași. Dacă mai înainte, preciza fruntașul politic basarabean, Rada ucraineană – cu care avusese contacte dese – se arătase binevoitoare față de tânărul stat dintre Prut și Nistru, în urmă atitudinea s-a schimbat. “După câteva luni de existență începe să aibă veleități imperiale”, pășind “pe drumul imperialismului rusesc” și pretinzând “că au drepturi asupra ținutului Hotinului și al Achermanului până la gura Dunării,

justificând aceasta prin considerații etnice”. Realitatea era alta, fiind precizată de Halippa:

“De partea noastră este adevărul istoric, etnic și geografic, iar ei nu au de partea lor decât dorința de a se întinde, motivată de o populație ucraineană în minoritate, care locuiește în colțul nordic al Județului Hotin și în câteva sate răspândite în Județul Acherman. Acestui argument însă noi îi opunem un milion de moldoveni, care locuiesc peste Nistru în Ucraina și care își manifestă dorința de a fi una cu frații din Basarabia. Congresul de la Tiraspol, ținut de moldovenii din Ucraina, este mărturia formală a acestui adevăr” – declara militantul basarabeian în încheierea convorbirii acordate reprezentantului ziarului “Mișcarea”³⁰.

Sub aceeași semnătură, ziarul se referea la expozeul făcut de primul ministru, Ciugureanu, în Sfatul Țării. Acesta a apreciat că schimbarea guvernului (Marghiloman în locul lui Averescu) nu a dus vreo schimbare în mersul general al politicii române față de Basarabia. “Însă Ucraina ne amenință și prezintă un adevărat pericol pentru integritatea țării noastre [...]. Ucraina ia măsuri serioase pentru a avea pe reprezentantul său la tratativele de pace din București. Dar von Kühlmann a fost împotriva prezenței reprezentantului Ucrainei la aceste tratative”. Expozeul lui Ciugureanu “arată pericolul mare care amenință integritatea teritoriului Basarabiei din partea unui vecin care abia născut la viața politică caută să răpească drepturile legitime ale altora”³¹.

La 27 martie/9 aprilie 1918 Sfatul Țării, întrunit în ședința solemnă a votat *Unirea Basarabiei cu România*. Rezultatul votului a fost adus la cunoștința primului ministru Al. Marghiloman (aflat la Chișinău), ce a intrat în sala de ședințe și a rostit o scurtă alocuțiune, precizând că, în numele poporului român și al regelui, lua act cu mândrie de declarația de unire și – în numele guvernului român – declara că o primește. La 9/22 aprilie 1918, printr-un decret regal, se promulga unirea Basarabiei cu România, realizându-se un moment necesar în procesul de ratificare, internă și internațională, a Marii Uniri.

Unirea Basarabiei a generat protestele Kievului și ale Moscovei, exprimate prin note diplomatice la care guvernul român a dat riposta convenită³². La 12 iunie guvernul român respinge din nou, printr-o amplă notă, pretențiile guvernului ucrainean asupra Basarabiei.

În situația internă și externă extrem de dificilă de la sfârșitul anului 1917 și prima jumătate a anului 1918, guvernele României au reușit, de-

pășind numeroase obstacole, să respingă pretențiile teritoriale ale Bulgariei asupra Dobrogei întregi și ale Ucrainei asupra Basarabiei, sau asupra unor părți din aceasta. Unirea întregii Basarabii cu România prin hotărârea Sfatului Țării a însemnat, implicit, respingerea pretențiilor ucrainene. Dacă în cadrul tratativelor de pace cu Puterile Centrale s-au impus României condiții grele (inclusiv pierderi teritoriale), poziția Germaniei a acționat în direcția respingerii pretențiilor teritoriale ale Bulgariei asupra Dobrogei întregi și ale Ucrainei asupra Basarabiei sau a unor părți din aceasta.

Note

1. Pierre Renouvin, *La crise européenne et la Première Guerre Mondiale*, Paris, 1962, p. 316.
2. *România în relațiile internaționale, 1699-1939*, Iași, 1980, p. 391.
3. La 1 august Briand îi telegrafia lui Paleologue că împreună cu Ed. Grey și de acord cu generalul Joffre au ajuns la concluzia renunțării la declarația de război a României către Bulgaria (Maurice Paleologue, *La Russie des tsars pendant la Grande Guerre*, vol. II, p. 326-327. Câteva zile mai târziu generalul Alexeev s-a raliat acestei opinii (*Ibidem*, p. 329).
4. Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. I, București, 1922, p. 168.
5. E. Ludendorff, *Souvenirs de Guerre*, vol. I, Paris, 1934, p. 331.
6. C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IV, partea a V-a (1917-1918), București, 1993, p. 64; I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, München, 1982, p. 36-43; C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 334-335.
7. *Postele bulgarilor. Agitația pentru Dobrogea*, în "Mișcarea", 25 noiembrie 1917.
8. *Obrăznicii bulgărești. "Congresul" de la Babadag*, în "Mișcarea", 21 decembrie 1917.
9. *Ridiculi și absurzi. Bulgarii în Dobrogea*, în "Mișcarea", 22 decembrie 1917; vezi și "Caraghioslăcul bulgăresc. Cu prilejul congresului de la Babadag", în "Mișcarea", 23 decembrie 1917. Pe lângă "congresul" din 1917 s-a mai organizat unul în iulie 1918 (Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, 1998, p. 389).
10. *Procedee bulgărești. "Unitate" cu forța...*, în "Mișcarea", 29 decembrie 1917.
11. C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 407-410; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916-1938*, București, 1996.
12. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, Fond Casa Regală, dosar 5/1918, f. 18-19.
13. *Ibidem*, f. 25.
14. Idem, Colecția Microfilme Austria, rola 119, c. 269-270.
15. Vezi pe larg, Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București, 1997, p. 88-120; C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 414-418; I. Mamina, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 21.

16. I. Mamina, *op.cit.*, p. 109; C. Kirilescu, *op.cit.*, p. 416.
17. *Un faliment politic. Imperialismul bulgar*, în "Mișcarea", 28 ianuarie 1918. "Bulgaria pretinde aliaților ei să-i recunoască dublarea teritoriului și cum această recunoaștere întârzie – și să sperăm că nu va veni niciodată – bulgarii se agită și tânjesec de îngrijorare" (*Îngrijorarea Bulgariei*, în "Mișcarea", 28 ianuarie 1919).
18. *Curiozități. "Prusienii balcanilor"*, în "Mișcarea", 31 ianuarie 1918; vezi și *Berlin-Sofia. Anexează și ei...*, în "Mișcarea", 30 ianuarie 1918.
19. *Pretențiile bulgarilor asupra Dobrogei*, în "Mișcarea", 9 februarie 1918; *Iluzii bulgărești*, în "Mișcarea", 10 februarie 1918.
20. I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 276-277; Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studii și documente*, Chișinău, 1993, p. 69; Gh. Cojocaru, *Sfatul Țării*, Chișinău, 1998, p. 94.
21. *Un nou stat, Ucraina*, în "Mișcarea", 1 februarie 1918.
22. Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei...*, p. 69. Guvernul Golubovici a intervenit la Berlin, cerând ca la tratativele de pace cu România "să ia parte reprezentanții Ucrainei, care a revendicat părți din Basarabia" (Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru 1812-1918*, Chișinău, 1992, p. 156; Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context internațional (1806-1920)*, București, 1993, p. 156.
23. Gh. Cojocaru, *op.cit.*, p. 94.
24. *România în relațiile internaționale 1699-1939*, Iași, 1980, p. 381.
25. P. Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 157.
26. Ion Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii (1918)*, Iași, 1999, p. 69.
27. Gh. Cojocaru, *op.cit.*, p. 84-86.
28. Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București, 1987, p. 436.
29. P. Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 157; Șt. Ciobanu, *op.cit.*, p. 208-209; vezi și *Pretențiile Ucrainei asupra Basarabiei*, în "Mișcarea", 18 martie 1918.
30. M. Chilianu, *Un glas autorizat al Basarabiei. De vorbă cu dl. Pantelimon Halippa*, în "Mișcarea", 20 martie 1918. Pentru dezbaterile și hotărârile adoptate de Congresul românilor transnistrieni (17-18 decembrie 1917) vezi Ioan Silviu Nistor, *Istoria românilor din Transnistria*, 1995, p. 51-59.
31. M. Chilianu, *Pretențiile Ucrainei și Sfatul Țării din Basarabia*, în "Mișcarea", 25 martie 1918 (vezi și I. Agrigoroaiei, *op.cit.*, p. 72-73).
32. Gh. Cojocaru, *op.cit.*, p. 119.

RÉSUMÉ

La "défection russe", qui eut lieu en octobre/novembre 1917, ainsi que la conclusion de l'armistice entre la Russie soviétique et les Puissances Centrales à Brest-Litovsk (le

22 novembre/le 5 décembre 1917) contraignirent la Roumanie – complètement isolée – à signer, avec les mêmes Puissances, l'armistice de Focșani (le 9 décembre 1917) et, ensuite, le traité de paix de Buftea-Bucarest (le 24 avril/le 7 mai 1918). C'est dans ces circonstances que la Bulgarie renouvela ses prétentions sur la Dobroudja, province roumaine. Les Roumains suivaient avec inquiétude les pressions bulgares, tout en saisissant le fait que l'Autriche-Hongrie et, surtout, l'Allemagne étaient contre l'extension de la Bulgarie et la réalisation d'un voisinage immédiat de celle-ci avec la Russie. Par le traité de Bucarest, la Bulgarie obtint seulement le sud de la Dobroudja (le "Quadrilatère"); le reste de la province passa en *condominium* aux Puissances Centrales, en ménageant à la Roumanie la voie d'accès au port de Constanța.

Les prétentions territoriales de la Bulgarie furent doublées par celles du nouvel Etat de l'est, l'Ukraine, sur la Bessarabie ou sur une partie de cette dernière. Le 24 janvier 1918, la Bessarabie proclama son indépendance (sous la dénomination de République Moldave), en exprimant par la suite son désir de s'unir à la Roumanie, ce qui se réalisa le 27 mars/le 9 avril 1918. Au début de la guerre, l'Allemagne avait promis à la Roumanie la Bessarabie (qui, dès 1812, se trouvait sous domination russe), mais la diplomatie de Bucarest décida (en août 1916) notre entrée en guerre aux côtés de l'Entente. Fidèle à son ancienne promesse et intéressée à voir accepter, par l'Etat roumain, les conditions économiques posées lors des pourparlers de Buftea-Bucarest, l'Allemagne s'opposa aux prétentions ukrainiennes et agreea, implicitement, la solution roumaine. Il y contribua, d'une part, la position du gouvernement roumain sous la direction d'Al. Marghiloman, qui avait refusé de discuter la question de la Bessarabie aux pourparlers de paix et, d'autre part, la décision de s'unir à la Roumanie, adoptée par les Roumains de Bessarabie.

Ovidiu Buruiană

**DEMOCRAȚIE ȘI TOTALITARISM
ÎN OPINIA PUBLICĂ INTERBELICĂ:
"GÂNDUL VREMII" ȘI "ÎNSEMNĂRI IEȘENE"**

Secolul XX părea a fi, dinspre începuturile sale, unul al democrației și al bunăstării implicite. Optimismul elitelor, mai ales liberale, era datorat convergenței factorilor favorizanți. Acumulări materiale, ridicarea nivelului general de instrucție, creșterea gradului de participare întruchipau speranțe pentru viitor¹. Infirmită mult timp într-o epocă a extremismelor politice, încrederea întâlnește astăzi certitudini. Impunerea democrației ca valoare de referință în societățile contemporane nu trebuie să eludeze însă, ca anacronice, realitățile traumatizante ale trecutului. Loc comun al gândirii intelectuale și teren legitimant al acțiunii nemijlocite, "ameliorarea condiției umane" a fost asumată explicit și exclusiv ca finalitate de diverse proiecte utopice sau de abstracte inginerii sociale. Reconstrucția societății în întregime și crearea omului nou au presupus determinarea conștiințelor și a practicilor umane, deturnând din perspectiva democrației acele fenomene sociale și politice favorizante. Informația (sau reglarea ei) a reprezentat un element central al civilizației², dar – concomitent – și un factor hotărâtor al autorității.

Puterea nu este o entitate autonomă, ci o relație, o raportare la cineva. Anihilarea celuilalt, specificitate a lumii totalitare, apropiere opiniei publice caracterizarea de eufemism pentru mobilizarea societății produsă de propaganda puterii. În stadiul de mulțime, curente de opinie au o origine preponderent afectivă. Ele transcend raționalul individualului, contagiunea mentală și, consecutiv, iresponsabilizarea colectivă constituind temeiuri ale perspectivelor duale la nivelul structurilor imaginarului și palierului acțional public. Simplificării operate de putere îi corespunde logica bi-

nară – cu opozițiile dintre bine și rău, pozitiv și negativ – a societății, subsumând facilitatea autodefinirii.

Atotprezențe pentru un anumit spațiu istoric și geografic, realitățile terifiante ale totalitarismelor permit stabilirea unei echivalențe redutabile între opinia publică și cultura politică a democrației. Forma clasică, exemplară, a opiniei în societate este regăsită astfel într-un regim democratic, nu în cel care mimează participarea în mobilizarea conștientă sau nu a maselor. Condiția de cetățean a individului, de actor la dinamica vieții sociale, induce responsabilități atitudinale față de diversele probleme ale cetății³.

În perioadă, România a tins spre modelul democratic occidental. Problemele subdezvoltării materiale – imposibil de rezolvat într-un răstimp scurt – suprapuse dilemei tradiționale a elitelor privind valențele intime ale spiritului românesc au subminat în parte drumul trasat spre un Occident tangibil. Expansiunea democrației în viața publică era însă de necontestat, deși mulți s-au întrebat între cele două războaie mondiale dacă noua formulă instituțională și mentală nu era o greșă în civilizația românească, incompatibilă ei din multe puncte de vedere⁴.

Retrospectiv, sfârșitul regimului interbelic a fost, mai curând, rezultatul impunerilor externe – victoriilor totalitarismelor de dreapta, și, ulterior, de stânga în Europa – decât urmarea directă sau necesară a contradicțiilor societății românești.

Caracteristică a epocii moderne și a statului națiune, interesul cvasigeneral pentru politica externă promovată a reprezentat – în România interbelică – o formă a neliniștii privind dezvoltări specifice ulterioare. Percepția că “acela care-și zice democrat nu poate face distincție între politica internă și externă a unei țări”, ambele fiind “expresia voinței poporului”, era relevantă pentru o zonă mai largă a dezbaterii interbelice. Mai concisă decât ansamblul relațiilor intersocietale, analiza externă dă sens unui anume discurs despre identitate.

Prezentul demers nu se referă la partea politicii orientată spre exterior și asumată de stat ca atribut al puterii⁶. Reconstituirea unor evenimente sau comprehensiunea unor fenomene externe este incidentală. Reflectarea acestor evenimente și fenomene în reviste orientate ideologic, modalitatea în care relațiile internaționale sunt integrate unui curent de gândire semnifică matricea expunerii. Abordarea conceptuală democrație-totalitarism interesează numai în măsura în care comparația reprezintă o trăsătură a

publicisticii în discuție. Demersul limitat întreprins și abundența ofertei bibliografice privind cele două concepte împiedică teoretizări excesive, deși lapidaritatea poate multiplica interpretările. Adeseori avem reprezentări diferite utilizând aceeași termeni. Într-o epocă dominată de multiplicități, interdisciplinaritatea este un deziderat al cercetării. Aspecte sociologice, politologice, lingvistice întregesc perspective predilect istorice. Cazurile opiniei publice și presei sunt relevante din acest punct de vedere, metademersul permițând diferențieri de nuanță ale comunicării scrise în societate.

Presa este o componentă importantă a opiniei publice. Efect și cauză a acesteia, mijloc de a consulta și de a forma opinii, presa și studierea ei provoacă înțelegerea timpului respectiv, a modului în care diferite probleme erau receptate. Percepția proximității în societate este decisivă pentru felul în care indivizii acționează. Pe de altă parte, factorul "putere" este privilegiat influențat de atitudinile celor care sunt conduși⁷. Expansiunea presei românești – cu trimitere la România interbelică – a fost strâns legată de realitatea primului război mondial și de fenomenele sociale și politice care au însoțit, pentru noi și nu numai, conflictul. Nicolae Iorga remarcă modificarea dramatică a perspectivei, ieșirea din spațiul comunitar închis al conveniențelor, în dorința de a ști mai multe despre cei plecați pe front⁸. Îndreptarea spre o anumită știre a ziarului, apoi spre ziarul însuși s-a întâlnit în anii imediat postbelici cu creșterea participării politice, urmare a introducerii votului universal. Diversificarea intereselor cititorilor și ale "formatorilor" de opinie publică făcea din presă o fereastră deschisă către lume, o "evadare" dintr-un spațiu cotidian⁹. La intersecția diverselor preocupări, înflorirea presei dintre cele două războaie mondiale, favorizată de libertatea expresiei (scrise, vorbite etc.) – îngrădită arareori de cenzură, a fost caucionată de implicarea intelectualilor în alcătuirea unei opinii publice "sănătoase"¹⁰. Emulația spirituală determinată de Nicolae Iorga, Nichifor Crainic, Cezar Petrescu, Pamfil Șeicaru, Nae Ionescu etc. – relevată prin nivelul pozițiilor asumate, prin disputele de idei promovate, acoperind spațiul public prin definirea opțiunilor, denotă complexitatea societății interbelice¹¹.

Evenimentele petrecute în plan extern, percepute ca decisive pentru soarta României întregite și suprapuse unor grile interpretative cu conotații ideologice, au potențat discuția asupra realităților internaționale. Privilegierea reflectării politicii internaționale pleca de la convingerea că "inte-

rele externe ale țărilor care ținesc la menținerea lor se ridică cu mult asupra tuturor preocupărilor interne"¹². "Gândul Vremii. Revistă de ideologie" și "Însemnări ieșene"¹³ s-au încadrat acestei direcții, într-o raportare univocă la cele două supreme realități ale timpului: democrație și totalitarism. Delimitării față de mișcările dictatoriale îi erau circumscrise atât prezentarea unor evenimente și fenomene externe cât și aplecarea asupra realităților și orientărilor românești. Demersul nostru, de decelare a modului în care au perceput oamenii epocii evenimentele internaționale cu impact asupra situației României interbelice, necesită însă o privire preliminară înspre ansamblul revistelor. "Gândul Vremii" și "Însemnări ieșene" apar la Iași, oraș cu o puternică circulație și receptare a ideilor și valorilor, centru important al reflecției intelectuale de o factură politică și culturală cuprinzătoare. Constituirea în structuri politice a liberalilor și a conservatorilor, evoluția mișcării socialiste/marxiste, un anume naționalism de tipul A.C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu etc. sunt legate – dar nu exclusiv – de istoria capitalei moldave. Elemente de timp istoric completează geografia politică: manifestarea publicistică în discuție s-a produs în anii '30, atunci când situația internațională cunoscuse mutații profunde în cadrul binomului democrație – totalitarism, simultan cu concretizarea disfuncționalităților sistemului de relații stabilit la Conferința păcii de la Paris (1919-1920). Pe de altă parte, identitatea comună ambelor publicații a unor colaboratori (Alexandru Claudian, Traian Gheorghiu, Vasile Maciu, Gr.T. Popa, P.P. Stănescu etc) permite abordarea unitară a modului în care realitatea era percepută. Prezența, printre colaboratori, a unor nume de prim-plan ale culturii române, conectate prin varii legături sau confundate cu Iașii, – Ernest Stere, Tudor Vianu, Sterie Diamandi, Ștefan Bârsănescu ("Gândul Vremii") sau Mihail Sadoveanu, Otilia Cazimir, George Topârceanu, George Lesnea, Mihail Codreanu, G.M. Zamfirescu, Gh.I. Brătianu, Orest Tafrali, Andrei Oțetea, Nicolae Dașcovici etc. ("Însemnări ieșene") – demonstrează o recunoaștere a celor două reviste într-un spațiu public de o anumită factură, decriptabil ca aparținând democrației. Implicarea intelectuală lărgă, totodată, orizontul de analiză al manifestării în ansamblu. Apropierile tehnice rapid observabile se opresc însă aici. Nuanțările individualizatoare sunt multiple, un prim nivel – cel programatic – îngăduind intempestiv o apropiere conclusivă. "Gândul Vremii" era o revistă autodeclarată de ideologie, prin urmare mult mai teoretică, aplicată dispușilor de idei, concepte, sisteme politice. După mutarea revistei la Bucu-

rești și odată cu scăderea cantitativă a articolelor de politică externă în dauna reflectării unor conflicte universitare, se constată o radicalizare a discursului, inflexiunile militantismului politic fiind manifeste sub semnăturile unor lideri social-democrați, precum Constantin Titel-Petrescu și Lothar Rădăceanu. "Însemnări ieșene" a fost o revistă precumpănitor culturală – condusă, de altfel, de personalități marcante ale literaturii române – "obligată" de evenimente și de condițiile societății să adopte o atitudine față de desfășurările internaționale¹⁴. Deși accentele teoretizante nu lipsesc, aplecarea asupra acestora s-a făcut mai mult descriptiv decât analitic. Problemele sunt prezentate adeseori ca atare. Într-un număr al revistei era anunțată chiar înființarea unei rubrici anexe la *Cronica externă*, intitulată *Bibliografie, texte și documente*, care – în viziunea redacției – urma să faciliteze cititorilor informarea mai exactă în domeniu, reprezentând un practic instrument de lucru¹⁵. Sensul informativ se întrepătrundea astfel cu cel formativ în căutarea obiectivității.

Relevarea unui aspect singular – poziționarea față de totalitarism și de conceptul antitetic al acestuia, democrația – este necesară în contextul demersului prezent. Decisivă pentru imaginea de ansamblu a revistelor, abordarea împieteează asupra diversității motivațiilor susținătorilor intelectuali. Ne reprezintă însă un loc comun al gândirii politice românești dintre cele două războaie mondiale, identitatea preocupărilor, dar mai ales natura lor, permițând ilustrarea de responsabilități civice față de ideile și conceptele vehiculate.

Ideea de "ideologie", prezentă în titlul revistei "Gândul Vremii" subliniază, pe ansamblu, două aspecte. Politica externă – înscriind ideologia definită ca orice produs orientat societal – nu era rezumată la acțiunea diplomatică. Trebuia văzută global, subîntinzând o multitudine de domenii (economic, social, politic, cultural) și apropiindu-se de filosofia politică. Un exemplu în acest sens îl constituia abordarea legăturilor noastre cu Franța, văzute diacronic și privilegiate ca alianță. Astfel, Franța avusese un rol esențial în formarea națiunii, a statului și în nașterea culturii române moderne. Alianța, cu necesarele aspecte economice și militare, lua însă forme extraistorice. Interesele noastre, sau cel puțin idealurile, fuseseră dintotdeauna convergente¹⁶. Un al doilea aspect ține de constatarea că reviste care presupun programatic ideologicul nu pot reprezenta decât limitat opinia publică. Ideea de revistă, ca atare, îngustează mult cercul cititorilor¹⁷.

Ideile promovate de cele două publicații, deși nu o afirmă explicit¹⁸, sunt de stânga. Aspectul politologic al disjuncției stânga-dreapta și l-au apropiat – și nu putea fi altcumva ținând cont de imperativele politice ale perioadei – înșiși redactorii revistelor, deși utilizarea instrumentarului conceptual marxist a condus uneori spre condamnări existențiale. Pentru Vasile Maciu¹⁹ “dreapta” și “stânga” corespundeau la “două mentalități, două civilizații și două epoci din istoria omenirii”. “Stânga” dobânda un sens obligatoriu pozitiv, deși recunoaștea existenței unei dictaturi de stânga împiedica absolutizările. Perceperea manifestării interne a dictaturii comuniste ca pe o democrație aproape mecanică – deoarece “dictatura se aplica numai față de membrii celorlalte clase și în numele unor principii rigide (egalitatea dialectică marxist-leninistă? – n.n.), nu în numele voinței schimbătoare a unei persoane oarecare” – evidenția confuzia planurilor, pornind de la similitudinea terminologică. Excluderea posibilității unei drepte democratice (“dreapta” constituind aprioric o formă a trecutului), implică discursului legitimant al zonei politice în discuție, conferea unicitate democrației de stânga. Specifică țărilor civilizate, avansate, această formulă politică nu forța evoluția naturală a lucrurilor, trecerea de la sistemul de producție capitalist la cel colectivizat urmând să se facă în mod public, fără perturbări mari.

Constantă a celor două publicații – sustenabilă chiar dintr-un asemenea excurs cu rol de a sublinia o nuanță stângistă – era încadrarea lor socialismului reformist interbelic, cu respectarea legalității și cu înlăturarea revoluției sociale ca modalitate de schimbare a sistemului²⁰. Doctrinar, apropierea era făcută cu Karl Kautsky, Otto Bauer, Emile Vandervelde și, mai ales, cu “socialismul constructiv” al lui Henry de Man, promotorul socialismului moral, al scopurilor eliberatoare ale omului²¹. Abandonarea milenarismului utopic (implicând distrugerea purificatoare a “societății putrede”) în dauna reformării structurilor spre un trai decent, securitate socială și democrație era reală ca fond discursiv. Paradigma marxistă a evoluției societății nu părea însă întrutotul perimată, consensual fenomenului european. Definitorie pentru anumite finalități ale prezentului demers, anticipând direcții ale percepției și reprezentării politicii externe, era conceperea Istoriei (cu majusculă) ca entitate suverană. Împotriva legilor istorice ale lui Oswald Spengler – o revalorizare, finalmente, a Germaniei și justificarea dominației Europei de către aceasta (“poporul german chemat să joace scena finală într-un Occident în descompunere”)²², Mihai Uță, re-

dactorul-șef a "Gândului Vremii", în chiar primul articol al revistei²³, dovedea apropierea față de legile istorice marxiste: "să prelungești o epocă peste alta când misiunea ei, în lunga deslănțuire a etapelor, s-a isprăvit, înseamnă să oprești Istoria...". Această viziune includea "calea justă" și "comandamentele umanității", exonerând de orice responsabilitate pe cei învinuiți de violență în devenirea logică a istoriei. Aspecte care puteau și pot fi considerate secundare în condițiile nefericirii "cursului istoriei". Definirea discursivă prin raportarea critică la marxismul revoluționar și la succedaneele lui conceptuale, leninismul și stalinismul, a fost, de altfel, într-un spațiu sensibil pe relația cu România Mare la manifestări bolșevice, o necesitate. Delimitarea adăuga, consecutiv, perceperea maniheistă a politicului în societatea românească, confuziile din zona stângii fiind augmentate de precaritatea culturii politice democratice și de fraudă semantică. Imboldurile îndepărtării de filosofia comunistă și de încarnarea sa teritorială, "statul dictaturii proletariatului" (URSS), înscriind și opțiuni personale ale intelectualilor implicați, au fost – prin urmare – numeroase, derivând din sociostructuralitatea politică românească.

Comparând social-democrația și comunismul într-o referire la tactica mișcării muncitorești, Alexandru Claudian acuza gravele greșeli de tactică ale comuniștilor cărora Hitler le "datora" ascensiunea spre putere. Angajați cu o disperată și inutilă tenacitate în încercarea de discreditare ca "burghez" a socialismului, "apărător al democrației și al republicii germane", comuniștii au urmat orbi schema cominternistă – a victoriei finale a proletariatului prin război fascist și revoluție mondială²⁴. Autorul denunța atât revoluția – salt în necunoscut, forțare care periclita odată cu lumea capitalistă însăși civilizația umană, cât și metodele dictatoriale în atingerea aspirațiilor acestei clase (muncitoare). Lothar Rădăceanu făcea – în același sens – afirmația că în Rusia exista "o dictatură înscăunată în numele socialismului, dictatura proletariatului fiind, în fapt, cea a unei burocrății și a unui puternic aparat militar"²⁵. Revoluția bolșevică apărea, astfel, redactorilor celor două publicații – pe urmele lui Kautski – o particularitate a Rusiei, realitățile pe care aceasta (revoluția) le instaurase fiind urmărite cu atenție.

Diferențierea de regimul înstăpânit în fostul imperiu al țărilor a presupus, cel mai adesea, contestarea structurilor lui legitimize. De la metoda promovării schimbării – cu afirmația implicită că revoluția nu a reușit decât rareori să provoace schimbări rapide – până la asimilarea comunismu-

lui, în contradicție cu materialismul declarat, cu o nouă religie, idolatrie socială în care proletariatul era "clasa mesianică" chemată să fie eliberatoare a umanității, dar în care dispărea personalitatea umană²⁶, contestarea avea în vedere anularea oricăror pretenții științifice ale sistemului. Referirile asupra aberațiilor pseudoștiințifice, proprii stalinismului, sau mărturiile intelectualilor întorși din URSS (Andre Gide, Panait Istrate etc)²⁷ confereau "patriei socialismului" imaginea unui despotism și a unui idealism, a unui regim marxist dogmatic – din care libertatea ("cea mai adevărată religie"²⁸) lipsește. "Nebunia" sistemului era ilustrată prin modul de învățare a istoriei – "o falsificare grosolană a faptelor pentru a orbi un popor care nu are altă posibilitate de informare..." și care era obligat să creadă ("altfel ești trădător și dușman al poporului")²⁹, de pășania unui savant "sechestrat în folosul statului"³⁰ sau de procesele de la Moscova din anii '30³¹. Articolele despre dureroasa situație a românilor care trăiau în Soviete – beneficiari teoretic (în limbajul dialectic bolșevic) ai celor mai mari drepturi – trimiteau în al doilea deceniu interbelic la inadvertențele statuate în Constituția stalinistă din 1936, dorită de comuniști un model cvasiuniversal³².

Dictatura era condamnată total. Incompatibilitatea funciară dintre intelectual și dictatură, "numele de azi al reacționarismului și al tiraniei din toate timpurile"³³, conținea – în viziunea lui P.P. Stănescu – prăbușirea ființei morale și a demnității umane prin transfigurarea societății în "cazarmă și turmă supusă sub bici...". Desconsiderarea programată de către mișcările totalitare a individului în folosul comunității conducea – după autor – la restabilirea primitivismului sclaviei, la "transformarea oamenilor în roboți al căror rol exclusiv este să execute tot ceea ce stăpânii lor poruncesc"³⁴. Această translație spre uniformitate era urmarea directă a militarizării societății, impusă din copilărie prin privilegierea sportului și prin educația în masă³⁵. În scala degradării umane, "gorilizarea tineretului" – care urăște acum libertatea – era deplânsă, perspectiva fiind cea a potențialității, dar și a generozității de altădată a tinerilor, gata să moară pe baricade pentru libertate³⁶. Mihail Ralea, într-o analiză a două generații, scria cu amărăciune că "nouă ne plăceau discuția... disputa de idei (...). Noi credeam în individ, în vocația lui. Tinerii de azi au suprimat individul..."³⁷.

Dictatura reprezenta și "moartea culturii", deși brutalitatea metaforei era contrazisă uneori de nuanțările privind scrisul, arta (sau mai curând ar-

tiștii) în comunism. Mircea Mancaș, pe urmele lui J. Jaures, considera că prin "colectivismul social (cu suprimarea inechității)... se va asigura artei regimul de libertate și de suficiență, din care se va desprinde o nouă eflorescență artistică, capabilă să exprime cele mai nobile sentimente și cele mai înalte idealuri umane"³⁸. În această perspectivă, un Maxim Gorki a putut apare ca exemplul tipic al scriitorului-cetățean, al scriitorului nou "care a înțeles că locul lui este alături de milioanele de înfometați și obiști, de robi ai capitalului..."³⁹. Dominantă era însă descrierea literaturii dirijate ca una "fadă, caricaturală și îngrozitor de tendențioasă" și afirmarea imposibilității unui "cincinal al literaturii" (Mihai Uță)⁴⁰. Analogiile artistice între lumea sovietică și cea germană (în care Hitler postula că opera de artă trebuia supusă judecării sănătoase a poporului german, deoarece artistul nu lucra pentru esteti⁴¹) conduceau, pe un plan mai vast, la confundarea celor două extreme. Ambele reduceau arta și literatura la prețioase instrumente de propagandă, artistul și scriitorul – tot mai mult aflați la remorca ideilor politice –, pierzându-și individualitatea. Era "sfârșitul inovației, sfârșitul progresului", anunța cu aprehensiune Traian Gheorghiu⁴².

Ca o observație ce ține de metodologia aplecării asupra totalitarismului, atunci când abordau dictatura redactorii celor două reviste se încadrau unui curent al stângii intelectuale democratice în condamnarea mai curând a fascismului și național-socialismului.

Analiza dictaturii propunea însă interpretări ale condamnării. Un Atatürk, un Salazar erau percepuți ca dictatori înțelepți, modernizatori ai statului, asemănători întrucâtva monarhilor absoluți ai epocii luminilor⁴³. Alte nuanțe în încercarea de a înțelege fenomenul totalitar, probau diferențe între Germania ca țară, ca popor, ca oameni ("totul depinde de calitatea oamenilor, iar stofa germanilor este superioară..."⁴⁴) și național-socialism, cu necesitatea "reumanizării" patriei lui Goethe. O finalitate similară – accentuată afectiv de latinitatea comună – prezenta analiza Italiei mussoliniene. Recunoașterea meritelor preponderent economice ale regimului nu obnubila – "pentru victoria poporului italian dezonorat de fascism" – dorința unei înfrângerii a Italiei în Abisinia. "Italia este țara artelor și acestea nu se pot dezvolta decât în libertate"⁴⁵.

Dictatura apărea traumatizantă uman, neputând fi, prin urmare, decât anormală și trecătoare. Viitorul aparținea democrației, marele concept al secolului XX pentru intelectualii – publiciști ai revistelor ieșene. Viziunea

lor nu localiza însă – nici nu putea sub raport ideologic – vechea democrație liberală, considerată caducă cu ideea emancipării individului – dușman al statului. În raportarea la putere, democrația conținea exercițiul suveranității poporului și un stat care să decurgă organic din societate⁴⁶. Accentele anticapitaliste nu lipseau, deși reprimite de congruența contemporană dintre capitalism și democrație și de derapajul comunist. “E greu să faci dintr-un bogat un democrat sincer”, scria V. Maciu despre Anatole France⁴⁷. Pentru același autor, democrația liberalistă și individualistă – “o naivitate și o minciună” – trebuia înlocuită “printr-o democrație activistă... cu o puternică disciplină spirituală...”⁴⁸ (creată prin cultură științifică? – n.n.). Democrația disciplinată și activistă de tip social-democrat, cu elemente de dirijism în viața economică, dominată de individualism (nu cel aristocratic liberal, ci unul manifestat în domeniul cultural) bazat însă pe satisfacerea nevoilor materiale ale vieții comunității⁴⁹ reprezenta chințesena gândirii intelectuale a stângii democratice românești. Era o victorie a libertății și a rațiunii întregului ansamblu social, un instrument de cunoaștere clară a realității⁵⁰. “Democrația socială” trasa drumul spre noul umanism, cel socialist, o reafirmare a încrederii în om, ale cărei lipsuri s-ar fi datorat insuficienței civilizațiilor de până atunci. Umanism cu elemente ale demnității umane apropiate de comunismul lui Andre Malraux⁵¹, dar și de umanitarismul creștin al Sfântului Francisc⁵².

Modelele democratice erau multiple și țineau de o anumită formare intelectuală. Drept atractive în perioadă și pentru spațiul în discuție s-au impus democrația scandinavă – “dovadă a viitorului democrației însăși”⁵³ – și modelul Lumii Noi, circumscris cu precădere Statelor Unite sub Roosevelt. P.P. Stănescu afirma tranșant, în fața totalitarismelor europene care “au izgonit peste Ocean ideile măreției Europei civilizate de odinioară” (libertate, dreptate socială, pacifism, antimilitarism...), că “pe cât este posibilă democrația azi, păstrând organizarea de stat capitalistă, ea există în America”⁵⁴. Solidarizarea socială a New-Deal-ului și bogăția care merită respectul – pentru generozitatea ei – a lui J.D. Rockefeller⁵⁵ constituiau elemente ale aprecierii. Condiții politice pragmatice au determinat însă îndreptarea majoră a interesului spre democrațiile “verificate”, cea engleză și cea franceză. Civilizația individualistă britanică trezea admirație prin noblețea științei de a trăi conform codului buneii cuviințe, prin sacralitatea de care se bucura viața privată, prin egalitatea juridică ce pleca de la rege⁵⁶. Anglia apărea ca “cel mai straniu, mai puternic și mai minunat orga-

nism politic... de la care, în această epocă de deșănțată anarhie internațională, s-ar putea învăța atâtea lucruri utile și frumoase”⁵⁷. Prezentarea pozitivă a societății engleze, potențată și de extensiunea fenomenului laburist/socialist – deși nu unul similar celorlalte –, era umbrită de îngrijorările față de politica externă egoistă și duplicitară britanică.

Modelul francez, cu preeminența stângii, a fost unul internalizat necondiționat. Istoria Franței dobândea un sens teleologic într-o determinare populară care oculta rolul elitelor. Străbătută de năzuința poporului spre cunoașterea sorții sale și spre accesul la puterea de a o stăpâni, ea devenea istoria prin excelență. Era expresia mai curând a acțiunii – evident sub comanda conștiinței istorice – cetățenilor umili și anonimi, decât a “conducătorilor” care au dominat nominal epocile⁵⁸. Alegerile din 1936 – referință obligatorie a stângii (franceze și, totodată, a celei europene) datorită succesului emblematic reputat – a arătat, redactorilor celor două publicații doritori de certitudini, o Franță în fruntea țărilor civilizate, care înțelesese să facă din democrație un instrument al progresului uman și material. Democrația franceză și spiritul francez, în preocuparea pentru *om* și *umanitate*, tindea să capete în ochii românilor un caracter evasireligios. Franța nu revendica teritorii și populații, anexând talente precum Elvira Godeanu. Deosebirea de germanism, cu mistica rasei și a puterii naționale, hotărâra prestigiul. Umanismul ducea la democrație, rasismul la imperialism⁵⁹, concluziona – paradigmatic pentru distribuirea majoritară în societatea românească a simpatiilor – N. I. Popa.

Calapodului internațional alcătuit de binomul democrație-totalitarism îi erau astfel supuse de cele două publicații și țările apropiate nouă, deși limitările interne reprezentau obstacole în tentația identicului. Într-un trend al istoriei noastre, Ungaria a constituit factorul negativ al analizelor. Lipsa de reforme pentru masele largi în numele tradiției, încăpățănarea în credința că istoria va lua drumul înapoi sugerau în epocă imaginea unei țări “capsă pentru incendiarea Europei”⁶⁰. La antipodul Ungariei, simpatiile converg spre Cehoslovacia, cel mai viabil stat născut în urma războiului, pentru că “aici domnește înțelepciunea, democrația și omenia”⁶¹. Cehoslovacia lui Tomas Masaryk, “înțeleptul care s-ar fi convenit să conducă Republica Statelor Unite ale omenirii”, încarnarea – finalmente – ideii de rege-filosof⁶², putea constitui pentru noi un model democratic mai realizabil. Cu atât mai dramatică a fost prezentată dezmembrarea Cehoslovaciei. Impresia era aceea că amputarea pe care a suferit-o va rămâne una din ce-

le mai mari nedreptăți ale istoriei și înfrângerea unui mare ideal de civilizație și de libertate⁶³.

Subsumarea relațiilor internaționale intereselor fundamentale ale României făcea necesară – în viziunea politică a intelectualilor ieșeni de la cele două publicații – o situație oarecum secundară a aspectelor interne; ceea ce explică, în mare măsură, lipsa referințelor asupra regimului politic din România. Cu trimitere la planul societății, înscriind delimitarea formelor politice între democrație și totalitarism, însăși condiția noastră externă presupunea un rol deosebit al acțiunii interne. “Pentru a ne putea impune în omenire – considera A. Steopoe în “Gândul Vremii” – avem nevoie de masă puternică de cetățeni conștienți și mândri de nația lor, de o elită intelectuală numeroasă, care să provoace admirație și respect peste hotare”⁶⁴. Rezolvarea tarelor modernității românești nu conținea dictatura, ci o mișcare sănătoasă spre democrație și libertate. “Fortificarea în interior”, condiție optimă a acțiunii externe și leit-motiv a numeroase articole de la sfârșitul perioadei, reprezenta o apropiere – sub raport democratic – de țărănism. Un nou deziderat, unind naționalul și socialul, era propus după constituirea României Întregite. Scoaterea de sub influența spiritului de turmă, a demagogilor și transformarea lor în cetățeni exprima o idee-forță a dezbaterii interbelice⁶⁵. Pentru un asemenea tip pozitiv de dezvoltare pacea era o “chestiune vitală”, deși improbabilă. Aprehensiunile privind războiul iminent au venit, în plan ideologic, din dezechilibrul existent în cadrul raportului care opunea democrația și totalitarismul. Taberele păreau conturate, dacă nu cumva ele fuseseră clare dintotdeauna: “amenințatorii de război dealungul istoriei, provocatorii de războaie, dușmanii totalitari ai libertății sunt aceeași”⁶⁶. Afirmatia că “pacea era posibilă între state doar atunci când guvernele se bucură de o ordine îndeajuns de stabilă, posibilă numai în democrație”⁶⁷ avea valoare de axiomă printre cei care scriau la cele două publicații. România nu-și putea permite însă o politică pe deplin principială, fixată pe schema democratică. “România nu poate face altă politică decât cea impusă de așezarea ei geografică și de grija apărării granițelor țării”⁶⁸, observa la 1938 Istrate Micescu, ministrul Afacerilor Străine. Realitate conștientizată care transcendea în epocă afinități politice/ideologice, justificând scăderi. Cu perspectiva intereselor intime ale țării, un Mihai Uță critica eficiența politicii globale titulesciene⁶⁹ și îndemna, “neinteresându-ne ce fac aliații la ei acasă”⁷⁰, la strângerea legăturilor cu Uniunea Sovietică.

Sub raportul politicii externe revistele își căutau – căutare ce transpare chiar dintr-un asemenea demers limitat – linia proprie, individualitatea. Ceea ce explică uneori lipsa de consecvență a ideilor promovate. Fluctuațiile discursului proveneau – colajul presupunând aprioric fenomenul – și din inegalitatea în valoare a materialelor publicate. Putem descoperi astfel o zonă cu propensiuni mai mari pentru teoretizări (cu Mihai Uță, T. Al. Mărgineanu sau Nicolae Dașcovici și Andrei Manu), fără ca realitatea să diminueze demersul revistelor în ansamblu.

După ani de blocaj istoriografic comunist⁷¹, acuitatea percepției valențelor dezumanizante ale totalitarismelor de către stânga necomunistă împresionează și denotă, totodată, calitatea atitudinii. În condițiile în care deceniul patru al acestui secol cunoștea mutații pe scena internațională cu răsfrângere dramatică asupra realităților românești, opinia publică – reprezentată fragmentar în cazul nostru de „Gândul Vremii” și de „Însemnări ieșene” – nu putea să nu adopte poziții cu trimiteri la ființarea noastră națională. Dintr-o postură postfactuală, evenimente și fenomene interne sau internaționale ne apar relativ clar. Reacțiile „la moment” și pasiunile statornice sau efemere ale societății, influența „formatorilor” de opinie, a informării (sau dezinformării) conturează – alături de calculul politic pragmatic – epoca. Dincolo de diferitele structurări ale întregului, ele oferă o parte a lumii reale. Majoritar, în România interbelică a existat o singură politică externă, percepută ca unica posibilă. Cele două reviste ieșene s-au înscris cu moderație în spațiul necesarului, nuanțările permițând comparații care fixează reflecția politică și istorică⁷². Important pentru noi, ca aparținând unei societăți poscomuniste, deși unificând simplificăm lucrurile, este faptul că publicațiile în discuție nu și-au redus demersul la imprecatii moraliste și că au încercat să perceapă „obiectiv” – având drept criteriu de inteligibilitate raportul democrație-totalitarism – dinamica sistemului mondial în toate articulațiile sale. Ceea ce nu este puțin pentru un secol preocupat mai curând să demonstreze o teorie decât să înțeleagă realitatea.

Note

1. Optimismul evocat era sprijinit mai ales de elemente ale civilizației euro-atlantice. Declarațiile entuziaste veneau, de asemenea, din Occident. A se vedea, de exemplu,

- în Zbigniew Brzezinski, *Marele eșec. Nașterea și moartea comunismului în secolul XX*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1993, p. 9-12, pozițiile încrezătoare în viitor ale marilor ziare occidentale, reflectare – în fond – a unei stări pozitive în respectivele societăți. Afirmatii asemănătoare în Jean-François Revel, *Cunoașterea inutilă*, Ed. Humanitas, București, 1993, p. 7 etc. Percepția lui Stefan Zweig asupra secolului care se "naștea", "aveam impresia că nu era decât o chestiune de câteva decenii ca ultimele vestigii ale răului și violenței să fie definitiv înlăturate", poate fi considerată ca definitorie (în Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, Ed. Eminescu, București, 1984, p. 19). Există reacții similare în spațiul românesc. Mesajul de deschidere al Parlamentului din noiembrie 1900 conținea concluzia că "erau toate de făcut..." (*Ibidem*, p. 123). În același sens, a se vedea și o altă lucrare a lui I. Bulei, *Atunci când veacul se naștea. Lumea românească 1900-1908*, Ed. Eminescu, București, 1990.
2. J.-F. Revel, *op.cit.*, p. 16; pentru Francis Balle, *Comunicarea*, în Raymond Boudon (coord.), *Tratat de sociologie*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 601-636, în secolul nostru "trebuie să fim atenți la cine ce spune, pe ce canal, cui și cu ce efect". Gabriel A. Almond și Sidney Verba, în *Cultura civică. Atitudine politică și democrație la cinci națiuni*, Ed. du Style, București, 1996, p. 87, afirmă că "un regim cu elemente autoritare va oferi întotdeauna informație puțină și va solicita opinie înaltă". Despre deturmare a funcției originare a informației și asupra recuperării ei democratice în J.-F. Revel, *Revirimentul democrației*, Ed. Humanitas, București, 1995.
 3. Propensiunea studierii fenomenului "opinie publică" în România ultimilor ani este o caracteristică a normalității democratice. Cercetat din multiplele unghiuri și domenii ale societății (politologie, filosofie, istorie, sociologie, literatură etc.), fenomenul a subsumat o serie de concepte, precum cele de "masă"/"mulțime", "propagandă", "manipulare" etc. Reflexie a interesului, proliferarea lucrărilor privind opinia în societate nu poate fi decât benefică. Din oferta bibliografică, alături de autorii menționați anterior, amintim pe Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Ed. Științifică, București, 1991. Idem, *Opiniile și credințele*, Ed. Științifică, București, 1995. Idem, *Încertitudinile prezentului*, Institutul European, Iași, 1996. José Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, Ed. Humanitas, București, 1994. Jean Marie Domenach, *La propagande politique*, P.U.F., Paris, 1950. Henri-Pierre Cathala, *Epoca dezinformării*, Ed. Militară, București, 1991 și, mai recent, Mihai Gheorghe, Doru Luminosu, *Opinia publicului. Surse și scop de manipulare*, Ed. A 92, Iași, 1996.
 4. Problema definirii naționale a fost în perioada interbelică – în toată istoria modernă a românilor de fapt – una generalizată și fundamentală. Generația tânără, avându-l drept "lider" pe Mircea Eliade, a încercat la rândul-i să ofere – într-o dezbatere a întregii elite – noi dimensiuni specificului românesc.
 5. În "Însemnări ieșene", anul III, v. 5, nr. 1, 1 ianuarie 1938, p. 134.
 6. În istoriografia actuală se discută despre "relații internaționale", desemnând complexitatea raporturilor interstatale, și ca o reacție la relațiile diplomatice, văzute restrictiv în orizontul politic al cancelariilor.
 7. Există o legătură sinalgmatică, într-un regim democratic, între "putere" și "cei fără de putere". Un exemplu pentru perioada în discuție este reprezentat de atitudinea "conciliatoristă" franco-britanică generată în aceste țări și de opinia publică, puțin doritoare de o nouă confruntare după războiul năimicitor din 1914-1918. Cercetările

- aplicate spațiului românesc sunt rare. Se remarcă lucrările aparținând lui Ion Agrigoroaiei, *Iași în anii 1916-1918*, partea I, *Opinie publică și stare de spirit în timp de război 1916-1917*, Ed. Anteros, Iași, 1998, p. 7 și Idem, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii. Un studiu de caz: ziarul 'Mișcarea' (Iași, 1918)*, Ed. Universității "Al.I. Cuza", Iași, 1999, p. 5-8.
8. Nicolae Iorga, "Neamul românesc", XIII, nr. 214 din 5 august 1918, *apud* Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1919-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1996, p. 34. Fenomenul era unul cu conotații mai largi, europene; vezi Ph. Aries și G. Duby (coord.), *Istoria vieții private. De la primul război mondial până în zilele noastre*, vol. IX, Ed. Meridiane, București, 1997.
 9. Constantin Mille afirma – cu privire la noul rol 'acordat' acestui mijloc de comunicare – că "presa trebuie să se apropie de cititor, să devie un fel de enciclopedie zilnică, un fel de cinematograf în care publicul pentru 5 bani să găsească totul...", în Ion Bulei, *op. cit.*, p. 205. Asemănător se exprima C. Bacalbașa, președintele Sindicatului ziaristilor din București, în postfața (*Ziaristica română din zilele noastre*) lucrării lui N. Iorga, *Istoria presei românești. De la începuturi până la 1916*, București, Ed. Societății Anonime "Adevărul", 1922.
 10. În articolul program al revistei "Însemnări ieșene", an I, v. I, nr. 1, 1 ianuarie 1936, p. 2, se hotăra "a forma opinie publică pe linia libertăților câștigate în veacul trecut, a parlamentarismului, a neîncătușării vorbirii și a scrisului".
 11. Despre creșterea cantitativă și calitativă a presei în România Mare, informații fragmentare în Constantin Antip, *Contribuții la istoria presei române*, Uniunea Ziaristilor din R.P.R., București, 1964, p. 90-96 și I. Scurtu, *op. cit.*, p. 18.
 12. v.m., *România, Mica Înțelegere și Societatea Națiunilor*, în "Gândul Vremii", an VI, nr. 1, 15 ianuarie 1938, p. 21.
 13. "Gândul Vremii. Revistă de ideologie" apare, ca revistă lunară, din noiembrie 1933 până în iunie 1939. Probabil, unele dificultăți financiare au făcut ca revista să se prezinte în numere duble și chiar triple. În aprilie-mai 1937 s-a produs translația revistei la București, umănare și a retragerii redactorului-șef, Mihai Uță, de la conducere. Primul număr din "Însemnări ieșene" poarta pe supracopertă data de 1 ianuarie 1936 (revista încetându-și apariția odată cu evenimentele din septembrie 1940) și subtitlul de "revistă bilunară". Similar "Gândului Vremii", a suportat reducerea frecvenței aparițiilor. Începând cu numărul din 1 ianuarie 1938, "Însemnări ieșene" devenea o revistă lunară. Asupra spiritului "Însemnărilor...", vezi și Traian N. Gheorghiu, *Miercurile de la "Însemnări ieșene"*, Ed. Junimea, Iași, 1980.
 14. În articolul program citat ("Însemnări ieșene", an I, v. I, nr. 1, 1 ianuarie 1936, p. 1) se spunea cu claritate că o grupare de intelectuali, în vederea publicării unei noi reviste literare și științifice (sublinierea noastră), are în primul rând nevoie "să-și lămurască atitudinea față de chestiile literare și problemele timpului...".
 15. În "Însemnări ieșene", an II, v. 3, nr. 11, p. 983.
 16. Vasile Maciu, *Raporturi franco-române*, în "Gândul Vremii", an V, nr. 10, 15 decembrie 1937, p. 1.
 17. Întrebări privind publicul țintă al revistelor, cine sunt cititorii sunt legitime. Fondul discursiv – netratând imediatul, cotidianul – nu certifică, ci doar presupune condiția intelectuală a cititorilor.

18. "Gândul Vremii", an I, nr. 1, 15 noiembrie 1933 dorea să arate lipsa oricărui partizanat politic manifest: "ideologia în slujba căreia e pusă (revista – n.n.) se va degaja din cele scrise aici și se va lămurii și întemeia progresiv".
19. V. Maciu, *Dreapta și Stânga*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 7, 15 septembrie 1936, p. 9-13.
20. Idem, *Evoluție și revoluție*, în "Gândul Vremii", an V, nr. 2, 15 februarie 1937, p. 1-7.
21. Sebastian Popovici, *Henri de Man – Socialismul constructiv*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 1, 15 noiembrie 1933, p. 33-34.
22. Mihai Uță, *Oswald Spengler*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 5, 15 mai 1936, p. 25-30.
23. Idem, *Târgul de iluzii*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 1, 15 noiembrie 1933, p. 1-5.
24. Alexandru Claudian, *Social-democrație și comunism*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 2, 15 decembrie 1933, p. 1-6.
25. Lothar Rădăceanu, *Socialismul și dictatura*, în "Gândul Vremii", an VI, nr. 4-6, aprilie-iunie 1938, p. 17-18.
26. Omul devenea funcția societății după Sebastian Popovici, *Comunism și creștinism*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 2, 15 decembrie 1933, p. 21-26.
27. N.I. Popa, *Andre Gide întors din Soviete*, în "Însemnări ieșene", an II, v. 3, nr. 1, 1 ianuarie 1937, p. 56.
28. o.h. (Octav Halunga), *Tohan Hjordst, La crise de la verite*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 2, 15 decembrie 1933, p. 30-31.
29. Victor Tufescu, *Cum se învață istoria în URSS*, în "Însemnări ieșene", an III, v. 5, nr. 3, 1 martie 1938, p. 569-571.
30. Al. Ci., *Pătania unui savant*, în "Însemnări ieșene", an I, v. 1, nr. 6, 15 martie 1936, p. 245.
31. tr. gh. (Traian Gheorghiu), *Încă un proces la Moscova*, în "Însemnări ieșene", an II, v. 3, nr. 4, 15 februarie 1937, p. 265-266.
32. N.P. Smokină, *Institutul de cercetări științifice din Republica Moldovenească*, în "Însemnări ieșene", an III, v. 5, nr. 3, 1 martie 1938, p. 487-488; despre Constituția sovietică. Al. Slătincanu, *Noua Constituție sovietică*, în "Însemnări ieșene", an I, v. 2, nr. 20, 15 octombrie 1936, p. 281-283.
33. Gr.T. Popa, *Corectura ideilor false*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 1-6.
34. P.P. Stănescu, *Dictatura*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 1, 15 noiembrie 1933, p. 23-6.
35. Andrei Rădescu, *Omul în statul totalitar*, în "Gândul Vremii", an VI, nr. 8-10, octombrie-decembrie 1938, p. 25.
36. P.P. Stănescu, *Tineri fără tinerețe*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 11-13.
37. A.R., *Raze de lumină*, în "Gândul Vremii", an VII, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1939, p. 32.
38. Mircea Mancaș, *Artă și colectivismul social*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 4, 15 aprilie 1934, p. 26.

39. i.g., *S-a stins o flacără: Maxim Gorki*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 7, 15 septembrie 1936, p.30.
40. g.v. (M. Uță), *Literatura dirijată*, în "Gândul Vremii", an I, nr. 1, 15 noiembrie 1933, p. 35-36.
41. N.J. Popa, *Dictatura sau estetica*, în "Însemnări ieșene", an II, v. 4, nr. 15-16, 15 august 1937, p. 26-28.
42. Horia R. Robescu (Traian Gheorghiu), *Ceva despre fericire*, în "Însemnări ieșene", an IV, v. 9, nr. 2, 1 februarie 1939, p. 268-269.
43. Idem, *Sterie Diamandi - Galeria oamenilor politici*, în "Însemnări ieșene", an III, v. 8, nr. 12, 1 decembrie 1939, p. 532.
44. P.Gr., *Scrisori din străinătate*, în "Însemnări ieșene", an II, v. 3, nr. 13-14, 15 iulie 1937, p. 42-43; în aceeași revistă, analiza lui Iulian M. Peter, *Al treilea Reich (statul național-socialist german)*, an II, v. 3, nr. 6, 15 martie 1937, p. 452-461. Și "Gândul Vremii" a acordat o atenție deosebită realităților din noua Germanie. Un număr (an III, nr. 4, 15 aprilie 1935) era dedicat în întregime acestei problematice; dintre articole, menționăm pe cele purtând semnăturile lui Mihai Uță, *Orientarea spirituală a Germaniei*, p. 1-10, Lothar Rădăceanu, *Doi ani de dictatură hitleristă*, p. 11-15, Ștefan Bărsănescu, *Educația în Germania etc.*
45. I. Alexa, *Italia anului al XVI-lea*, în "Însemnări ieșene", an III, v. 5, nr. 3, 1 martie 1937, p. 452-461.
46. Sebastian Popovici, *Caducitatea liberalismului*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 38.
47. v.m. (V. Maciu), *Anatole France și democrația*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 9, 15 noiembrie, 1934, p. 28-29.
48. Idem, *Disciplină spirituală și democrație*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 8, 15 octombrie 1934, p. 13.
49. Alexandru Claudiu, *Individualism și socialism*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 5, 15 mai 1934, p. 24-28.
50. Tudor Vianu, *Triumful libertății*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 3, 15 martie 1934, p. 1-3; există, de altfel în viziunea redactorilor celor două reviste, o echivalență între raționalitatea societății ("raționalismul fiind o concepție de maturitate istorică") și organizarea ei democratică.
51. Georgette Stoicescu, *André Malraux, La condition humaine*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 30-34.
52. Mihail Berza, *Umanitarismul Sfântului Francisc*, în "Gândul Vremii", an III, nr. 6, 15 iunie 1935, p. 16-23; apropierea de fenomenul religios era una ambivalentă. Creștinismul, "religie a iubirii, coborâtă în stradă și devenită religie a urii", se întâlnea cu pacifismul acestei doctrine, care nu putea fi decât apreciată.
53. t.al.mg. (Mărgincanu), *Democrația scandinavă*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 9, 15 noiembrie 1936, p. 37.
54. "Gândul Vremii" avea un corespondent permanent, C.R. Pascu, în Canada. Prezentarea sistemului îl apropie ca demers epistemic de alți călători în Lumea Nouă: P.P. Stănescu, *"Dictatura" președintelui Roosevelt*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1936, p. 40-41.

55. I. Alexa, *J.D. Rockefeller a murit*, în "Însemnări ieșene", an II, v. 3, nr. 11, 1 iunie 1937, p. 986-987.
56. Marca Britanie era "cercetată" sub multiplele aspecte ale societății sale, "atât de diferită" de cea europeană: N.D., *Nobletea britanică*, în "Însemnări ieșene", an II, v. 3, nr. 11, 1 iunie 1937, p. 988; P.Gr., *Secretele vieții private*, în "Însemnări ieșene", an I, v. 4, nr. 19-20, 15 august 1936, p. 134; M.Uță, *Curtezana*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 10, 15 decembrie 1936, p. 24-26.
57. I. Gruia, *Fenomenul englez*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 3, 15 martie 1936, p. 23-24.
58. M. Uță, *Franța: fenomene de politică interne*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 20.
59. N.I.P. (Popa), *Umanism și rasism*, în "Însemnări ieșene", an I, v. 2, nr. 21, 1 noiembrie 1936, p. 355-356.
60. M.Uță, *Ungaria*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 9, 15 noiembrie 1936, p. 23-26.
61. T.A.I. Mărgineanu, *Cehoslovacia și Polonia*, în "Gândul Vremii", an III, nr. 10, 15 decembrie 1935, p. 20.
62. dr. C. Mătrescu, *Tomas Masaryk*, în "Gândul Vremii", an III, nr. 3, 15 martie 1935, p. 1-5.
63. Andrei Oțetea, *Drama cehoslovacă după "Cartea Albă" engleză*, în "Însemnări ieșene", an III, v. 8, nr. 12, 1 decembrie 1938, p. 456; o abordare a pozițiilor revistei citate asupra evenimentelor din anii 1938-1940, cu reflectarea – mai ales – a dramei cehoslovace, în Ion Agrigoroaiei, *Revista "Însemnări ieșene" în slujba apărării independenței naționale și integrității teritoriale (1938-1940)*, în "Cercetări istorice", (serie nouă), XIV-XV, Iași, 1983-1984, p. 251-59.
64. A. Steopoe, *O perioadă critică*, în "Gândul Vremii", an V, nr. 10, 15 decembrie 1937, p. 29.
65. Traian Gheorghiu, *Idealul generației noastre*, în "Însemnări ieșene", an I, v. 3, nr. 17-18, 15 septembrie 1936, p. 176.
66. Redacția, *Pentru libertatea națională*, în "Gândul Vremii", an VII, nr. 3-6, martie-iunie 1939, p. 1-2.
67. P.P. Stănescu, *Guglielmo Ferrero*, în "Gândul Vremii", an III, nr. 7, 15 septembrie 1935, p. 31-35.
68. M. Uță, *România. Mica Înțelegere și Societatea Națiunilor*, în "Gândul Vremii", an VI, nr. 1, 15 ianuarie 1938, p. 21.
69. Idem (a.b.), *Alchimie diplomatică*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 2, 15 februarie 1934, p. 38-39; Idem, *Mica Antantă*, în "Gândul Vremii", an II, nr. 6, 15 iunie 1934, p. 1-2; vezi și Andrei Manu, *România, Mica Înțelegere, d-l Titulescu*, în "Însemnări ieșene", an II, v. 3, nr. 11, 1 iunie 1937, p. 978.
70. M. Uță, *România în fața războiului*, în "Gândul Vremii", an IV, nr. 8, 15 octombrie 1936, p. 31.
71. Mai ales revista "Gândul Vremii" s-a "bucurat" de aprecieri parțiale după 1945, unii istorici ieșeni acuzând-o în spiritul perioadei de "teamă față de lupta revoluționară a clasei muncitoare" și de faptul că "nu a mers până la demascarea completă a fascismului": în A. Kereki, C. Cloșcă, *Publicații antifasciste ieșene*, Comitetul Județean al P.C.R., Secția de propagandă, 1967, p. 144.

72. A se vedea spre comparație virulența condamnărilor apriorice din documentele comuniste ale perioadei: N. Deleanu, *Scrieri social-politice*, Ed. Politică, București, 1986; Lucrețiu Pătrășcanu, *Studii economice și social-politice, 1929-1945*, Ed. Politică, București, 1978 etc.

RÉSUMÉ

Étant donnée la complexité du notre temps, il faut que l'interdisciplinarité soit une condition obligatoire de n'importe quelle analyse. Une histoire de la presse roumaine est, ainsi, une nécessité. Celle-là nous permet la réalisation des distinctions de nuance en ce qui concerne la communication en société: une telle histoire se fit, en même temps, l'écho des prises d'attitude ferme, des espoirs, des craintes qui caractérisent des nombreux milieux sociaux et partis politiques.

Notre démarche ci-présent concerne deux revues interbelique, moins connues, intitulées "Gândul Vremii. Revistă de ideologie" ("La pensée du temps. Revue d'idéologie") et "Însemnări ieșene" ("Notes d'Iassy"), appartenant toutes les deux géographiquement, spirituellement à Iassy et, surtout, la manière dont ces publications se sont rapportées aux les événements et les phénomènes internationales de leur temps, avec des conséquences sur la Roumanie réunie. Publications de la gauche modérée en incluant des noms importants à cet espace politique et culturel (Tudor Vianu, Ernest Stere, Constantin Titel Petrescu, Lothar Rădăceanu, Mihail Sadoveanu, Nicolae Dașcovici etc.). "Gândul Vremii" et "Însemnări ieșene" ont fait lieu dans leurs lignes aux débats concernant les grands concepts et réalités de l'époque, ayant comme critère d'intelligibilité le rapport entre démocratie et totalitarisme, entre évolution et révolution. Au delà des clivages tragiques qui existaient dans l'Europe des pays-nations et le privilège d'une des formules, la perception globale de la politique internationale (avec ses niveaux politique, diplomatique, économique, social, culturel) démonstrait, pourtant, le désir réel pour comprendre les phénomènes de cette époque-là. Cet effort compréhensif éliminait les condamnations aprioriques et conférait, à la fois, individualité, dans un espace politique par excellence militante, pour ces deux revues.

1. The first part of the report is devoted to a general survey of the situation in the country.

2. The second part of the report is devoted to a detailed analysis of the situation in the country.

The third part of the report is devoted to a detailed analysis of the situation in the country.

The fourth part of the report is devoted to a detailed analysis of the situation in the country.

The fifth part of the report is devoted to a detailed analysis of the situation in the country.

The sixth part of the report is devoted to a detailed analysis of the situation in the country.

The seventh part of the report is devoted to a detailed analysis of the situation in the country.

The eighth part of the report is devoted to a detailed analysis of the situation in the country.

I. Ciupercă

ORGANIZAREA EUROPEI ÎN VIZIUNEA LUI CARL GOERDELER*

Dintre personalitățile germane angrenate în rezistența antinazistă și care formulează idei asupra viitorului Europei ne-am oprit asupra lui Carl Goerdeler (1884-1945). Rațiunile acestei opțiuni sînt multiple.

Primar la Königsberg și Leipzig (1930-1936), Comisar al Reichului pentru prețuri sub regimul național socialist, Goerdeler traversează clar cele 3 stadii ale complotiștilor împotriva lui Hitler: *opoziție, rezistență, conspirație*.

Decizia consilierilor naziști din Primăria Leipzигului de a muta statuia compozitorului Felix Mendelssohn Bartholdy (1809-1847)** din fața sălii de concert Gewandhaus, gest consumat pe cînd primarul ieșise din Germania (noiembrie 1936), îl determină să demisioneze în semn de protest¹. Gestul demisiei îl plasează în opoziție față de regimul național socialist. Implicat în complotul din 20 iulie 1944, va fi arestat și spînzurat la 2 februarie 1945, în închisoarea Plötzensee.

Se numărase între cei care au avut curajul să înfrunte regimul totalitar nazist și va plăti cu viața. Remarcăm faptul că îl găsim pe Goerdeler, alături de alți complotiști care se pronunță asupra viitorului Europei și a locului Germaniei în Europa: Herman Brill din grupul "Noul Inceput"; Adam von Trott zu Zoltz și Ulrich von Hassell – diplomat; Albrecht Haushofer, profesor de geopolitică și fiul fondatorului geopoliticii – Karl

* Elemente ale acestei analize au fost comunicate la cea de a III-a ediție a Simpozionului Național "Concepte și Metodologii în Studiul Relațiilor Internaționale", Iași, 15-16 mai 1998, simpozion organizat de profesorul Mihai Tînoftă.

** Se știe că Mendelssohn-Bartholdy fondase Conservatorul în 1843 și fusese șef de orchestră.

Haushofer, Helmuth von Moltke – ofițer superior; Dietrich Bonhoeffer; Willem Visser't Hooft și Hans Schönfeld – clerici și alții.

De ar fi reușit complotul, el, Carl Goerdeler, trebuia să fie cancelar al Reichului în locul lui Hitler.

În sfârșit, unele din ideile lui Goerdeler vin în atingere cu preocupări ale noastre referitoare la probleme controversate ale celui de-al doilea război mondial², la istoria ideii de Europa³, la istoria marinei, în genere și a marinei militare în speță⁴.

Analiza cazului Goerdeler face parte dintr-o lucrare de mai mare amploare cu titlul: *Planuri de organizare a Europei în viziunea rezistenței antinaziste pe timpul celui de-al doilea război mondial*.

Baza acestei analize o constituie documentele germane traduse în engleză și publicate în volume ce alcătuiesc seria intitulată *Documente asupra Istoriei Integrării Europene*⁵, serie inițiată de profesorul Walter Lipgens, membru al catedrei de Istorie și Civilizație a Institutului European din cadrul Universității din Florența, catedră creată în 1976, volumele, alcătuite de profesioniști, apar începînd din 1985.

Motivele focalizării cercetării noastre asupra planurilor de organizare a Europei elaborate în timpul celui de-al doilea război mondial sînt, la rîndul lor, mai multe.

Aceste planuri sînt deopotrivă componente ale istoriei celui de-al doilea război mondial și ale istoriei ideii de Europa.

Se înțelege că oricine anchetează aceste planuri nu poate să nu fie interesat de locul României și al celorlalte țări europene mici și mijlocii⁶.

Un alt motiv rezidă în convingerea noastră că strădaniile de astăzi ale realizării Europei unite, cuprinzînd Europa Mică, așa cum se numește Uniunea Europeană, gata să absoarbă prudent fostele țări comuniste și prezentîndu-se ca o Europă cu geometrie variabilă, se înscriu într-un perimetru străbătut în prealabil de gîndul celor preocupați de soarta civilizației europene sub presiunea regimurilor totalitare și a gigantilor din afara Europei.

Tot atît de adevărat este faptul că interesul pentru aceste proiecte/planuri apare ca subordonat investigării soluțiilor elaborate pe timpul celor două războaie mondiale, sub presiunea acestora – veritabile fracturi ale secolului, s-a spus –, pentru rezolvarea problemelor postbelice.

Din această perspectivă și analiza noastră se află încă sub incidența unora din consecințele acestor două războaie, un fel de «undă de șoc» a

Marelui Război din 1914-1918 amplificată de șocul celui de-al doilea război mondial.

Astfel punînd problema, ni s-a părut interesant să vedem cum a influențat mersul celui de-al doilea război mondial proiectarea viitorului Europei? Ce loc au/mai au voința și personalitatea națiunilor în aceste proiecte în diferite momente al celui de-al doilea război mondial?

Am ales pe Carl Goerdeler și pentru motivul că eșantioanele prelevate din gîndirea lui vădesc sensibilitate la schimbările antrenate de desfășurarea celui de-al doilea război mondial; analiza făcută sub incidența întrebării: ce rămîne constant și ce se schimbă în gîndirea lui Carl Goerdeler asupra viitorului Europei poate dobîndi un randament remarcabil.

Această gîndire produce 6 documente (nr. 117, 123, 133, 137, 142, 144) datate după cum urmează: octombrie 1940, sfîrșitului anului 1941, 13 decembrie 1942, toamna 1943, începutul anului 1944, 1-8 august 1944. Analiza diacronică și corelarea cu deplasarea inițiativei strategice spre Coaliția Națiunilor Unite fac deosebit de relevantă datarea documentelor.

De-a lungul acestei perioade, gîndirea lui Carl Goerdeler evoluează de la ideea unirii Europei sub conducerea germană la aceea a utilității unei federalizări a Europei în care Germania să-și recupereze influența cu răbdare, prin comportament corect și performanțe deținute pe toate planurile⁷.

Între constantele vrednice de subliniat în gîndirea lui Carl Goerdeler semnalăm pe aceea care privește convingerea că tehnologia nouă și dezvoltarea transporturilor și a comunicațiilor *impun unități economice mai mari decît acelea create în secolul al XIX-lea*⁸. Această nevoie a integrării economice sub conducerea Germaniei s-a cristalizat și pe baza experienței călătoriei efectuată în Balcani în 1938⁹. În octombrie 1940, Goerdeler recomandă o integrare *organică* în care să nu fie rănite sentimentele naționale ale componentelor Europei astfel unificate. Dacă se face această greșală se ratează scopul unificării economice a Europei. Din această perspectivă, el aprecia că este rezonabil ca germanii să se gîndească, spre exemplu, la salvarea agriculturii franceze înapoiată tehnologic. Adusă la standarde tehnologice acceptabile, această agricultură ar putea acoperi din nevoile de cereale ale Germaniei.

Carl Goerdeler era preocupat de realizarea unei economii sănătoase, aptă să funcționeze în condiții de pace. Condiția prealabilă a funcționării

la parametri normali a unei asemenea economii era ca națiunile componente ale Europei unite să se bucure de o deplină autonomie comparabilă cu aceea a Prusiei în structurile premergătoare realizării Germaniei unite. Aceste națiuni trebuiau conduse de o așa manieră încât ele însele "să coopereze cu noua ordine și să recunoască conducerea Germaniei (subl. ns.)". Astfel concepea el calea spre a atinge o cooperare militară adecvată și spre a realiza instituțiile comune în stare să asigure, la nevoie, apărarea locuitorilor și a culturii europene de orice atac din afară. Realizarea unei Europe unite după un plan dictat de la Berlin nu va fi niciodată posibilă; o asemenea politică nu va fi în stare să trezească "forțele economice latente ale Europei și ale locuitorilor ei..."

Spre sfârșitul anului 1941, rezistența antinazistă și Carl Goerdeler însuși percep posibilitatea refacerii rezistenței rusești.

Sensibil și la aceste modificări, Carl Goerdeler formulează necesitatea unei conduceri germane *discrete, invizibile*¹⁰. El vede realizându-se unirea Europei sub conducerea germană discretă în 10-20 de ani. Mai mult, afirmă că a considera superioară rasa germană este o stupiditate; "este o nebunie să ceri respect pentru independența și onoarea ta națională și, concomitent, să le negi pe ale altora". Conducerea națiunilor mici *spre și într-o* Europă unită trebuie să se bazeze curînd pe *înțelepciune și pricepere* decît pe *forță brută*. Și Carl Goerdeler avertizează: dacă noi, germanii, pierdem acum ocazia de a conduce Europa, "s-ar putea s-o pierdem pentru multă vreme..."¹¹.

Documentul din 13 decembrie 1942 conține translația clară a gândirii lui Carl Goerdeler spre ideea de Europă federalizată. Se deplasează accentele pe nevoia respectării națiunilor și a suveranității lor într-o Europă dominată de *lege și decență*¹².

Însuși titlul documentului este semnificativ: *Declarație asupra Cartei Atlantice*¹³. Înscriem astfel punctul de vedere al lui Carl Goerdeler în zona controversată a problemelor celui de-al doilea război mondial. Este cunoscut astăzi că una din mizele ordinii postbelice vizate de părțile beligerante ar fi trebuit să fie unirea într-un fel a Europei. Hitler vroia o "nouă ordine" a Europei și a lumii dominate de Germania. Într-o zi, Pierre Laval¹⁴ i-a spus: «Vreți să câștigați războiul pentru a crea o nouă Europă; de ce nu creați Europa pentru a câștiga războiul?»¹⁵. Hitler n-a răspuns acestei întrebări. Comportamentul lui Hitler vădește mai ales voința de dominație și mai puțin vocație de constructor al Europei.

Contextul rostirii lui Goerdeler este mai bine luminat de alte fapte petrecute în cadrul regimului național socialist și în Coaliția Națiunilor Unite. Astfel este semnificativă eșuarea proiectului ministrului propagandei, dr. Goebbels, de a răspunde *Cartei Atlanticului* printr-o *Cartă a Europei* "care ar fi trasat calea de urmat pentru popoarele de pe continent"¹⁶. Eșecul se datorează în primul rând ministrului de externe, Joachim von Ribbentrop. În percepția noastră, apariția *Cartei Europei* și răspîndirea ideilor dr. Goebbels ar fi îngustat din relevanța ideilor exprimate de opoziția regimului național socialist între care se înscrie și Carl Goerdeler.

Merită precizat, de asemenea, faptul că nici în Coaliția Națiunilor Unite Marea Britanie nu și-a fixat drept obiectiv de război Uniunea europeană. Churchill și-a dat seama mai târziu de greșeala făcută și de urmările ei – lipsa sprijinului guvernelor europene și izolarea sa la laltă – și "de-abia la 19 septembrie 1946 a lansat, la Zürich, un apel solemn în favoarea creării Statelor Unite ale Europei"¹⁷.

Într-un asemenea context, Goerdeler aspiră la o pace durabilă, concepută drept posibilă dacă se respectă *independența* și *onoarea* națiunilor de așa manieră încît ele "să-și vindece rănile războiului, să-și achite datoriile și, în final, să dobîndească prosperitatea prin propriile lor eforturi"¹⁸. Aspira la o pace care să permită "dezvoltarea armonioasă a resurselor spirituale, intelectuale și materiale ale omenirii", dar "fiecare națiune este complet responsabilă de propria refacere postbelică, rămînînd Germaniei să sprijine, cu resursele ei, ideea de reconstrucție comună care să ducă la o pace durabilă și o cooperare permanentă. Recomandă: eliberarea economiilor naționale de orice restrîngere; eliberarea inițiativei private în Germania, în sensul retragerii controlului de partid și de stat; retragerea elementelor ocupației germane din teritoriile ocupate sau controlate în ideea restabilirii suveranității națiunilor din aceste teritorii. Găsește organizarea Europei după primul război mondial – una de inspirație franceză – cu totul ineficientă și-i opune structuri *organice* precum un *Consiliu Economic European* înființat și menținut în sesiune permanentă. Între atribuțiile acestui Consiliu – mai multe și una mai semnificativă ca alta – reținem pe aceea care privește pregătirea unei asemenea situații încît "să nu fie necesar pașaportul pentru a călători prin Europa"¹⁹. Cooperarea complexă organizată de Consiliul Economic European naște întrebarea: cum va arăta Europa din punct de vedere politic? Carl Goerdeler crede că structura politică a acestei Europe va putea cu greu să se apropie de aceea a S.U.A.

datorită faptului că Europa nu dispune de o singură limbă și, pe de altă parte, are o asemenea diversitate.

Atrage atenția, de asemenea, sublinierea nevoii de a crea o nouă organizație internațională de talia Ligii Națiunilor, dar diferită de aceasta care a eșuat deoarece "a avut scopuri prea înalte în raport cu mijloacele modeste de realizare"²⁰.

Începînd din toamna anului 1943, iminența pericolului sovietic, a presiunii Uniunii Sovietice asupra Europei, este de netăgăduit.

Carl Goerdeler preia ideea "comunității naturale" germano-britanice în fața acestui pericol²¹. În vederea realizării acestei "comunități naturale" el elaborează un "plan de pace" destinat conducătorilor Marii Britanii. Atrag atenția cele 7 premise ale planului. Germania "trebuie să fie puternică moral și material de dragul poporului german, al popoarelor Europei și al păcii în lumea întreagă". Aceasta cu atît mai mult cu cît Marea Britanie și Uniunea Sovietică au interese în conflict din Orientul Îndepărtat pînă în Mediterana și din Mediterana pînă în Atlanticul de Nord. Europa – crede Carl Goerdeler – "are nevoie de securitate împotriva puterii copleșitoare a Rusiei" și securitatea poate fi asigurată doar "de Marea Britanie acum și de Germania pe termen lung"; este îndoielnic dacă S.U.A. "vor putea vreodată să procure forțele necesare asigurării securității Europei" și, ca urmare, "este rezonabil și necesar" să se ia în considerare "comunitatea naturală a intereselor dintre Marea Britanie și Germania" iar singurul mod de a o face este asocierea liberă și independentă a națiunilor europene" în realizarea unei "ligi a păcii permanente în care nici Germania nici altă putere să nu pretindă poziții dominante"²².

Carl Goerdeler crede că trebuie luată în considerare necesitatea menținerii unității Germaniei pentru că împărțirea acesteia ar crea tensiuni nu numai în Germania, ci și în Europa, dată fiind poziția centrală a Germaniei. Pornind de la aceste considerente, comentează frontierele posibile ale Germaniei. În est, ar trebui să fie cam acelea de dinainte de 1914. La sud, linia de frontieră ar trebui să urmeze traseul recunoscut la Conferința de la Munchen din 1938 și să includă Austria și Tirolul de Sud pînă la linia Bolzen-Meran [Bolzano-Merano]. La vest, problema Alsaciei-Lorena este complicată; dar nu dă soluții. El recunoaște că într-o confederație^{22a} europeană "așa cum noi ne străduim să o creem" "*problema frontierelor interne va avea un rol din ce în ce mai puțin important*" (subl.ns.).

Plecînd de la premiza că S.U.A. nu vor fi niciodată pregătite să apere Europa împotriva Rusiei, Goerdeler apreciază că greutatea apărării pe apă

a Europei și a păstrării ordinii pe apă trebuie lăsate Marii Britanii. Ca urmare, Germania trebuie să renunțe la ambițiile ei navale; numai așa "comunitatea naturală" a intereselor germano-britanice, una pentru care se străduiesc mai bine de 50 de ani englezii cu vederi largi și germanii responsabili, va putea fi realizată.

Revine Germaniei greutatea apărării Europei pe uscat. "Este în interesul nostru, precizează Goerdeler, să nu purtăm singuri această povară și, în opinia noastră, soluția cea mai la îndemână este unirea națiunilor europene într-o confederație. Obiectivul acestei confederații trebuie să fie evitarea cu orice preț a declanșării unui alt război european. Un nou război european este pur și simplu sinucidere"²³ Urmează detaliile realizării progresive a Confederației Europene.

Documentul nr. 142 datat începutul anului 1944 și intitulat *Pași practici spre reorganizarea Europei*²⁴ pune în evidență altă constantă a gândirii lui Carl Goerdeler: perceperea acută a stării de anormalitate în care ajunseseră lumea și Europa. Evident că războiul amplificase această anomalie, îi multiplicase fațetele.

Soluția realizării Confederației Europene apare și mai iminentă. În cuvintele lui Goerdeler: "Noile mari puteri mondiale – S.U.A., Uniunea Sovietică și Imperiul Britanic – fac imperativă abolirea frontierelor europene pentru totdeauna și crearea unei entități politice cu care ele să se poată confrunta în termeni de egalitate. Marea Britanie va putea fi principalul catalizator al noii Europe prin asigurarea cooperării organice dintre Imperiu și Europa continentală"²⁵.

Carl Goerdeler relaxează total problema frontierelor și a pretențiilor naționale ale Germaniei. Singura lui preocupare este realizarea unor *pași practici* spre realizarea Confederației Europei – o necesitate. Admite chiar ideea refacerii Ligii Națiunilor într-o formă concretă, practică, eliberată fiind structura de inconveniente care i-au adus eșecul. Evident, Goerdeler era preocupat de locul Germaniei în Confederație; o Germanie liniștită, beneficiind de securitate și iubitoare de pace; una în care – între altele – sistemul de educație va fi "epurat de doctrinele false, de aberațiile și abuzurile erei naziste..."²⁶.

O ultimă probă a gândirii lui Carl Goerdeler se produce în prima săptămână a lunii august 1944; ideea condiționării spațiilor economice largi de dezvoltarea tehnologiei revine ca un laitmotiv. Documentul poartă titlul: *Sarcinile de viitor ale Germaniei*, cele 11 pagini dactilografiate au fost

identificate în Arhiva Goerdeler și publicate pentru prima dată în germană de către profesorul Walter Lipgens.

Trebuie reamintit contextul elaborării acestor pagini. Goerdeler fusese implicat în complotul colonelului Claus Schenk von Stauffenberg²⁷ și trebuie să preia funcția de cancelar al Reichului. Complotiștii urmau să transmită mesaje în cazul reușitei. O declarație pregătise și Carl Goerdeler. Declarația exprima voința alăturării Germaniei la Uniunea Europeană. Un pasaj al acestei declarații a atras atenția specialiștilor: "Nu știm încă atitudinea celorlalte țări față de Germania. A trebuit să acționăm așa cum ne-a dictat conștiința. Vă putem spune ce obiective vedem noi în politica externă: ...compromisul echilibrat și pașnic, ...cooperarea, eliminarea obstacolelor din fața comerțului. O asemenea cooperare este posibilă numai în cadrul unui sistem de principii recunoscute de drept și justiție. Noi recunoaștem că aceste reguli trebuie formulate și că imperfecțiunea umană [poate] face necesară impunerea lor prin forță. Sîntem gata pentru o asemenea coordonare atît în probleme mari cît și în cele mici"²⁸.

Această declarație n-a mai fost rostită. În perioada 1-8 august 1944 Goerdeler a stat ascuns și a redactat cele 11 pagini, un fel de testament cu referiri la contribuția unei Germanii federale și la politica externă, inclusiv economică, a Germaniei.

La 12 august 1944 era arestat; era condamnat la moarte la 8 septembrie și spînzurat la 2 februarie 1945.

Din paginile redactate transpare convingerea că războiul trebuie să ducă la uniunea țărilor europene, altfel sacrificiile n-au nici un sens. Ideile exprimate în acest document și mai ales aceea care privește conexiunea între progresele tehnologice și necesitatea unor spații economice mari se leagă firesc de cele exprimate într-un memorandum publicat înainte de complot ("Der Weg", mai 1944): "Datorită cuceririi naturii, omenirea este astăzi confruntată cu o decizie istorică: putem noi să tragem concluzia potrivită din realitatea că această cucerire a naturii a adus mai aproape americanii de germani decît erau locuitorii Berlinului de cei ai Frankfurtului acum 150 de ani? Dacă noi n-avem suficientă înțelepciune și hotărîre de a recunoaște acest fapt prin crearea unei ordini internaționale bazată pe principii morale, prezentul război va fi doar unul dintr-o serie care va distruge omenirea cu toate realizările ei tehnologice și întreaga civilizație"²⁹.

Documentul analizat (cele 11 pagini) distribuie accentele cu mai multă vigoare spre nevoia cooperării între statele naționale independente.

Sub presiunea împrejurărilor tragice create de război mai ales pentru Germania, dar și pentru întreaga Europă, Goerdeler atrage atenția germanilor asupra misiunii ce le revine de a contribui la unirea Europei și la crearea Uniunii Economice Europene. Comentînd transformările care trebuie operate în Germania însăși, el subliniază ideea pe care o găsim deosebit de relevantă că *"statul nu este un scop în sine, ci numai un mijloc de a organiza viața și bunăstarea cetățenilor săi"*³⁰.

Tot relevantă este observația lui Carl Goerdeler că politica externă germană trebuie să se bazeze "pe respect față de ceilalți"³¹. În mijlocul apocalipsei produsă de confuntarea tehnologiilor unor puteri gigantice, gîndirea lui Goerdeler asimilează nuanțe ale gîndirii creștine, invocînd nevoia realizării apelului divin pentru "pace pe pămînt și toleranță între oameni".

Era prea tîrziu pentru Carl Goerdeler și ceilalți complotiști să mai ducă gînduri la capăt. La 2 februarie 1945 se spulbera un destin – cel al lui Carl Goerdeler – și se năruia speranța altei fațete a realizării misiunii Germaniei în acest secol atît de marcat de problema germană³².

Așadar, am încercat să recuperăm elemente ale proiectului Goerdeler de organizare a Europei postbelice; gîndirea acestuia conține exemplaritate și se distinge în peisajul rezistenței disperate în fața monstrului totalitar nazist. Împrejurările tragice produse de presiunea regimului totalitar și de confruntarea marilor puteri de-a lungul celui de-al doilea război mondial fac să nască la Carl Goerdeler idei care au rezonanță în Europa sfîrșitului de secol și mileniu în care crește îngrijorător iluzia că *ordinea* poate rezulta din zdrobirea personalității națiunilor – o prelungire a "dezarmării morale" rîvnită după Marele Război din 1914-1918?

Carl Goerdeler ajunsese la concluzia că ordinea potrivită poate și trebuie să rezulte din coperarea națiunilor și din luarea în considerare a personalității, a unicității lor culturale și a intereselor lor pe toate planurile; era o ipostază a armoniei visate în fața forței brutale dezlănțuite.

Note

1. Louis L. Snyder, *Encyclopedia of The Thirol Reich*, Megrow-Hill Co., New York, 1976.
2. I. Ciupercă, *Capitularea necondiționată – problemă controversată a celui de-al doilea război mondial*, în *Romania and World II*, Kurt W. Treptow ed., Centrul de Studii Românești, Fundația Culturală Română, Iași, 1996, p. 249-257.

3. Idem, *Planuri de organizare a Europei elaborate în timpul celui de-al doilea război mondial*, în *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, Editura Universității "Al.I. Cuza" din Iași, s.a., p. 449-462.
4. Idem, *Contribuții la istoria marinei militare românești (I, II)*, în *Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol"*, tom XXXI/1994 și XXXII/1995.
5. *Documents on the History of European Integration* (în continuare: *DHEI*), volume I, Walter Lippens ed., Ealter de Gruyter, Berlin, New York, 1985.
6. Această preocupare o situăm în prelungirea uneia mai vechi concretizată într-un studiu cu titlul: *Nicolae Titulescu și rolul statelor mici în viața internațională contemporană*, în *Titulescu și strategia păcii*, Editura Junimea, Iași, 1982, p. 133-157.
7. *DHEI*, p. 444-445.
8. *Ibidem*, p. 380-81.
9. Călătoria lui Carl Goerdeler și a altor demnitari germani în țările balcanice merită o analiză specială.
10. *DHEI*, p. 398-99.
11. *Ibidem*.
12. *Ibidem*, p. 419-421.
13. Semnată la 14 august 1941, la bordul vasului "Potomac", între W. Churchill și F.D. Roosevelt. Carta Atlanticului exprimă principii care ar fi trebuit să stea la baza păcii viitoare: renunțarea la cuceririle teritoriale, dreptul popoarelor de a-și alege propria formă de guvernământ, accesul liber la materiile prime, libertatea mărilor, condamnarea recurgerii la forță.
Aplicarea principiilor s-a lovit de constituirea sferelor de influență și țările Europei de est, spre exemplu, n-au mai putut să-și aleagă forma de guvernare.
14. (1883-1945). Om politic francez remarcant pentru abilitatea sa. A crezut în victoria Germaniei și a vrut să asigure Franței un loc onorabil în «noua ordine». Preluarea inițiativei strategice de către Coaliția Națiunilor Unite i-a limitat capacitatea de manevră și victoria Aliaților l-a expus unui proces grăbit în urma căruia este condamnat la moarte. A încercat să se otrăvească. Reanimat, este adus muribund în fața plutonului de execuție (15 octombrie 1945; avea doar 62 de ani).
15. Cf. Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, vol. I, p. 232.
16. *Ibidem*, p. 234.
17. *Ibidem*, p. 330.
18. *DHEI*, p. 419.
19. *Ibidem*, p. 420.
20. *Ibidem*, p. 421.
21. *Ibidem*, p. 430.
22. *Ibidem*, p. 430-431.
- 22a. Rămân, deocamdată, pe un plan secund diferențele de nuanță între noțiunile de *federație* și *confederație*.

23. *Ibidem*.
24. *Ibidem*, p. 440 și urm.
25. *Ibidem*.
26. *Ibidem*, p. 442, nota 2. Iată o perspectivă din care denazificarea Germaniei după război se înscrie în logica unui proces.
27. Vezi și I. Ciupercă, *Capitularea necondiționată...*.
28. *DHEI*, p. 444, nota 1.
29. *Ibidem*, nota 3.
30. Încă un îndemn concret la îndepărtarea anomaliei totalitare cu multiple fațete, una constând în exacerbarca rolului statului și în împlinirea structurilor partidului unic cu cele ale statului (vezi și I. Ciupercă, *Totalitarismul fenomen al secolului XX*, partea I. Editura Universității «Al.I.Cuza», Iași, 1995, *passim*).
31. *DHEI*, p. 446.
32. Vezi și A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Polirom, Iași, 1999, *passim*.

SUMMARY

The author analyses Carl Goerdeler's ideas convinced that they could be usefull to the present european construction.

Carl Goerdeler believes that the new technologies, the development of the transport means and communications impose greater economical unities than those created in 19th century. Therefore, Europe has to become such an unity and Germany has to do it.

The German chance to materialize such an organic integration of the european nations depends on her capacity to take into account their perssonality and sovereignty and to assure the dominance of law and decency in Europe. He is convinced that Germany has to act discreetly.

The security of the United Europe especially in front of the Soviet threat could be based only on the german-british *natural community*. Great Britain's mission could be european defence on short term and the surveillance of the european interests in the world watters.

Germany should renounce to her ambitions as a naval power; her mission could be european land defence on long term.

This task could be too great a burden for Germany. Therefore she has to associate herself european nations treating them respectfully.

The failure of the colonel Staufenberg's plot and the elimination of Carl Goerdeler ruined Goerdelers' projects born in the context of the National-Socialist Germany's participation in the Second World War.

Cătălin Turliuc

MINORITĂȚILE NAȚIONALE ÎN ROMÂNIA "DEMOCRAȚIEI POPULARE"

Secolul pe care ne pregătim să-l încheiem nu a fost unul blând pentru minorități, după cum nu a fost blând, nici pentru cei care la 1919-1920 crezuseră că prin autodeterminare și formarea de state naționale în centrul și estul Europei, un important capitol al istoriei lor căpătase o dezlegare fericită și de necontestat în viitor. Se părea atunci – după Conferința Păcii de la Paris – că un întreg secol, numit al "naționalităților", avea să fie păstrat ca un capitol închis în cuferele istoriei, după ce funcționase ca un adevărat creuzet al națiunilor moderne. Cei care s-au grăbit însă să închidă problematica generată de acest secol, orbiți de internaționalismul liberal masonic wilsonian și de interesele lor imediate, au uitat că pe lângă produsul "pur" al statelor națiune, consistenta substanță a problemei minorităților naționale avea să "otrăvească" noua ordine mondială. Perioada interbelică a dovedit din plin aceasta, "lungul armistițiu de douăzeci de ani" fiind martorul teoretizării problematicii minorităților naționale¹, al unor angajamente serioase în domeniul teoriei și practicii dreptului internațional², al primelor și timidelor încercări de rezolvare practică a chestiunilor ridicate de această delicată problemă. Cea de-a doua mare conflagrație mondială a avut ca rezultat pentru centrul și estul Europei, printre altele, ocultarea adevăratei probleme a minorităților naționale prin acoperirea acesteia cu vâlul roșu al comunismului moscovit, distopie profund antinațională și ideologizată. Rezultatul acestei realități, întinse pe mai bine de cincizeci de ani, a fost explozia naționalismelor contemporane nouă și a proceselor de disoluție statală care au intervenit în acest areal geopolitic după colapsul comunismului.

Mirările și întrebările cercetătorilor câmpului social, fie ei istorici, politologi, sociologi ș.a.m.d., de la noi și de aiurea, privind posibilele

cauze ale acestor fenomene, ca și explicațiile oferite, închid *in muce* următoarea întrebare dilemă: democrația și naționalismul sunt compatibile sau antitetice în procesul construcției politice moderne? Desigur, nu ne propunem aici să răspundem unei astfel de chestiuni, am făcut-o în alte studii³, dar un răspuns clar la această problemă ar lămuri în bună măsură și chestiunea de care ne ocupăm în intervenția noastră.

În măsura în care privim naționalismul – dezbrăat de latura perspectivei antropologice care îi adaugă laturile xenofobe, exclusiviste etc. – ca o formă a suveranității populare și îi înțelegem și explicăm caracterul proteic, putem accepta coexistența lui cu democrația. Însă, dacă privim naționalismul, în mod reductionist, ca pe oricare alt *ism*, nu putem sesiza decât contradicția inerentă între acesta și democrație. Oricum și în orice condiții, atâta vreme cât minoritarii nu sunt pregătiți să se perceapă pe ei înșiși, mai degrabă ca cetățeni, decât ca aparținători ai unui grup etnic distinct de cel majoritar, potențialul unui conflict civil nu este înlăturat. Este aceasta o concluzie lămuritoare, care stă și la baza eșafodajului teoretic al principiului actual al subsidiarității – practicat în Uniunea Europeană – și al formulării în dreptul internațional a celei de-a patra generații de drepturi ale omului (incluzând și drepturile colective). Conceptul “noului medievalism”, dezvoltat la sfârșitul anilor '70 de Hedley Bull⁴, bazat pe realitatea diminuării constante a suveranității naționale mi se pare a fi prima reacție notabilă în această direcție.

*

Ne vom opri, în cele ce urmează, asupra situației minorităților naționale (“naționalități conlocuitoare” în limbajul epocii) de la noi în perioada regimului “democrației populare”, perioadă care subsumează cronotopic ceea ce mai întâi literații au numit “obsedantul deceniu”. Desigur, amplitudinea subiectului și multitudinea preocupărilor istoriografice care l-au avut în centrul atenției ne fac să ne rezumăm la unele aspecte punctuale ale acestei generoase teme. Vom face mai întâi o serie de aprecieri și considerații istoriografice, teoretice și metodologice, iar mai apoi vom exemplifica, pe baza unor documente de la Open Society Archives și a altor surse primare, câteva din încheierile la care am ajuns.

Istoriografia română consacrată problemei minorităților de la noi (a “grupurilor etnice” ca să folosim terminologia curentă în spațiul occidental) după cel de-al doilea război mondial este redusă cantitativ și prezintă câteva caracteristici notabile. Am aminti aici că în ultimii zece ani – după

știința mea - nu a apărut nici o lucrare specială consacrată acestei problematici redactată de un istoric. Au apărut, este adevărat, câteva colecții de documente⁵ și o serie întreagă de lucrări din câmpul politologiei și politicii curente care tratează în subsidiar și chestiunea minorităților. Literatura istorică publicată înainte de 1989 are un *background* ideologic atât de încărcat, încât credibilitatea ei este aproape nulă în ceea ce privește interpretarea istorică. Mai mult, tema minorităților a fost în general una marginală și nu s-a regăsit decât sporadic în preocupările unor istorici. Această situație are ca sorginte dogma și cadrul fix oferit de ideologia comunistă în chestiunea națională, cel puțin așa cum a fost profesată la noi, precum și realitatea potrivit căreia tema minorităților a fost și un câmp predilect de confruntare în lupta dintre Est și Vest, dar și cu *sotto voce* între țările lagărului comunist, cel puțin până la Conferința OSCE de la Viena. Istoriografia străină dedicată acestei chestiuni este mult mai bogată, dar este și ea tributară în bună măsură unor judecăți cu *parti pris* și a unor interese nedisimulate, fie ele pur ideologice sau cu conotații revanșarde.

Din punctul de vedere al abordărilor teoretice ale problematicei minorităților din perioada comunistă de la noi, se cuvin a fi făcute câteva precizări, importante în opinia mea: a. Prin aranjamentele politico-teritoriale de la sfârșitul războiului, Uniunea Sovietică a fost interesată în păstrarea tuturor focarelor de nemulțumire cu caracter național sub controlul ei, în așa fel încât ele să poată fi folosite ca pârghii de presiune împotriva unor eventuali "sateliți" neascultători. Mai mult, parte importantă din elita politică comunistă a țărilor ocupate era alogenă în primii ani de la acapararea puterii și, ca urmare, mai susceptibilă în a coopera cu Moscova. b. Un obiectiv important al ingineriei sociale practicate în epocă a fost dislocarea oricărui alt tip de loialitate în afara celei datorate noilor stăpâni și noilor ideologii. În mod natural, minoritățile naționale, prin beneficiile anticipate, au fost o țintă predilectă în acest sens. c. Procesele sovietizării și, mai apoi, al desovietizării țării au avut un serios impact asupra minorităților care fuseseră mai vizibile datorită sistemului impus. Reprezentările sociale generate de calitatea de comunist-român sau comunist-minoritar au suferit schimbări semnificative odată cu deciziile de orientare strategică ale comuniștilor din etajele decizionale ale statului. d. Rezistența la de-stalinizare prin naționalism practică de Gh. Gheorghiu-Dej și dusă la perfecțiune de urmașul său a fost un alt factor major care a afectat pro-

fund minoritățile. Un adevărat *numerus clausus* a fost instaurat treptat, cu scopul vădit de a proba justetea cu care "problema națională" era rezolvată de statul comunist. În fine, problema minorităților – în perspectiva abordării instituționale – făcea și face încă parte din domeniul mai larg al drepturilor omului, capitol la care performanțele statelor comuniste sunt bine cunoscute și nu credem că are vreun rost să insistăm.

Metodologic vorbind, sunt ușor identificabile câteva obstacole care se ridică în fața cercetătorului domeniului. Accesul limitat și parțial la sursele primare, potențialul "exploziv" al concluziilor la care se poate ajunge, în fine, caracterul necesarmente multidisciplinar al abordării, toate acestea determină aplicarea cu greutate a analizei calitative, a celei cantitative chiar, și ne îndreaptă către metoda heteroetnoimaginii și autoetnoimaginii împrumutate de la alți cercetători ai câmpului social. Toate aceste handicapi sunt amplificate de firavele încercări din domeniul istoriei sociale și a microistoriei și de stadiul încă incipient al cercetărilor de istorie orală.

Textele fundamentale care au reglementat în mod formal situația minorităților naționale de la noi în perioada "democrației populare" au fost articolele constituțiilor din 13 aprilie 1948 și respectiv 24 septembrie 1952. Alături de acestea trebuie invocate și precizările decretelor nr. 33 din 24 ianuarie 1952 și, respectiv, nr. 296 din 9 august 1954. Vom cita în continuare pasajele cele mai semnificative ale articolelor constituționale privitoare la subiectul abordat de noi. Astfel, la art. 17 al constituției din '48 se preciza: "Orice propovăduire sau manifestare a urei (sic!) de rasă sau de naționalitate se pedepsește de lege" iar art. 24 stipula: "În Republica Populară Română se asigură naționalităților conlocuitoare dreptul de folosire a limbei (sic!) materne și organizarea învățământului de toate gradele în limba maternă. Administrația și justiția, în circumscripțiile locuite și de populații de altă naționalitate decât cea română, vor folosi oral și scris și limba naționalității respective și vor face numiri de funcționari din sânul naționalității respective sau din altă naționalitate, care cunosc limba populației locale"⁶. Textul constituției din '52 la art. 82 preciza: "În Republica Populară Română se asigură minorităților naționale folosirea liberă a limbii materne, învățământul de toate gradele în limba maternă, cărți ziare și teatre în limba maternă. În raioanele..."⁷. Observăm cu ușurință că în ciuda folosirii unei terminologii diferite (naționalități conlocuitoare și minorități naționale), conținutul este generos cu drepturile garantate minorități-

lor. Mai mult, așa cum se știe, și realitatea politico-administrativă a țării a fost modificată succesiv pentru a asigura ochiul vigilent al Moscovei că lucrurile stau așa cum ea dorește în acest domeniu. Fondul general pe care se desfășura cursul vieții societății românești în care minoritățile, cu excepția unei bune părți a celei germane și mai târziu sârbo-croate pentru o perioadă, dețineau importante pârghii de comandă în partid și stat era cel al procesului sovietizării țării. Iată ce ne spune un document de epocă: "În primii ani ce au urmat instalării regimului comunist în România prezența sovietică era aproape oficială... Perioada 1946-1956 a fost suficientă pentru ca fiecare să-și dea seama că nu este nimic de făcut și că a se opune rusificării este sinonim cu sinuciderea. Au dispărut deci firmele oficiale, însă nu și directivele executate de trimișii Moscovei... Camuflați sau necamuflați, rușii conduc întreaga activitate a țării. Pe plan teoretic sau practic influența sovietică se simte pretutindeni. Propaganda intensă ce se face despre regimul sovietic a stârnit firește o reacțiune contrarie din partea populației"⁸. Realitatea demografică a țării, din punctul de vedere al originii etnice, consemnată în anul 1952 într-un document extern (nu foarte exact) ne indică un procentaj de 21,50% din total locuitori de altă naționalitate din care: 1.650.000 maghiari, 600.000 germani, 530.000 evrei, 70.000 ruși, 50.000 ucraineni, 70.000 cehi, 35.000 turci, 16.000 tătari, 25.000 greci, 116.000 armeni, 5.000 albanezi și 250.000 țigani⁹. În raport cu această realitate, din motivele cunoscute, numărul membrilor de partid cu altă origine etnică decât cea română era disproporționat de mare, atât la nivelul membrilor de rând, cât și al conducerii. Un document din anul 1952 ne arată că: 25% din armeni, 60% din evrei, toți albanezii și marea majoritate a turcilor și tătarilor din România, ca să ne referim doar la aceste grupuri etnice, deveniseră membri de partid¹⁰. O interesantă analiză, efectuată în 1962 și privind variația pe naționalități a numărului membrilor de partid în R.P.R. ne dezvăluie următoarele aspecte: "La începutul primilor ani, din lipsa de cadre proprii partidul comunist s-a servit în activitatea sa de sprijinul minorităților etnice: evrei, unguri, bulgari, ruși etc. Cum însă între timp partidul și-a format cadre proprii, în mare parte recrutate din rândurile tineretului român, nu a mai vizat în aceiași măsură sprijinul minorităților etnice. ... În momentul de față (1962 - n.ns.) numărul membrilor de partid evrei în R.P.R. este de 1.000 față de 50.000 câți au fost în 1950, din care foarte mulți au fost excluși odată cu Ana Pauker și cu ocazia excluderii așa numitului "grup Pătrășcanu"... În primii ani după

război a fost îngreunată înscrierea ca membri de partid a persoanelor de origine etnică germană. Acuma însă, nu numai că s-a revenit asupra discriminării dar sunt chiar preferați la primirea în partid... Un alt fenomen mai ciudat se petrece în legătură cu înscrierea rușilor în partid. În ultimul timp sunt primiți ca membri de partid mulți ruși, soțiile cetățenilor români care au studiat la universitățile din URSS și s-au căsătorit acolo cu rusoaice și un număr ciudat de "repatriați" în majoritatea lor ruși basarabeni¹¹. Astfel de fluctuații în ceea ce privește politica de recrutare și de cadre a partidului ne dovedește caracterul conjunctural, oportunist am zice, după care minoritățile au fost tratate în anii '50. Ca o observație, am nota faptul că ponderea și rolul minoritarilor în partid a avut o corespondență imediată și în situația generală a minorității pe care o reprezentau, acest lucru fiind reflexul firesc al contopirii statului cu partidul. Un prim exemplu, și cel mai edificator totodată, poate fi cazul minorității maghiare. În cuvintele unui document din anul 1955 situația era descrisă astfel: "Regimul comunist din R.P.R. afirmă în multe rânduri și cu mult tupeu, mai ales când se adresează oamenilor în cauză, că partidul cu ajutorul Uniunii Sovietice a eliberat cutare și cutare popoare și le-a dat drepturi egale. În țara noastră minoritatea cea mai mare sunt ungurii. Partidul s-a gândit să profite de pe urma sa pentru a câștiga aderenți credincioși, chiar în detrimentul nației române. Ungurii și-au dat seama de intenția partidului și au căutat să exploateze aceste împrejurări în favoarea lor... Activiștii de partid de naționalitate ungară când vorbesc despre exploatarea poporului ungar și român din Ardeal de către foștii moșieri pomenesc în multe rânduri și în special conaționalilor lor că românii au venit după așezarea ungurilor în Ardeal. În localitățile cu populație majoritară ungară, în afara Regiunii Autonome Maghiare, există instituții unde elementului românesc i se fac dificultăți și se urmărește înlocuirea lui cu elemente maghiare. Românii se plâng și ei la diferite autorități de nedreptate însă aceștia fiind tot unguri nu li se iau în seamă reclamațiile... Nu numai în Ardeal există această situație, ci și în capitala țării București, unde o mare parte a ofițerilor de securitate sunt de naționalitate maghiară"¹². Un alt exemplu în acest sens este cel al evreilor. Pe fondul antisemitismului caracteristic ultimei perioade a regimului stalinist din URSS, a luptelor intestinale pentru putere la nivelul conducerii comuniste a României și a răspândirii tot mai largi a idealului politic sionist în rândul evreilor de la noi, urmat firește de valuri masive de emigrare, ponderea evreilor în partid și în structurile de

comandă ale statului este sever temperată. În perioada "defecțiunii titoiste" se întâmplă același lucru cu sârbo-croații.

După moartea lui Stalin și congresul XX al PCUS, după revoluția anti-comunistă maghiară, rezistența la destalinizare duce în cazul românesc la dezvoltarea *in nuce* a unui național comunism ce s-a manifestat pe plan intern și în modificările statutului minorităților naționale în partid și în structurile statului. Gheorghiu Dej a descoperit acum valența legitimației a naționalului și a dat semnalul desovietizării țării câștigând capital simbolic și simpatia românilor care s-au simțit profund jigniți în sentimentele lor naționale în perioada anterioară. Cum despre situația maghiarilor, a evreilor și germanilor în structurile partidului și statului se cunosc mai multe lucruri, iar spațiul intervenției noastre ar fi oricum insuficient pentru a face o analiză de detaliu, ne vom opri în continuare asupra situației unui grup minoritar adesea ignorat și anume cel al lipovenilor, grup care a fost extrem de sensibil la întreaga evoluție a relațiilor româno-ruse, de la sovietizare la desovietizare. Un document din 1963 ne descrie astfel situația lipovenilor: "Situația minorității lipovene în R.P.R. a dat mult de lucru anul acesta autorităților și conducătorilor de partid, deoarece de unde până acum această minoritate era favorabilă regimului și l-a ajutat foarte mult, acum a devenit dușmănoasă și este în mod activ împotriva regimului. Când au venit trupele rusești în România în 1944, lipovenii... au primit cu entuziasm pe ruși, deoarece și ei sunt tot de origine rusă (sic!). Comuniștii români aveau față de această populație care vorbea rusește o stimă deosebită și aveau și nevoie de ei, deoarece o făceau pe translatorii pe lângă ruși. Profitând de momentul lui 1944, au intrat (lipovenii - n.ns.) în partid cu toții, iar tineretul a urmat diferite școli și a intrat în special la securitate și miliție în regiunile Constanța Tulcea și Galați unde au fost cei mai crunți ofițeri de anchetă. Cu timpul însă și mai ales după 1960, 1961, aplicându-se cu strictețe legea după care nu puteau rămâne în calitate de ofițeri decât cei care aveau liceul, făcut în curs scurt, marea majoritate a lipovenilor neavând talent la carte nu au reușit să facă liceul și au fost dați afară. Majoritatea au fost trimiși în industriile din regiunea Dobrogea și Galați cu salarii mult mai mici. Apoi odată cu venirea deținuților la stuf și prin faptul că regimul avea încredere în lipoveni, îi lăsa pe deținuți să umble liberi prin satele lor deoarece nu aveau cum să iasă din zona bălților care este serios păzită. Profitând de acest regim pentru deținuți, țăranii și pescarii lipoveni și-au creat un venit suplimentar,

deoarece duceau scrisori, pachete și bani la deținuți, contra plată. Aflându-se acest lucru au început anchete și arestări și au fost condamnați 40 de lipoveni la pedepse de 8 ani închisoare. Apoi o altă supărare care le-a redus câștigul este și reglementarea pescuitului... Toate reclamațiile pe care le-au făcut la ruși au rămas fără ecou, deoarece rușii acum după comunicarea totală a României nu mai au nevoie de ajutorul lipovenilor. În plus, la fel ca și pe martorii lui Iehova, cei cu calendarul vechi (stilistii – n.ns.) sunt urmăriți de către securitate și arestați. În regiunile cu lipoveni anul trecut sistemul era arestarea, o bătaie cruntă și apoi eliberarea. Deoarece acest sistem nu a dat rezultate, anul acesta arestarea merge până la condamnarea de 10 ani, pe această chestie. Foarte mulți lipoveni au făcut în anii 1961 și 1962 cerere să plece în URSS, fiind de origină rusă. Până în toamna lui 1962 nu venise însă nici un răspuns de la ruși. Din câte spuneau autoritățile reperiste, totul depinde de acceptarea rușilor să-i primească. Dezorientarea în care trăiesc și teroarea din ce în ce mai mare a autorităților care au ca sarcină trasată de partid, reeducarea acestei populații, i-a transformat pe lipoveni din prieteni ai regimului în dușmani care caută pe toate căile să-i facă rău”¹³. Acest lung citat din document nu face decât să rezume tumultoasa existență a unei minorități puțin semnificative numeric, în anii '50, ani numiți mai apoi generic “obsedantul deceniu”.

Pornind de la premisa că cele prezentate până acum pot sugera o schiță plauzibilă a situației generale a minorităților naționale de la noi în anii '50 și cu conștiința faptului că subiectul trebuie mult mai atent și pe larg investigat, ne încumetăm la câteva concluzii preliminare:

a. Semnificative din punct de vedere demografic, dar și al potențialului, minoritățile din România “democrației populare” au oferit un peisaj divers societății românești. Dacă pornim de la premisa că situația minorităților se poate constitui într-un fin barometru al situației generale a unei societăți, considerăm că investigarea cu mijloace istorice a acestora poate întregi tabloul general al evoluției noastre postbelice.

b. Colaborarea cu regimul și ocupantul sovietic trebuie explicată în condițiile specifice ale României de atunci, cu atât mai mult cu cât, în mod deliberat, Moscova a încurajat această colaborare iar autoritățile comuniste s-au folosit din plin de ea. Evident, așa cum a reieșit și din documentele prezentate nu toate minoritățile s-au situat pe aceleași poziții.

c. Minoritățile naționale au fost folosite în mod conjunctural în acțiunea de comunizare a țării, iar rolul și ponderea lor în structurile de putere a variat în funcție de interesele generale ale conducerii comuniste. Este la fel de limpede însă că liderii formali ai acestor minorități au profitat de situația și poziția lor pentru a-și promova și propriile interese de tip național.

d. Odată cu dezvoltarea național comunismului ca o formă de rezistență la destalinizare, rolul reprezentanților minorităților în etajele decizionale ale puterii a diminuat treptat. Mai mult, mulți minoritari s-au găsit în postura de "țapi ispășitori" pentru relele care au bântuit societatea noastră în anii comunizării țării.

e. Identificarea etnică nu trebuie abandonată ca marker social, în special, la nivelul minorităților predispuse să "uite" acest aspect atunci când este vorba de comunism și instaurarea acestuia. Culpabilizarea societății în ansamblu când este vorba de traume ale istoriei și "poza" de victimă a ei, în opoziție cu asumarea exclusivă a unor merite când este vorba de meritorii contribuții, nu face decât să învenineze relațiile majoritate-minoritate. La rândul ei, majoritatea nu trebuie să transgreseze vina pentru eșecurile suferite asupra minoritarilor, percepuți cel mai adesea ca primii dispuși să trădeze interesele naționale.

f. Concluzii definitive și pertinente cu privire la minoritățile naționale din perioada regimului "democrației populare" de la noi, nu pot fi formulate decât în urma unei ample și asidui cercetări, al cărei scop ultim ar fi integrarea istoriei minorităților în istoria noastră generală, în spirit democratic și european. Este acesta un deziderat actual pentru că, așa cum spunea, George Santayana: "Naționalitatea este asemeni relațiilor cu femeile: prea implicată în natura noastră morală pentru a fi schimbată onorabil, și prea accidentală pentru a merita să fie schimbată"

Note

1. Termenul ca atare a fost definit prima oară de sociologul american Donald Young în 1932. Vezi lucrarea sa *American Minority Peoples*. Harper, New York. 1932.
2. Activitatea Ligii Națiunilor și a unor străluciți juriști trăitori în acea perioadă este o dovadă peremptorie în acest sens.

3. Vezi, de exemplu, studiile noastre: *Etnonaționalism și schimbare politică în spațiul ex-iugoslav*, în S. Moldovan (ed.), *Problema iugoslavă. Studii și marginalii*, Timișoara, 1998, pp. 122-136; *Nationalism – a Liturgy of Modernity*, în M. Crăciun, O. Ghitta (eds), *Church & Society in Central and Eastern Europe*, Cluj Napoca, 1998, pp. 283-293; *Ideea națională și construcția politică modernă*, în I. Agrigoroaie, Gh. Cliveti (eds.), *Național și social în istoria românilor*, Iași, pp. 115-125; *Political Change, National Diversity and Democratic Supranationalism: The Quest for a Paradigm in Central Eastern Europe*, în vol. *Eastern Europe and World Community*, Donetsk, 1997 ș.a.;
4. Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, London, 1977;
5. Vezi, de exemplu, lucrarea: *România și minoritățile. Colecție de documente*, Editura Pro Europa, 1997
6. *Apud. România și minoritățile...*, p.24;
7. *Idem*, p. 25;
8. *Open Society Archives (OSA)*, Box 22, Dosar 810, Item No. 1520/63
9. *OSA*, Box 22, Dosar 810, Item No. 10335/52. Evident, aceste date statistice nu concordă strict cu realitatea demografică a țării de atunci. Numărul etnicilor germani, bunăoară, era cu mult mai mic. Anuarele statistice românești oferă date mult mai exacte.
10. *OSA*, Box 282, Dosar 1100, Item No. 7824/52
11. *OSA*, Box 276, Dosar 1100, Item No. 2239/62
12. *OSA*, Box 282, Dosar 1100, Item No. 797/55
13. *OSA*, Box 282, Dosar 1100, Item No. 465/63

SUMMARY

The present paper deals with the general situation of the ethnic groups in Romania during the period known as "popular democratic regime", to be more precise from the aftermath of the WW II until mid '60s. The starting point of the present analysis is founded on the assumption that the general situation and status of the minorities can be used as a very reliable indicator of the evolution of the society and the polity as a whole. Based largely on unedited archival materials belonging to the Open Society Archives (former "Free Europe" Archives) hosted in Budapest the paper tries to emphasise the place and role of the main ethnic groups living in Romania during this period, pinpointing at their involvement and relationships with the new communist regime and its institutions. Also, the author tries to underline how Moscow and its puppets in Romanian leadership exploit – in their own advantage, of course – the situation of the minorities in enforcing the new communist rule in the whole country. It is worth to mention that not all the ethnic groups shared the same fate (e.g. Germans) and every one of them had specific

ways to negotiate and involve with the new leaders. The social memory of the contemporary Romanian society is still biased by stereotypes regarding the recent communist past usually blaming the ethnic minorities – with a predilection for Jews and Hungarians – for the traumatic communist past, especially during Stalinism. Further historical investigations on the topic of ethnic minorities since 1945 will no doubt illuminate the general public opinion regarding this matter and in my opinion will help to eradicate certain inflammatory nationalism still present in our society.

The first volume of the Journal was published in 1900, and it has since then become a leading authority on the subject of the history of the United States. The Journal is published quarterly, and it contains a wide range of articles on the history of the United States, including the history of the United States, the history of the United States, and the history of the United States.

The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association. The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association. The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association.

The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association. The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association. The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association.

The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association. The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association. The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association.

The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association. The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association. The Journal is published by the American Historical Association, and it is a member of the American Historical Association.

Nicolae Ursulescu

CARIERA ITALIANĂ A DOI UNIVERSITARI IEȘENI: DEMETRIO ȘI MELUȚA MARIN*

Lucrarea de față își propune să încerce o restituire, pentru patrimoniul culturii naționale, a activității a doi cărturari de seamă, formați la școala ieșeană, dar care au cunoscut afirmarea deplină în mediul academic italian, îndeosebi în cel barez.

Vizita pe care am întreprins-o în primăvara anului 1995 la Bari mi-a permis să cunosc mai bine, la fața locului, respectul de care se bucură memoria celor doi savanți români și să constat, în același timp, că realizările lor științifice, de o valoare deosebită, nu au penetrat deloc (sau aproape deloc) în literatura științifică românească. Situația, de altfel, nu este singulară, deoarece activitatea meritorie a multor români din *diaspora* a rămas necunoscută în țară, în condițiile existenței "cortinei de fier", care a izolat practic, timp de aproape jumătate de veac, cultura românească de cea universală.

Dincolo de aceste aspecte generale, trei motive, de ordin oarecum subiectiv, m-au determinat să dedic acum aceste rânduri celor două personalități, având în vedere mai ales evenimente recente, care subliniază prestigiul de care s-au bucurat și se bucură în continuare în orașul lor de adopție, Bari.

În primul rând, în luna iunie a anului 1995 a apărut lucrarea *Pertransierunt beneficiendo*, cu subtitlul: "In memoria di Demetrio e Meluta Marin", ca supliment (*Quaderno*) al revistei "Invigilata lucernis", editată de Departamentul de Studii Clasice și Creștine al Universității din Bari¹.

În al doilea rând, cu același prilej, a avut loc ceremonia oficială a acordării numelui savantului Demetrio Marin unei importante străzi din Bari.

* Lucrarea are la bază comunicarea prezentată la sesiunea științifică a Facultății de Istorie, în cadrul Zilelor Universității "A.I.Cuza" (26 oct. 1995).

Hotărârea Consiliului municipal, adoptată în urma propunerii Senatului academic al Universității, releva, pe scurt, în limbajul administrativ sec, meritele celui care și-a legat pentru totdeauna numele de marele port de la Adriatică: *Marin Demetrio, filolog. Născut la 24 martie 1914 în România. În 1946, viața lui Demetrio Marin a suferit o transformare fundamentală: evenimentele politice din țara sa l-au determinat să rămână în Italia. În 1948, s-a mutat la Bari, unde, fără întrerupere, până la moarte, a predat la universitatea locală, la Facultățile de Litere și Filosofie și de Magistero (N.N.: specializare, masterat). Vastă și multilaterală a fost activitatea sa de cercetător și învățat și întotdeauna legată de activitatea didactică. A murit în 1976².*

În al treilea rând, soția lui, care a desfășurat o meritorie activitate arheologică și de profesorat la aceeași universitate, ar fi împlinit atunci 75 de ani, dacă viața sa, trăită cu cea mai mare intensitate și nu scutită de griji, nu s-ar fi curmat în 1992. Este și acesta un motiv de a dedica un pios omagiu memoriei sale.

Volumul comemorativ, pe care l-am primit prin amabilitatea domnului Marcello Marin (unul din cei șase copii ai soților Marin, născuți în Italia), profesor la Catedra de filologie patristică a Universității din Bari, ne permite să cunoaștem mai bine activitatea celor doi savanți de origine română, datorită studiilor, relatărilor și evocărilor celor ce le-au fost apropiați (cunoscuți, colaboratori, foști studenți). Viața și activitatea soților Marin este prezentată, de asemenea, și prin câte o scurtă notiță biografică (în sistem cronologic), însoțită de bibliografia lucrărilor elaborate (cu excepția recenziilor și a notelor de mică întindere)³. De asemenea, volumul reproduce și câte 3-4 lucrări din vasta lor creație⁴.

În cele ce urmează, bazându-ne pe aceste date, pe unele completări și corectări rezultate din documentele consultate la Arhivele Statului din Iași, ca și pe unele aspecte cuprinse în lucrările lor, vom încerca să schițăm un sumar portret al vieții și activității soților Marin.

DEMETRIO MARIN s-a născut la 25 martie 1914, în satul Peicani (actualmente în comuna Găgești, lângă Bârlad, județul Vaslui)⁵. După terminarea liceului "Codreanu" la Bârlad (cu media *f. bine*)⁶, între 1933 și 1937 a urmat la Iași secția de limbi clasice a Facultății de Litere, luându-și licența cu *magna cum laude*⁷. Sub îndrumarea unor profesori, precum I.M. Marinescu, Cezar Papacostea, Constantin Balmuș, Theofil Simen-schy, Iorgu Iordan ș. a., a dobândit o solidă cultură filologică și umanistă,

în cel mai larg sens al cuvântului. Va fi un bun cunoscător nu numai al principalelor limbi europene⁸, al latinei și elinei, ci și al limbilor semitice și al sanscritei, ceea ce i-a permis ulterior realizarea unor lucrări de largă cuprindere comparatistă. Din toamna anului 1938, după satisfacerea stagiului militar la Școala pregătitoare ofițeri de rezervă din Bacău (1937-1938), a devenit doctorand la disciplina Limba și literatura latină, la Facultatea de Litere din Iași, dar începuturile carierei universitare i-au fost tulburate de concentrările prilejuite de cel de al doilea război mondial. Din aceeași cauză a ratat și bursa pe care o câștigase în 1939 pentru Școala Română de la Paris⁹, dar între 1941 și 1943 a devenit totuși bursier al celeilalte Școli Române, cea de la Roma. A fost, nevoit, însă, să-și întrerupă și aici studiile, din cauza răsturnării situației politice din Italia.

După căsătoria cu Meluța Miroslav (22 august 1943), a devenit asistent la Universitatea ieșeană, la catedra de gramatică comparată (a profesorului Theofil Simenschy)¹⁰. În iunie 1944, când Universitatea din Iași era în refugiu la Alba Iulia, și-a susținut doctoratul.

A fost mobilizat pe frontul de vest, până la 15 ianuarie 1945, când a fost rănit în luptele din Slovacia, fiind decorat apoi cu "Steaua României".

Și-a continuat activitatea didactică la Iași până în august 1946, când a fost chemat de Scarlat Lambrino, directorul Școlii Române de la Roma, pentru continuarea studiilor. A plecat împreună cu soția, lăsând în grija socrilor pe primul născut, Eugen (nu împlinise încă doi ani), pe care nu-l va mai vedea decât în 1968, cu ocazia căsătoriei acestuia (a fost, de altfel, și ultima dată când a revenit în țară).

La Roma a rămas fără mijloace de trai, întrucât guvernul român nu a mai plătit stipendiile bursierilor de la Roma, desființând, de altfel, în 1947, Școala de la Roma. Pentru o perioadă, s-a întreținut lucrând ca bibliotecar la Școala Franceză de la Roma, iar în octombrie 1948 a fost încadrat profesor la Universitatea din Bari.

Aici, a predat la început cursurile de *Limba și literatura română* și de *Limbă sanscrită și literatură indiană antică*. Din 1954 a preluat și cursul de *Gramatică greacă și latină*. Indologia și gramatica greacă și latină au fost domeniile care i-au adus consacrarea de savant și întemeietor de școală la Universitatea din Bari. La sfârșitul anului 1956 i s-a acordat și cetățenia italiană, iar în 1957 Aldo Moro (pe atunci ministru al instrucțiunii publice) i-a conferit titlul de cavalier al "Meritului Republicii Italiene".

Din 1956 a devenit profesor la Facultatea de Masterat (*Magistero*) pentru disciplina *Gramatica latină*, pe care o va preda până la neașteptata sa dispariție (26 noiembrie 1976). Inima sa a încetat să mai bată în timpul unei conferințe pe care o expunea în sala parohială a bisericii Santa Croce, din preajma universității. În memoria lui, acolo s-a creat, în 1977, "Centrul Cultural Demetrio Marin" și, ulterior, o fundație culturală.

A lăsat în urma lui amintirea unui mare erudit, care nu și-a precupețit niciodată timpul pentru îndrumarea studenților și a tinerilor lui colaboratori. Prin îndelungi discuții, se stabilea o comuniune științifică și sufletească între magistru și discipol. Prelegerile sale erau un prilej de realizare a celor mai neașteptate conexiuni între probleme stricte de gramatică, filosofie, literatură, religie, artă, care se îmbinau într-o sinteză strălucitoare. Lucrările științifice apăreau ca o continuare firească a preocupărilor didactice, a prelegerilor ținute în fața studenților¹¹.

Deși a trăit departe de patrie, nu a părăsit niciodată preocupările legate de cultura și istoria României. Încă de la Iași, prima sa lucrare se referea la problema abandonării Daciei de către autoritățile romane¹². Tema, legată și de cea a continuității post-aureliene, o va relua apoi, de mai multe ori¹³. De asemenea, ocupându-se permanent de problema latinității, a făcut adesea referiri la latinitatea românilor și la rolul creștinismului în spiritualitatea românească¹⁴. Editând, împreună cu profesorul Scarlat Lambrino, ampla *Bibliographie de l'Antiquité Classique 1896-1914*¹⁵, va sublinia ulterior contribuția științei românești în domeniul studiilor clasice¹⁶. Un loc aparte în opera sa îl ocupă studiile despre Ovidius, având în vedere legăturile acestuia cu spațiul spiritualității geto-dacice¹⁷.

În 1948 a publicat monumentul epigrafic, conținând celebrul tratat încheiat între Roma și Callatis¹⁸, care aduce date esențiale pentru cunoașterea începutului penetrației romane în Dacia.

În fine, o preocupare permanentă a lui Demetrio Marin a fost popularizarea operei clasicilor literaturii române (Bălcescu, Coșbuc, Șincai, Creangă, Cerna)¹⁹, o pasiune deosebită având pentru Eminescu²⁰. De remarcat, că multe dintre aceste lucrări au apărut în reviste ale emigrației românești, editate la Roma, Stuttgart, München, Freiburg, Paris, Londra, New York, Buenos Aires, ceea ce denotă că întreținea strânse legături cu românii din *diaspora*, fiind prețuit în rândurile acestora.

Desigur, opera lui cuprinde numeroase alte teme, îndeosebi de filologie clasică și de indologie, dar o analiză, fie și sumară, a acestora ar depăși

cadru și scopul acestei lucrări. Amintim doar că dispariția sa bruscă a lăsat neterminate alte câteva cărți, printre care și *Le componenti della spiritualità di Mihai Eminescu*²¹.

MELUȚA (ulterior MELUTA, în grafia italiană) MARIN s-a născut în familia Miroslav, la 9 februarie 1920, în comuna Grădiștea (jud. Brăila). După terminarea liceului la Galați, între 1938 și 1942 a urmat cursurile secției de istorie a Facultății de Litere din Iași, specializându-se în istorie antică și arheologie, domeniu în care și-a susținut și licența (octombrie 1942), apreciată cu *magna cum laude*²². Sub îndrumarea profesorului Radu Vulpe²³, s-a dedicat studierii preistoriei românești, îndeosebi a perioadei neo-eneolitice. Chiar din 1942, împreună cu Radu Vulpe sau cu Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, a efectuat săpături în importante stațiuni ale culturii Cucuteni, precum cele de la Costești și Giurgești (jud. Iași), Izvoare (jud. Neamț) și Petreni (jud. Bălți).

În octombrie 1942 a fost propusă de Consiliul profesoral al Facultății de Litere și Filosofie din Iași ca membră a Școlii Române din Roma²⁴, dar a putut pleca abia în aprilie 1943. În august același an a trebuit să părăsească Italia, din cauza instabilității politico-militare.

După căsătoria cu Demetrio Marin, a fost numită, la 1 noiembrie 1943, asistentă la Muzeul de Antichități și Arheologie al Facultății de Litere din Iași²⁵, îndrumând seminarii la disciplina *Arheologie și preistorie* a profesorului Radu Vulpe, până în 1946. La 26 noiembrie 1943, împreună cu soțul ei, a fost propusă de Consiliul profesoral al Facultății pentru desăvârșirea studiilor în Franța²⁶, ceea ce nu s-a mai realizat din cauza războiului. În iarna anilor 1945-1946 a efectuat un stagiu de documentare la Muzeul Național de Antichități din București, prilej cu care a putut studia numeroase materiale inedite din colecții, pe care le va valorifica ulterior în studiile sale.

În august 1946, împreună cu soțul ei, a revenit la Școala Română din Roma, la chemarea profesorului Scarlat Lambrino, în vederea încheierii studiilor întrerupte. Dar sistarea stipendiilor din România și apoi închiderea Școlii (1947) au marcat o perioadă dificilă în existența soților Marin. Totuși, chiar în aceste condiții nefavorabile, Meluța Marin și-a început activitatea publicistică, prin serioase și ample studii, publicate în anii 1947-1948 în prestigioasele reviste *Fasti Archaeologici* și *Rivista di Scienze Preistoriche*²⁷.

În 1948 s-a stabilit, împreună cu soțul ei, la Bari, unde, la început, s-a ocupat de organizarea bibliotecii Institutului de Filologie Clasică al Facultății de Litere și Filosofie.

În anul universitar 1949-1950 i s-a încredințat predarea limbii și literaturii române, iar în 1950-1951 a ținut cursurile: *Arheologia și istoria artei grecești și romane* și *Paleoetnologie*.

Din 1951 a început să predea cursul *Topografia Italiei antice*, care îi va monopoliza preocupările didactice și științifice până la sfârșitul activității. În această direcție, a desfășurat o activitate de pionierat la Bari, reușind să creeze, prin săpături și prin promovarea unor metode moderne de cercetare, o imagine coerentă asupra topografiei antice a sudului Italiei, îndeosebi asupra regiunii Apulia. În activitatea sa, a antrenat numeroși studenți, inițiind șantier-școală (precum cel de la Castiglione), la care multe generații de arheologi italieni au deprins tainele metodei stratigrafice²⁸, pe care și ea, la rândul său, o deprinsese la școala lui Vasile Pârvan, prin intermediul profesorului Radu Vulpe.

A făcut parte din mai multe societăți științifice italiene și din comitetul de redacție al revistei *Archivio Storico Pugliese*²⁹.

În paralel cu activitatea didactică și științifică, profesoara Marin s-a distins printr-o intensă activitate caritabilă, desfășurată sub oblăduirea bisericii catolice, la care se convertise încă din 1950, împreună cu soțul ei³⁰. De altfel, convingerile religioase profunde, dorința de realizare a unei păci spirituale universale între confesiuni, au caracterizat întreg comportamentul și întreaga gândire a soților Marin, punând o puternică amprentă și asupra scrierilor lor.

Aspectul social-caritabil al activității sale s-a accentuat mai ales după dispariția neașteptată a soțului, continuând și după pensionare (octombrie 1990), până în ultima clipă a vieții (26 mai 1992).

În activitatea sa științifică se pot distinge două perioade, clar delimitate. În prima, care se întinde până în 1955, preocupările sale sunt legate exclusiv de problemele preistoriei românești, îndeosebi ale neo-eneoliticului. Din păcate, lucrările sale au rămas neutilizate în literatura arheologică românească, deși aduc contribuții dintre cele mai notabile. În aceste studii sunt valorificate și numeroase informații inedite, fie din săpăturile proprii ale autoarei (de ex., cele de la Costești)³¹, fie din depozitele Muzeului Național de Antichități. Se remarcă îndeosebi amplul studiu asupra plasticii antropomorfe cucuteniene³², în care au fost propuse criterii și sis-

teme de clasificare coerente și s-a încercat lămurirea semnificației acestor piese, atât de reprezentative pentru spiritualitatea civilizației Cucuteni.

O explicație îndrăzneată este dată asocierii dintre plastica antropomorfă și zoomorfă, considerându-se că este vorba de relația dintre divinitatea feminină a fecundității și animalul care îi reprezenta atributele, diferit în concepția diverselor comunități neolitice³³.

Posedând o vastă cultură și fiind o cunoscătoare profundă a bibliografiei de specialitate, a căutat paralele pentru fenomenele artistico-religioase din neoliticul și eneoliticul României pe spații largi, apelând îndeosebi la lumea Orientului Apropiat și a Indiei³⁴.

Alte studii, publicate în revista *Orizonturi*, care apărea la Stuttgart, au urmărit să popularizeze, în rândurile *diasporei* românești, rezultatele recente ale cercetării arheologice referitoare la neoliticul României³⁵.

Desigur că respectivele studii au fost elaborate pe baza stadiului cercetării neoliticului de la mijlocul deceniului al cincilea, când Meluța Marin a părăsit definitiv țara. Dacă cele mai multe concluzii de ordin teoretic sau prezentările de material factic își păstrează și astăzi pe deplin valoarea, este normal ca alte concluzii, în special cele referitoare la cronologia relativă și absolută, să fi fost depășite între timp, prin noile descoperiri. Trebuie să ținem cont că atunci când Meluța Marin și-a elaborat studiile, se considera că cel mai vechi neolitic pe teritoriul României ar începe cu orizontul culturilor Turdaș-Boian-Precucuteni; de abia după 1950 au fost descoperite culturile neolitice timpurii (Starčevo-Criș, Dudești, ceramica liniară). Probabil că tocmai imposibilitatea de a se mai informa despre noile descoperiri din neo-eneoliticul României, asociată și cu noile orientări ale activității sale didactice și științifice, au determinat-o pe Meluța Marin să abandoneze complet preocupările cărora li se consacrase în prima perioadă.

După 1955, până la sfârșitul vieții, toate studiile sale vor fi închinată în exclusivitate problemelor de arheologie și topografie antică a sudului Italiei, domeniu în care a devenit o autoritate incontestabilă.

Activitatea soților Marin la Universitatea din Bari reprezintă un moment important al relațiilor culturale dintre spațiul românesc și cel al *Mezzogiorno*-ului italian. *Alma Mater* ieșeană a contribuit, prin cei doi foști elevi ai săi, la fundamentarea unor direcții noi de cercetare în mediul universitar barez și la formarea a numeroși specialiști de valoare în aceste domenii. Lucrările lui Demetrio și Meluța Marin pot și trebuie să fie consi-

derate, în același timp, ca un produs al spiritualității românești, o afirmare a acestei spiritualități într-unul din ținuturile de veche sinteză a civilizației europene. De aceea, opera celor doi savanți români merită să fie cunoscută și valorificată și în țara lor de origine.

Note

1. *Pertransierunt beneficiendo. In memoria di DEMETRIO e MELITA MARIN* (a cura di Domenico Lassandro). Quaderni di "Invigilata Lucernis", 3, Dipartimento di Studi Classici e Cristiani, Università di Bari, 1995, 320 p.
2. *Ibidem*, p. 7.
3. *Ibidem*, p. 117-129; 215-224.
4. *Ibidem*, p. 131-212; 225-316.
5. Arh.St.Iași. Fond Univ., Fac. Litere, dos. 3/1939, doc. 68 (curriculum vitae).
6. *Ibidem*.
7. *Ibidem*; fond cit., dos. 5/1938, f. 106; dos. 8/1939, f. 116-117; *Anuarul Univ. Mihăilescu din Iași pe anul academic 1937/1938*, XXIII, Iași, 1939, p. 138.
8. Primele sale recenzii, publicate în anii 1938 și 1939 în revistele ieșene "Arhiva", "Însemnări ieșene" și "Buletinul Institutului de Filologie Română", se referă la cărți scrise în franceză, germană și italiană (Arh.St.Iași, fond cit., dos. 3/1939, f. 68).
9. Arh.St.Iași, fond cit., dos. 5/1939, f. 33; 6/1939, f. 204, 262, 292; 9/1939, f. 115; 11/1939, f. 22, 204, 206.
10. *Ibidem*, dos. 10/1943, f. 155; 11/1943, f. 62; 12/1943, f. 82.
11. *Pertransierunt beneficiendo*, p. 13-67.
12. D. Marin, *Părăsirea Daciei Traiane în izvoarele literare antice*, în: Buletinul Institutului de Filologie Română, Iași, 10, 1943, p. 163-186.
13. Idem, *Continuitatea elementului daco-roman în Dacia*, în: *Orizonturi* (Stuttgart), 4, 1952, 1, p. 16-20; idem, *Il retaggio romano in Romania*, în vol. *Guida allo studio della civiltà romana antica*, II, Napoli, 1954, p. 813-820; idem, *I "provinciales" ritirati dalla Dacia sotto Aureliano*, în: *Revue des Etudes Roumaines*, 3-4, 1955-1956, p. 170-219; idem, *La continuità dell'elemento dacoromano in un libro recente* în: *Latomus*, 23, 1964, p. 379-385; idem, *Neueres über den Fortbestand des dako-romanischen Elementes im Norden der Donau*, în: *Acta Historica (Societas Academica Dacoromana)*, 5, München, 1966, p. 5-31.
14. Idem, *Il Mezzogiorno nel quadro dei rapporti culturali italo-romeni*, în vol. *Relazioni Adriatiche*, (Rassegna universitaria, 1), Bari, 1950, p. 9-12; idem, *Latinitatea poporului nostru în lumina actualității*, în: *Tribuna* (Londra), 1, 1951-1952, 3-4, p. 90-100; idem, *"Biserica" și originea Creștinismului nostru*, în: *Îndreptar* (München), 2, 1952, 3, p. 1-3; idem, *Intorno alla lingua latina*, în: *Clizia* (Bari), 2, 1956, 10, p. 33-35; idem, *Latino "arcaico", latino classico, latino "volgare". Riflessioni*,

- extras din: *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Bari*, 6, 1960, 117 p.; idem, *Latinită iberica e latinită dacica: aspetti convergenti e divergenti*, în: *Acta Philologica (Societas Academica Dacoromana)*, 5, Roma, 1966, p. 95-105; idem, *Biserica unită și cultura românească*, în: *Bună Vestire (Roma)*, 7, 1968, 4, p. 37-52; idem, *La questione del latino*, Bari, 1970, 157 p.; idem, *Tra grammatica latina e storia antica*, Matera, 1972, 383 p.; idem, *Latino arcaico e lingue neo-latine*, în: *Romanica*, 7, 1974 (*Estudios dedicados a D. Găzdaru*, II, La Plata, 1975), p. 183-200; idem, *Indicazioni metodologiche per lo studio della storia del latino*, Bari, 1976, 73 p.
15. Ier partie, Paris, Les Belles Artes, 1951.
 16. D. Marin, *Contributi romeno agli studi classici nell'ultimo decennio*, în: *Atene e Roma*, 7-8, 1953, p. 28-51.
 17. Idem, *Intorno alle cause dell'esilio di Ovidio*, în vol. *Ovidiana. Recherches sur Ovide* (publicés par N.I. Herescu), Paris, 1958, p. 406-411; idem, *Ovidio fu relegato per la sua opposizione al regime augusteo?*, în: *Acta Philologica (Societas Academica Dacoromana)*, 1, Roma, 1958, p. 97-252; idem, *Intorno alle cause dell'esilio di Ovidio a Tomi*, în: *Atti del Convegno Internazionale Ovidiano*, 1, Roma, 1959, p. 29-47; idem, *Spunti di meditazione esoterica orientale in Ovidio? L'origine del mondo*, în vol.: *Studi di poesia latina in onore di Antonio Traglia*, II, Roma, 1979, p. 633-641 (a cura di Marcello Marin).
 18. Idem, *Il foedus romano con Gallatis*, în: *Epigrafica*, 10, 1948, p. 102-130.
 19. Idem, *Nel centenario dello scrittore romeno N. Bălcescu*, în: *Il Mezzogiorno d'Italia*, 3, nr. 9, 1953, Bari, p. 3; idem, *Poetul G. Coșbuc și indianismul*, în: *România (New York)*, 4, nr. 47, martie 1960; idem, *Puncti fermi nell'orientamento culturale romeno*, în: *Revue des Etudes Roumaines*, 7-8, 1961, p. 228-234; idem, *La o sută cincizeci de ani de la moartea lui Gheorghe Șincai*, în: *Bună Vestire (Roma)*, 5, nr. 3, 1966, p. 1-13; idem, *Prefazione la: Panait Cerna, Poesie*, Trani, 1967, p. V-XXIII; idem, *Un Ion mai modest dar mai autentic*, în: *Bună Vestire (Roma)*, 10, nr. 2, 1971, p. 43-52.
 20. Idem, *Influența gândirii indiene antice asupra conceptului de femeie la Mihai Eminescu*, în: *Buletinul Bibliotecii Române (Freiburg)*, 3, 1955-1956, p. 215-243; idem, *Originea indiană a pesimismului lui Mihai Eminescu*, în: *România (New York)*, 1, nr. 8, octombrie 1956, p. 9-10; idem, *Significato di "Luceafărul" insieme alla versione italiana in versi*, în: *România (Roma)*, 3, nr. 12, iulie 1956, p. 6-7; idem, *Influența gândirii indiene antice asupra conceptului de bărbat la Mihai Eminescu*, în: *Cuget Românesc (Buenos Aires)*, 6, 1957-1958, p. 13-43; idem, *Due pessimisti romantici sotto l'influsso del pensiero indiano antico*, în: *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Bari*, 4, 1958, p. 39-52; idem, *Eminescu și critica italiană: note și impresii*, în: *Bună Vestire (Roma)*, 9, nr. 3, 1970, p. 7-25.
 21. *Pertransierunt benefaciendo*, p. 129.
 22. Arh. St. Iași, fond cit., dos. 11/1942, f. 173.
 23. Pentru activitatea profesorului Radu Vulpe la Iași, vezi: V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*, Iași, 1985, p. 101-102; M. Petrescu-Dîmbovița, în vol. *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, II, București, 1960, p. 206-207.
 24. Arh. St. Iași, fond cit., dos. 11/1942, f. 11 și 173.

25. *Ibidem*, dos. 11/1942, f. 95 (solicitarea Facultății către Minister pentru înființarea postului); 10/1943, f. 153 (publicarea postului în *Monitorul Oficial*), f. 154 (solicitarea Facultății către Minister pentru numirea pe acest post a Meluței Marin); 11/1943, f. 45, 63 (confirmarea numirii de către Minister); 12/1943, f. 83 (comunicarea Facultății către Meluța Marin).
26. *Ibidem*, dos. 12/1943, f. 114.
27. M. Marin, *Sullo stato attuale delle ricerche preistoriche in Romania*, în: *Fatti Archeologici*, 1, 1947, p. 314-316; *idem*, *La plastica antropomorfa cucuteniana nella Dacia*, în: *Rivista di Scienze Preistoriche*, 3, 1948, 1-2, p. 17-57.
28. Arcangelo Fornaro, *Profilo scientifico*, în vol.: *Pertransierunt benefaciendo*, p. 71-74.
29. Vito Antonio Sirago, *Meluța Miroslov Marin e la Puglia*, în: *vol. cit.*, p. 75-79.
30. Alberto D'Urso, *Meluta e Demetrio Marin nel ricordo del parroco*, în: *vol. cit.*, p. 89-93.
31. M. Marin, *Statiunea neo-eneolitică de la Costești*, în: *Orizonturi* (Stuttgart), 3, 1951, 7-12, p. 89-98.
32. Vezi nota 27.
33. M.D. Marin, *L'ornamento antropomorfo e zoomorfo sulla ceramica neo-eneolitica di tipo Vinča-Turdaș-Criș*, în: *Revue des Etudes Roumaines*, II, Paris, 1954, p. 75-95.
34. *Idem*, *Il motivo antropomorfo di Petreni e il suo significato*, în: *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Bari*, 2, 1955, p. 1-14.
35. *Idem*, *Câteva precizări cu privire la cronologia celui mai vechi neolitic din România, I, Civilizația Boian A*, în: *Orizonturi* (Stuttgart), 4, 1952, p. 88-90; *idem*, *Câteva precizări cu privire la cronologia celui mai vechi neolitic din România, II, Civilizația Gumelnița*, în: *rev. cit.*, 5, 1953, 1-2, p. 91-95.

RESUME

L'ouvrage tente une restitution, dans le plan de la spiritualité roumaine, de l'activité des savants d'origine roumaine Demetrio et Meluța Marin, qui ont trouvé leur complet affirmation en Italie. La restitution a été provoquée par l'apparition récente à Bari (1995) d'un volume commémoratif, qui met en relief la personnalité humaine, didactique et scientifique de deux savants¹.

Les deux ont fait leur études à l'Université de Iași. Demetrio Marin (1914-1976) s'est spécialisé dans l'études classiques et en sanskrit et Meluța Miroslov-Marin (1920-1992) dans l'archéologie préhistorique. Ils ont commencé la carrière universitaire à Iassy, comme assistants et ont bénéficié de bourses de spécialisation pour l'Ecole Roumaine de Rome (qui a fonctionné entre 1921 et 1947).

Quand le régime communiste a assumé le pouvoir en Roumanie, les deux jeunes universitaires ont décidé à demeurer en Italie. Dès 1948 ils se sont établis à Bari, où ils

ont devenu des professeurs à l'Université locale. Demetrio Marin s'est affirmé dans le domaine de la grammaire et de la filologie latine et grecque et de l'indologie, et Meluța Marin dans le domaine de la topographie de l'Italie antique. Dans ces directions ils ont été des fondateurs d'école et ils ont formé de nombreux spécialistes.

Dans leur œuvre beaucoup de thèmes qui intéressent l'histoire et la culture roumaine ont été abordés, mais ceux-ci n'ont été encore valorisés en Roumanie. Ainsi, Demetrio Marin a été préoccupé au problème de la continuité dans la Dacie post-aurelienne¹²⁻¹³, de la latinité du peuple roumain à l'égard d'autres peuples néo-romains¹⁴⁻¹⁶, de la présentation des classiques de la littérature roumaine¹⁹⁻²⁰, et Meluța Marin a apporté des contributions importantes à l'approfondissement des problèmes concernant la spiritualité des communautés néolithiques et énéolithiques de l'espace carpatique²¹⁻³¹⁻³⁵.

L'auteur considère que l'œuvre de Meluța et Demetrio Marin appartient à la spiritualité roumaine et italienne à la fois, en étant un point de liaison entre les cultures de ces deux peuples.

Tehnoredactor: AL. CVASNĂI

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IASI

6600 Iasi, Str. Pacurari nr. 9, tel. 032-114947

Format: 70×100/16

Coli tip: 13,50

Apărut: 2000

Comanda: 1174

